

T.C
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
ARKEOLOJİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE'DE BARAJ TEHDİDİ ALTINDAKİ
ARKEOLOJİK SİT ALANLARININ YERİNDE
KORUNMA YÖNTEMLERİ

Arzu BAKIROĞLU YILMAZ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet UHRİ

İZMİR-2019

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak “**Türkiye’de Baraj Tehdidi Altındaki Arkeolojik Sit Alanlarının Yerinde Korunma Yöntemleri**” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2019

Arzu BAKIROĞLU YILMAZ

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Türkiye’de Baraj Tehdidi Altındaki Arkeolojik Sit Alanlarının

Yerinde Korunma Yöntemleri

Arzu BAKIROĞLU YILMAZ

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Arkeoloji Anabilim Dalı

Arkeoloji Programı

Kültürel miras insanlığın geçmiş ve bugün arasındaki güçlü mekânsal ve zamansal bilgi kaynağıdır. Ne yazık ki insanlığın ortak hafızası olarak kabul edilmesine rağmen ülkemizde ve dünyada, tarih süreci boyunca doğa ve özellikle insan kaynaklı nedenlerden dolayı sürekli geri dönüşü olmayan tahribatlarla karşı karşıya kalınmaktadır. Bu bağlamda yapılan baraj projelerinin, kültürel miras üzerindeki etkisi ve bu mirasın su altında yerinde koruma yöntemleri araştırılmıştır. Bu kapsamda; Birinci bölümde tezin amaç ve kapsamına girilerek tez çalışması süresince kullanılan araştırma, yöntem ve teknikler belirtilmiştir. İkinci bölümde ilk olarak kültür varlığı olarak temel kavramların tanımı ve türleri incelenmiştir, bölüm başlığının devamında koruma kavramlarının dünyada ve ülkemizde yasalarda nasıl yer aldığı belgeler hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümün, son alt başlığında baraj tehdidi altındaki arkeolojik alanlara dair uluslararası ve ulusal yasal çerçevedeki yeri kapsamına göre irdelenmiştir. Üçüncü bölüm kapsamında, Dünyada ve Türkiye’de baraj yatırımları ele alınışı ve Türkiye’de projesi hazırlanmış ve hazırlanmakta olan baraj yatırımları detaylı şekilde irdelenmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümünü ve en önemli kısmını oluşturan baraj tehdidi altındaki arkeolojik sit alanlarındaki mirasın korunması için uygulanan korunma yöntemleri hakkındaki yayınlardan ve uygulanmış örneklerinin tekniği, yöntemleri, malzeme seçimi ve uygulama başarıları vb.

yönlerinin incelenmesi sonucunda elde edilen bilgiler alt gurup başlıkları altında toplanmıştır.

Çalışmanın son bölümü olan “Sonuç” bölümlerinde ise; koruma yöntemlerinin değerlendirme ve karşılaştırma bulguları ortaya konulmuş ve çalışmanın sonuç önerileri getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Baraj, Arkeolojik Sit, Koruma, Yerinde Koruma, Arkeolojik Miras.

ABSTRACT

Master Thesis

Underwater Prevention Methods of Archaeological Sites Under The Threat of Dams in Turkey

Arzu BAKIROĞLU YILMAZ

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Archaeology Department

Program of Archaeology

Cultural heritage is a spatial and temporal information source between past and today. Unfortunately, though it is regarded as common memory of humanity, in our country and all around the world, it has faced with irremediable destructions which are cause of human and nature during the history. The effects of dam project in this context on cultural heritage and underwater conservation has been studied. In chapter one, the aim and scope of the study are entered on research, method and technic. In the second section, firstly, it is examined that definition of basic concepts and types as a cultural heritage, then informed that how concept of conservation taken a part on law on our country and the world. In the last sub-section of second chapter, the place in international and national legislative framework on archaeological sites under threat of dam is probed. Section three is focus on dam investments which are already prepared and preparation process in Turkey and the world. The fourth and the most important part of the study consist of sub-sections. The archaeological site protected under the threat of dam protection from the publications applied to the conservation methods applied to the technique, methods, material selection and application successes and similar aspects of the information obtained as a result of examination of the sub-groups are collected.

In the evaluation and conclusion chapters as the last chapters of the study, consequences of evaluations and conclusion discoveries has revealed, and a proposal has brought.

Keywords: Dam, Archaeological site, Conservation, Conservation on side, Archaeological, Heritage.

**TÜRKİYEDE BARAJ TEHTİDİ ALTINDAKİ ARKEOLOJİK SİT
ALANLARININ YERİNDE KORUNMA YÖNTEMLERİ**

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AMAÇ - KAPSAM VE YÖNTEM

1.1. AMACI	3
1.2. KAPSAMI	3
1.3. YÖNTEMİ	5

İKİNCİ BÖLÜM

ARKEOLOJİ VE KORUMA KAVRAMLARI

2.1. ARKEOLOJİK MİRAS	7
2.2. KÜLTÜR VARLIKLARI	8
2.2.1. Taşınır Kültür Varlıkları	9
2.2.2. Taşınmaz Kültür Varlıkları	10
2.2.2.1. Anıtsal Yapılar	10
2.2.2.2. Sit (Alanı)	11

2.2.2.2.1. Doğal Sit	12
2.2.2.2.2. Arkeolojik Sit	13
2.2.2.2.3. Tarihi Sit	13
2.2.2.2.4. Kentsel Sit Alanı	14
2.2.2.2.5. Kentsel Arkeolojik Sit Alanı	14
2.3. KORUMA KAVRAMI VE KORUMANIN GEREKLİLİĞİ	15
2.3.1. Uluslararası Koruma Kavramının Tarihsel Gelişim Süreci	16
2.3.1.1. Arkeolojik Sit Alanlarının Korunmasında Uluslararası Yasal Çerçeve	24
2.3.2. Ulusal Koruma Kavramının Gelişim süreci	26
2.3.2.1. Arkeolojik Sit Alanlarının Korunmasında Ulusal Yasal Çerçeve	32
2.3.3. Baraj Tehdidi Altındaki Arkeolojik Sit Alanlarının Uluslararası ve Ulusal Yasal Çerçevadaki Yeri	36

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BARAJLAR VE ARKEOLOJİK MİRAS

3.1. DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE BARAJ YATIRIMLARI ELE ALINIŞI VE DURUMU	41
3.2. TÜRKİYE’DE PROJESİ HAZIRLANMIŞ VE HAZIRLANMAKTA OLAN BARAJ YATIRIMLARI	46
3.3. TÜRKİYE’DE ARKEOLOJİK SİT ALANLARI VE BARAJLAR	49
3.3.1. Baraj Alanlarında İncelenmesi Gerekli Arkeolojik Sit Alanları	56
3.3.2. Baraj Alanlarının Arkeolojik Sit Alanlarına Etkileri	58
3.3.3. Baraj Alanlarında Arkeolojik Sit Alanlarına İlişkin Yapılacak Çalışmalar	59

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
BARAJ TEHTİDİ ALTINDAKİ ARKEOLOJİK SİT ALANLARININ
YERİNDE KORUNMA YÖNTEMLERİ

4.1. DOLGU KATMANLARI OLUŞTURULARAK SU ALTINDA KORUMA	63
4.1.1. Arkeolojik Sit Alanlarındaki Kalıntıların Sağlamlştırılmasına Yönelik Uygulamalar	64
4.1.2. Arkeolojik Sit Alanlarındaki Kalıntıların Su Altında Korunmasına Yönelik Uygulamalar	72
4.2. BARAJ TEHDİDİNE KARŞI ALINAN ÖNLEMLERLE KORUMA	84
4.2.1. Arkeolojik Sit Alanlarının Mevcut Baraj Projesinde Değişiklikler Yapılması ile Baraj Gölü Alanı Dışında Bırakılması	85
4.2.2. Arkeolojik Sit Alanlarının Koruma Seddesi ile Çevrilerek Baraj Gölü Alanı Dışında Bırakılması	88
SONUÇ	94
KAYNAKÇA	98

KISALTMALAR

CIAM	Uluslararası Çağdaş Mimarlık Kongresi
COE	Avrupa Konseyi
DDP	Barajlar ve Kalkınma Projesi
GEEAYK	Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu
HABİTAT	Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşmeleri Merkezi
ICCROM	Kültür Varlıklarının Konservasyonu ve Restorasyonu Konusundaki Uluslararası Araştırma Merkezi
ICOMOS	Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi
ICOLD	Uluslararası Büyük Barajlar Komisyonu
IUCN	Doğa ve Doğal Kaynakların Korunması için Uluslararası Birliği
UNESCO	Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim Kültür Kurumu
UNEP	Birleşmiş Milletler Çevre Teşkilatı
WB	Dünya Bankası
WCD	Dünya Barajlar Komisyonu

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Şekil 1:** 1936 yılında yapılan Cumhuriyet döneminin ilk barajı Çubuk I. s.46
- Şekil 2:** Türkiye'nin Akarsu Havzaları. s.48
- Şekil 3:** Türkiye Tamamlanan ve Planlanan Baraj Projeleri. s.49
- Şekil 4:** Türkiye Baraj Projeleri ve Arkeolojik Araştırmalar. s.51
- Şekil 5:** 1956 Yılında Seyhan Barajından Etkilenen Augusto Antik Kentinde Mahmut Akok Tarafından Yapılan Belgeleme Çalışması. s.52
- Şekil 6:** Keban Barajı Alanında Kazı Çalışması Yapılan Arkeolojik Sit Alanları s.53
- Şekil 7:** Atatürk ve Karakaya Barajı Göl Alanlarında Yapılan Kurtarma Kazıları. s.54
- Şekil 8:** Ilısu Baraj Göl Alanlarında Yapılan Kurtarma Kazıları. s.55
- Şekil 9:** Zeugma Arkeolojik Sit Alanındaki Mimari Kalıntıların, Duvar Resimleri ve Mozaiklerin Yüzeyleri Ayırıcı Katman Uygulaması Çalışmaları. s.74
- Şekil 10:** Arkeolojik Mimari Kalıntıların Kil, Jeotekstil Keçe, Telis Bezi ve Kireç Sıva Malzeme ile Yapılan Farklı Ayırıcı Katman Uygulamaları, Sol Üste Zeynel Bey Külliyesi Kalıntıları, Sağ Üste Mardinike Külliyesi Kalıntıları, Sol Alta Süleyman Han Külliyesi Mimari Kalıntı ve Sağ Alta Alliano Arkeolojik Kalıntıları. s.75
- Şekil 11:** Hasankeyf Arkeolojik Sit Alanındaki Mardinike Külliyesi Kalıntıların Üzerinin Dolgu Malzemeleri ile Örtülmesi Uygulaması. s.76
- Şekil 12:** Alliano Arkeolojik Sit Alanındaki Ilıca Kalıntıların Üzerinin Geçirimlilik Özelliği Bulunan Dolgu Malzemeleri ile Örtülmesi Uygulaması. s.78
- Şekil 13:** Zeugma Antik Kentinin B Bölgesindeki Kalıntıların Dolgu Katmanları Oluşturularak Su Altında Koruma Uygulaması Çalışmaları. s.79
- Şekil 14:** Zeugma Antik Kentinin B Bölgesindeki Kalıntıların Suyun Dalgalanma ve Gel-Git Hareketlerinin Aşındırıcı Etkileri Sonucu Oluşan Tahribatlar. s.80
- Şekil 15:** Gaziantep Arkeoloji Müzesince Zeugma Antik Kantininde Bulunan Kalıntılarda Oluşan Tahribatın Engellenmesi Amacıyla Yapılmış ve Başarılı Olmuş Basit Moloz Örgülü Bir Set Duvar. s.81

- Şekil 16:** Hasankeyf Arkeolojik Sit Alanındaki Yamaç Külliyesi Kalıntılarının Sağlamlaştırılma, Dolgu Katmanlarının Oluşturma, Set Duvarları ve Anroşman Oluşturularak Su Altında Koruma Uygulaması Çalışmaları. s.82
- Şekil 17:** Portekiz'in Alentejo Bölgesindeki Castelo Da Lousa Roma Dönemi Kale Kalıntılarının Dolgu Malzemesi ve Kum Torbaları ile Katman Oluşturularak Su Altında Koruma Uygulaması Çalışmaları. s.83
- Şekil 18:** Birecik Barajı ve Zeugma Arkeolojik Sit Alanının Göl Alanındaki Konumu. s.85
- Şekil 19:** Ilısu Barajı ve Hasankeyf Arkeolojik Sit Alanının Göl Alanındaki Konumu. s.86
- Şekil 20:** Mevcut Ilısu Projesiyle Su Altında Kalacak Alan ve Beşli Sistem Önerilen Ilısu Projesiyle Su Altında Kalacak Alanın Karşılaştırılması. s.87
- Şekil 21:** Mısır Aswan Barajının Suları Altında Kalan Philae Adası Arkeolojik Sit Alanında Bulunan Arkeolojik Mirasın Kurtarılması İçin Koruyucu Sedde Yapılması. s.90
- Şekil 22:** Mısır Aswan Barajının Suları Altında Kalan Philae Adasından Sökülerek Agilika Adasına Taşınan Arkeolojik Miras. s.91
- Şekil 23:** Mısır Aswan Barajının Suları Altında Kalan Abu Simbel Tapınaklarının Kurtarılması İçin Önerilen Koruyucu Sedde Yapılası Projesi. s.91
- Şekil 24:** Seuthopolis Arkeolojik Sit Alanının Koruma Seddesi İle Çevrilerek Baraj Gölü Alanı Dışına Çıkarılması Projesi. s.92
- Şekil 25:** Allianoi Arkeolojik Sit Alanının Koruma Seddesi İle Çevrilerek Baraj Gölü Alanı Dışına Çıkarılması Projesi. s.93

GİRİŞ

Geçmişin izlerini taşıyan arkeolojik miras, sahip olduğu kültürel katman sayesinde geçmiş ve bugün arasındaki güçlü mekânsal ve zamansal ilişkiler ile ait olduğu dönemin insan davranışlarını ve sosyal süreçleri tanımlamada yardımcı olabilecek bilgi kaynağıdır. Diğer yandan toplumların geleneksel kültürel değerlerinin korunması ve buna bağlı olarak öz benlik ve kimlik duyusunun geliştirilmesi gibi nedenler ile arkeolojik sitlerin korunması, son derece kritik öneme sahiptir (Tuna, 2019: 724). Nitekim arkeolojik miras, Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS) tarafından 1990 yılında yayınlanan Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü'nün 1. Maddesinde “*Temel verileri arkeolojik yöntemlerle elde edilen maddi mirastır. İnsan varlığının her tür izini kapsar ve her tür insan etkinliğini yansıtan yerleri, terk edilmiş yapıları, toprak ve su altındaki sitler de dâhil olmak üzere her tür kalıntıyı, bunlarla ilişkili taşınabilir tüm kültürel malzemeyi içerir*” (Ahunbay,1998: 1) şeklinde tanımlanmıştır.

Ülkemiz arkeolojik miras zenginliği açısından önemli bir yere sahiptir. Anadolu, tarih boyunca çok çeşitli uygarlıkların bir arada yaşadığı özel bir alan olmuştur. Bu Anadolu’da yaşamış olan uygarlıkların günümüze miras olarak bırakmış olduğu tarihi ve kültürel miras çeşitliliği ve zenginliği nedeniyle Anadolu evrensellik kazanmıştır. Bu nedenle ülkemiz, arkeolojik mirasın korunması, değerlendirilmesi ve sürdürülebilirliğine yönelik çalışmaların yapılması konusunda evrensel sorumlulukları olan ülkelerin başında gelmektedir. Zira arkeolojik miras yukarıda söz edilen tanımlamada yer alan niteliklerin yanı sıra esas olarak, geçmişi kurgulamak ve tarih yazımı için gereken bilgiyi barındırması açısından önemlidir.

Ancak günümüzde tüm insanlığın ortak değeri olarak kabul edilen arkeolojik miras, ülkemizde ve dünyada, tarih süreci boyunca ne yazık ki doğa ve insan kaynaklı nedenlerden dolayı sürekli tahribatlarla karşı karşıya kalmıştır (Çakırca, 2015: 17). Günümüzde özellikle büyük ölçekli baraj projelerinden etkilenen birçok kültür varlığı özgün kimliğini koruyarak varlığını sürdürmesi imkânsız hale gelmiştir. Kültür mirasının temel bileşenlerinden olan “Arkeolojik mirası” yok olduğunda ya da tahribata uğradığı zaman, dünya kültür tarihinde geri dönüşü olmayan bir boşluk bırakmaktadır. Bu bağlamda arkeolojik sit alanlarındaki mirasın

mevcut yerlerinde korunması için koruma yöntemlerinin geliştirilmesi ve uygulanması ile ancak gelecek kuşaklara aktarılmasını zorunlu kılabilir.

Bu durum, günümüzde ülkemizde de göz ardı edilemeyecek kadar arkeolojik sit alanlarındaki mirası tehdit etmektedir. Konuyla ilgili değişik amaç ve farklı biçimlerde yapılmış mevcut araştırmalar incelendiğinde, bu konudaki yayınların yok denecek kadar az olduğu ve konuya açıklık getirecek nitelikte olmadığı görülmektedir. Bu nedenle Türkiye'deki Baraj Tehdidi Altındaki Arkeolojik Sit Alanlarının Yerinde Korunma yöntemlerinin belirlenmesi bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

AMAÇ - KAPSAM VE YÖNTEM

1.1. AMACI

Bu çalışmada amaçlanan, Türkiye’de ve Dünyada çeşitli baraj tehdidi altındaki arkeolojik sit alanlarındaki mirasın kurtarılması için yapılan yerinde koruma projeleri uygulandığı bilinmektedir. Söz konusu yerinde koruma projelerine bakıldığında baraj projesinin etki türüne ve arkeolojik sit alanlarındaki mirasın korunma durumuna, yapım tekniğine, mimari özelliklerine, önemine göre değişiklikler göstermektedir. Farklı türdeki arkeolojik sit alanlarının kurtarılması için uygulanmış yerinde koruma proje örneklerinin uygulanmasındaki hedefi, tekniği, yöntemleri, malzeme seçimi ve uygulama başarılarının incelenmesiyle ve çağdaş koruma ilkelerinin belirlendiği uluslararası tüzük ve yönetmeliklerde yer alan hükümler doğrultusunda değerlendirilerek yerinde koruma yöntemlerinin neler olduğu hakkında bilgi vermektir. Bu çalışma bu alandaki boşluğa bir katkı getireceği, arkeolojik sit alanlarındaki mirasın gelecek kuşaklara aktarılmasına katkı sağlabileceği ve gelecekte yapılacak araştırmalara yol gösterici bir nitelikte olması ile önemini bizlere göstermektedir.

1.2. KAPSAMI

Çalışmada; Gözlem, Karşılaştırma, Literatür Çalışması, Alan Çalışması, Değerlendirme Yöntemleri Kullanılmıştır. Baraj tehdidi altındaki arkeolojik sit alanlarının kurtarılması için yapılan yerinde koruma proje uygulamalarına ait bilgiler toplanmış ve literatür çalışması, alan çalışması, değerlendirme yöntemleri ile elde edilen bilgilerin doğrultusunda çalışmanın kapsamını oluşturan bölüm başlıklarının belirlenmesi sağlanmıştır.

Çalışma kapsamında “Türkiye’de Baraj Tehdidi Altındaki Arkeolojik Sit Alanlarının Yerinde Korunma Yöntemleri” konusu altı bölüm başlığı altında incelenmiştir. Çalışmanın birinci bölümünü oluşturan “Giriş” başlığı altında; çalışmanın çalışma konusunun seçilme nedeni, amacı, kapsamı ve yöntemi anlatılmıştır.

İkinci bölümü oluşturan “Arkeoloji ve Koruma Kavramları” başlığı altında ise; ilk olarak temel kavramlar olarak arkeolojik miras kavramı, kültür varlığı kavramı ile taşınabilir ve taşınamaz kültür varlıkları tanımları, sitin tanımı ve türleri incelenmiştir. Bölüm başlığının devamında, kültür varlıklarını koruma kavramı, ulusal ve uluslararası alanda koruma kavramının tarihsel gelişim süreci kısaca anlatılmış ve alt başlık altında Arkeolojik Sit Alanlarının Korumasında ulusal ve uluslararası yasal çerçeveyi oluşturan yasal düzenleme, sözleşme, ilke kararları, tavsiye kararları, vb. belgeler hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümün, son alt başlığını oluşturan “Baraj Tehdidi Altındaki Arkeolojik Sit Alanlarının Uluslararası ve Ulusal Yasal Çerçevedeki Yeri” başlığında, uluslararası ve ulusal yasal düzenleme, sözleşme, tüzük, ilke kararları, tavsiye kararları gibi belgelerde yer alan ilgili maddeler, baraj tehdidi altındaki arkeolojik sit alanlarındaki mirasın korunması için alınması gereken önlemlerin ve uyulması gereken kuralların kapsamına göre irdelenmiştir.

Çalışmanın ikinci başlığından sonra “Barajlar ve Arkeolojik Miras” ana başlığının yer aldığı üçüncü bölüm kapsamında, birinci ve ikinci alt başlıklarda Dünyada ve Türkiye’de baraj yatırımları ele alınışı ve Türkiye’de projesi hazırlanmış ve hazırlanmakta olan baraj yatırımları detaylı şekilde irdelenmiştir. Bölümün devamı ve üçüncü alt başlığı olan “Türkiye’de Arkeolojik Sit Alanları ve Barajlar” başlığı altında baraj projesi alanlarında incelenmesi gerekli arkeolojik sit alanları neler olduğu, Baraj projesi yapımı sürecinde arkeolojik mirası etkileyen faktörlerin oluşum nedenleri ile etkileri ve baraj projesi etki alanlarında bulunan arkeolojik/kültürel mirasa ilişkin yapılması gerekli çalışmalar detaylı olarak incelenmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünü ve en önemli kısmını oluşturan “Baraj Tehdidi Altındaki Arkeolojik Sit Alanlarının Yerde Korunma Yöntemleri” bölüm başlığı kapsamında, baraj tehdidi altındaki arkeolojik sit alanlarındaki mirasın korunması için uygulanan korunma yöntemleri hakkındaki yayınlardan ve uygulanmış örneklerinin tekniği, yöntemleri, malzeme seçimi ve uygulama başarıları, vb. yönlerinin incelenmesi sonucunda elde edilen bilgiler alt gurup başlıkları altında toplanmıştır. Bu alt gurup başlıklarından ilki baraj tehdidi altındaki arkeolojik sit alanlarındaki miras kalıntılarının sağlamlaştırılmasına yönelik uygulamaları ve Su

Altında Korunmasına Yönelik Uygulama yöntemlerinin yer aldığı “Dolgu Katmanları Oluşturularak Su Altında Koruma” başlığıdır. İkinci ise “Baraj Tehdidine Karşı Alınan Önlemlerle Koruma” yöntemleri hakkındaki bilgiler yer almaktadır. Bölümüm kapsamında Zeugma antik kenti, Allianoi Antik kenti ve Hasankeyf Antik kentinde uygulanmış yerinde koruma proje uygulamaları detaylı olarak irdelenmiştir.

Çalışmanın son bölümü olan “Sonuç” bölümlerinde ise; koruma yöntemlerinin değerlendirme ve karşılaştırma bulguları ortaya konulmuş ve çalışmanın sonuç önerileri getirilmiştir.

1.3. YÖNTEMİ

Çalışmada; baraj tehdidi altındaki arkeolojik sit alanlarındaki mirasın kurtarılması için yapılan yerinde koruma proje uygulamalarına ait bilgiler toplanmış, ülkemizde konu ile ilgili en dikkat çekici örneklerden biri olan Iısu baraj projesinin etkilediği Hasankeyf’te bulunan anıt eserlerin koruma proje uygulamaları yerinde incelenerek uygulama bilgileri elde edilmiştir. Çalışmamızın, baraj tehdidi altındaki arkeolojik sit alanlarındaki mirasın yerinde koruma yöntemlerinin neler olduğunu ortaya koymaya yönelik tarama modelinden biri olan “Betimleyici Araştırma” yöntemi ve “Vaka analizi yöntemi” yöntemlerinden gözlem, karşılaştırma, literatür çalışması, alan çalışması, değerlendirme yöntemleri kullanılmıştır.

Ayrıca Çalışmanın hazırlanmasında, konu ile ilgili yayınlanmış kaynak, makale, rapor, tez ve yapılan sözleşmeler incelenip irdelenmesinin yansıra, konu bağlamında ilgili ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşların izledikleri tutumlar ve bu yönde alınan karar ile çıkarılan yasa, tüzük ve yönetmeliklerden yararlanılmıştır.

Kanun, uygulamaların, kurumların ve çeşitli yöntemlerin “ne” olduğunu ifade etmeyi, açıklamayı hedefleyen çalışmalar betimsel çalışmalardır. Genellikle bir tarama yöntemi olan betimleme yöntemi, konuyla ilgili, genişliğine bir çalışmadır (Kaptan, 1998: 59; Karasar, 2003: 77). Betimleyici araştırma yöntemleri; gözlem, tarama, durum, geliştirme, karşılaştırma, değerlendirme ve uygulama araştırmaları olarak ifade edilebilir (Ekiz, 2003: 20). Çalışmada ayrıca, son yıllarda önem kazanan bir araştırma yöntemi olan Vaka analizi yöntemi kullanılmıştır. Vaka analizi yöntemi

“Neden” ve “Nasıl” gibi araştırma sorularını yanıtlamak için uygun bir stratejidir (Yin, 1998).

İKİNCİ BÖLÜM

ARKEOLOJİ VE KORUMA KAVRAMLARI

2.1. ARKEOLOJİK MİRAS

“Arkeolojik miras, temel verileri arkeolojik yöntemlerle elde edilen maddi mirastır. İnsan varlığının her tür izini kapsar ve her tür insan etkinliğini yansıtan yerleri, terk edilmiş yapıları, toprak ve su altındaki sitler de dahil olmak üzere her tür kalıntıyı, bunlarla ilişkili taşınabilir tüm kültürel malzemeyi içerir.” (ICOMOS, 1990:1)

Arkeolojik miras kavramı, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim Kültür Kurumu (UNESCO), Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS) Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşmeleri Merkezi (HABITAT) ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası kuruluşların yayınladığı tavsiye kararları, ilke kararları, tüzükler ve sözleşmelerde insanlığın kültürel gelişim tarihinin “Ortak Belleği” olarak değerlendirilmekte ve disiplinlerarası tarihi ve bilimsel araştırmaların eşliğinde korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması gerekliliğine dikkat çekilmiştir. İnsan topluluklarının kökenleri ve gelişim süreçleri hakkında bilgilenmenin, bilgi üretiminin ve onları anlamının, insanlığın kültürel ve sosyal köklerini tanımak bakımından arkeolojik mirasa, geçmişteki insan etkinliklerinin temel belgesi olarak gelecek kuşakların yararına incelenmesi ve yorumlayabilmesi için gerekli maddi kaynakların sağlanarak her ülkenin ve bölgenin gereklerine, tarihine ve geleneklerine uygun olarak yerinde koruma ve araştırılma olanağı sağlanması gerektiği belirtilir. Aynı şekilde, hassas ve yenilenemeyen bir kültürel kaynak olarak arkeolojik kültürel mirasın yok oluşunu önlemek için arazi kullanımlarının denetlenerek geliştirilmesine ve yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeyde planlama politikalarıyla bütünlük olarak korunmasına vurgu yapılmaktadır (ICOMOS, 1990).

2.2. KÜLTÜR VARLIKLARI

UNESCO tarafından 1976’da anıt kavramı daha farklı bir terminoloji içinde yoğunlaşarak kültürel geleneklerle ilgili bütün maddi varlıkları kapsamak üzere daha geniş bir kavram olan “kültürel varlık” deyimini kullanılmaya başlanılmıştır.

Kültür Varlığı kavramı, ülkemizde, 23.07.1983 tarihli ve 2863 Sayılı Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’nda yer almıştır (Alioğlu, 2015: 79; Şimşek, 2015: 3). Bu kavram, farklı uygarlıkların sosyal yaşamı, sanat anlayışı, teknik ve bilim düzeyi hakkında somut veriler sağlayan ve korunmalarında kamu yararı görülen eşya ve yapıtları kapsamaktadır (Ahunbay, 2011: 22). Söz konusu 2863 Sayılı Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanun’un 3.Maddesinde yer alan kültür varlığı tanımı şu şekildedir; *“Tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bulunan veya tarih öncesi ya da tarihi devirlerde sosyal yaşama konu olmuş bilimsel ve kültürel açıdan özgün değer taşıyan yer üstünde, yer altında veya su altındaki bütün taşınır ve taşınmaz varlıklardır”*.

Söz konusu bu tanım incelendiğinde kültür varlığını iki farklı ölçüt çerçevesinde ele alınmış olduğu görülmektedir. Yasada; *“tarih öncesi ve tarihi devirler”* şeklinde tanımlanan zaman ölçütünde, herhangi bir sınırlama getirilmemiştir. Şöyle ki, farklı değerler içermek koşuluyla, çok yakın tarihte de yapılmış olan bir yapı, kültür varlığı niteliği kazanabilmektedir. İkinci nitelik boyutu ise kendi içinde iki ayrı ölçüt grubu şeklinde tanımlanmaktadır. Birinci ölçüt grubuna göre bir taşınmazın kültür varlığı olabilmesi için, *“...bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bulunmak...”* ; ikinci ölçüt grubunda ise *“sosyal yaşama konu olmuş bilimsel ve kültürel açıdan özgün değer taşıması”* şeklinde kıstaslar gerekmektedir (Madran ve Özgönül, 2011: 3). Marx der ki, doğanın yaptıklarına karşı insanın ürettiği her şey kültürdür. Dolayısıyla yukarıda yazılanların tamamı kültürü tanımlar. Ayrıca kültür varlıkları tanımının son bölümünde kültür varlığını taşınır ve taşınmaz şeklinde ikiye ayrılmıştır:

2.2.1. Taşınır Kültür Varlıkları

Taşınabilir kültür varlıkları, seramik, sikke, el yazması kitap, resim, heykel, çini, cam, metal, deri eşyalar, dokuma, mücevher, fosil, ikona vb. mimari ve kentsel elemanları, bilimsel ve arkeolojik eserleri, tarımsal ve endüstriyel eşyaları kapsayan taşınabilir nitelikteki tarihsel malzemelerden oluşmaktadır (Alioğlu, 2015: 79). Fakat bir taşınmaza ait olan mozaik, alçı pencere, duvar resmi (fresk), kapı, heykel ve ocak gibi farklı yapı bileşenleri de bazı faktörlerden kaynaklı olarak yerinde korunamayacak duruma geldiğinde müzelere taşınırlar. Yıkılmak üzere olan bir yapının tavanları, kapısı, kafesleri, hamamın kurnaları da bu anlamda “taşınır kültür varlığı” olabilirler. Yapı yıkıl masada, Vandalizm, hava kirliliği ve birçok dış etkenin zararlı etkilerine maruz kalan değerli yapı bileşenleri yerinde korunamayacak durumla karşı karşıya kalındığında, Venedik Tüzüğü'nün 8. Maddesinde belirtildiği gibi müzeye taşınabilirler. Örneğin Atina Akrapolu'ndeki karyatidler kirliliğinden dolayı Akrapol Müzesi'ne taşınmıştır (Ahunbay, 2011: 22).

Ülkemizde korunması gerekli taşınır kültür ve tabiat varlıkları; 2863 sayılı “Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu” ve 5226 sayılı “Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu” ile çeşitli kanunlarda değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'da “Jeolojik, tarih öncesi ve tarihi devirlere ait; jeoloji, antropoloji, prehistorya, protohistorya, arkeoloji, sanat tarihi ve etnografya açılarından belge değeri taşıyan veya ilgili buldukları dönemin sosyal, kültürel, teknik ve bilimsel özellikleri ile seviyesini yansıtan veya ender bulunur özelliklere sahip olan her türlü taşınır kültür ve tabiat varlıkları.” olarak tanımlanmıştır (Madde: 3). Ayrıca ulusal tarihimizde önemli önemleri nedeniyle, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna ait tarihi değer taşıyan eşyalar ve belgeler; Mustafa Kemal Atatürk'e ait şahsi eşya, kitap evrak, yazı vb. taşınırlar, taşınır kültürel mirası olarak açıklanmıştır (Çakırca, 2010: 90).

2.2.2. Taşınmaz Kültür Varlıkları

Korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları 2863 sayılı “*Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu*” ve 5226 sayılı “*Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu İle Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun*”da şöyle tanımlanmıştır;

— Korunması gerekli tabiat varlıkları ile 19. yy. sonuna kadar yapılmış taşınmazlar,

— Belirlenen tarihten sonra yapılmış olup, önem ve özellikleri bakımından Kültür ve Turizm Bakanlığınca korunmalarında gerek görülen taşınmazlar,

— Sit alanı içinde bulunan taşınmaz kültür varlıkları

— Milli tarihimizdeki önemleri sebebiyle zaman kavramı ve tescil söz konusu olmaksızın Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda büyük tarihi olaylara sahne olmuş binalar ve tespit edilecek alanlar ile Mustafa Kemal Atatürk tarafından kullanılmış evler. Taşınmaz kültür ve doğa varlıkları, anıtlar ve sitler olarak açıklanmıştır (Ahunbay, 2011: 22-24). Aynı şekilde, Avrupa Konseyi'nin 1969 yılında gerçekleştirmiş olduğu, “Barcelona Sempozyumu” ve “Palma Önerileri” taşınmaz kültür varlıklarının değerleri ve bunların tipolojik sınıflandırması yapılmıştır. Bu sınıflandırmaya göre korunacak taşınmaz kültür varlıkları “Anıtlar” ve “Sitler” olmak üzere iki gruba ayrılmıştır (Çakırca, 2010: 92).

2.2.2.1. Anıtsal Yapılar

Kültürel miras kavramı olarak anıt, Venedik Tüzüğü'nde, “*Tarihi anıt kavramı sadece bir mimari eseri içine almaz, bunun yanında belli bir uygarlığın, önemli bir gelişmenin, tarihi bir olayın tanıklığını yapan kentsel ya da kırsal bir yerleşmeyi de kapsar. Bu kavram yalnız büyük sanat eserlerini değil, ayrıca zamanla kültürel anlam kazanmış daha basit eserleri de kapsar*” ifadesi ile tanımlanmaktadır (Alioğlu, 2015:80). Avrupa Mimari Mirasının Korunması Sözleşmesi'nde ise anıt, “*Tarihsel, arkeolojik, sanatsal, bilimsel, sosyal ve teknik bakımlardan önemleri nedeniyle dikkate değer binalar ile diğer yapılar ve bunların müstemilatı ile tamamlayıcı kısımları*” olarak tanımlanmıştır (Madran ve Özgönül, 2011: 9). Bu

tanımlamalar, anıtın bir heykelden, dikilitaştan ve bir binadan daha geniş kapsama sahip olduğunu göstermektedir (Alioğlu, 2015: 80).

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun 660 sayılı ilke kararı, korunması gerekli anıtsal yapılar iki grupta ele alınmıştır. İlk grubu "*kendi başlarına bir tarihi ve estetik değer taşıyan*" yapılar olarak tanımlanan anıtsal yapılar oluşturmuştur, ikinci grupta ise "*kentlerin tarihi kimliğini oluşturan kentsel sitlerin öğeleri*" şeklinde tanımlanan çevresel değerli yapılar oluşturmaktadır (Madran ve Özgönül, 2011: 9). İlk grubu oluşturan anıtsal yapıları, Haydarpaşa Garı, Süleymaniye Camii, Divriği Ulucami'si, Ayasofya, Didim Apollonia tapınağı ve Aspendos tiyatrosu gibi insanların yaşadıkları dönemlerde, kültürlerini yansıttıkları ve çeşitli işlevlere yönelik tek başına ya da içindeki birçok yapıyla beraber bir külliye parçası olarak inşa ettikleri yapılar örnek verilebilir. İkinci grubu oluşturan çevresel değerli yapılara ise, Safranbolu kenti, Mardin kenti, Efes Antik kenti ve Çatal Höyük gibi, farklı dönemlerde yaşamış olan insanların kültürlerini yansıtan kentlerin dokusunu oluşturan sivil mimarlık ürünü konut/konut grupları örnek verilebilir.

2.2.2.2. Sit (Alanı)

Ülkemizde değişik kültür katmanlarına ait, önemli geniş alanlara yayılan arkeolojik sitlerin korunmasına olanak veren yasal düzenleme 1973 yılında çıkarılan 1710 sayılı yasadır. Bu yasayla tek tek anıtlardan daha geniş bir kavram olan "sit" tanımlanmıştır (Ahunbay, 2010:106). Günümüzde halen yürürlükte olan 2863 sayılı yasa'da (Madde 3, Fıkra 3) sit "*Tarih öncesinden günümüze kadar gelen...*" , "*...yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik, mimari ve benzeri özellikleri*"ni taşıyan "*...kent, kent kalıntısı, önemli tarihi hadiselerin cereyan ettiği yerler ve tabiat özellikleri...*" şeklinde tanımlanmaktadır. Söz konusu bu tanım incelendiğinde, bir alanın sit alanı olarak tanımlanabilmesi için bir zaman kısıtlaması bulunmadığı görülmektedir. Buna karşın tanımın getirmiş olduğu en önemli koşul, ait oldukları dönemin kültürel, ekonomik ve sosyal ilişkilerinin gerektirdiği yapıları ve alanları içermesidir. Bir diğer ifadeyle "o" toplumun yaşam şekline uygun oluşturulan olarak kentin genel düzenlenmesinden, farklı ihtiyaçları karşılayacak basit yapılara kadar

her çeşit öge, sit alanlarının oluşmasında önemli bir yer almaktadır. Bu tanımın ikinci bölümünü sit alanı türleri ile eşleştirirsek, kent = kentsel sit, kent kalıntısı = arkeolojik sit, tarihi hadiselerin cereyan ettiği yerler = tarihi sit ve tabiat özellikleri ile korunması olarak anlaşılacak durumundadır. 2863 sayılı Yasa'da yer alan bu sit türleri dışında karmaşık sit, kentsel/arkeolojik sit, kırsal sit ve kültürel peyzaj gibi yeni tanımlar da ulusal ve uluslararası belgelerde yer almaktadır (Madran ve Özgönül, 2011: 15).

Avrupa Mimari Miras Sözleşmesinde yer alan sit tanımı ise, “...*topografik olarak tanımlanabilecek derecede yeterince belirgin ve mütecanis özelliklere sahip, aynı zamanda tarihsel, arkeolojik, sanatsal, bilimsel, sosyal ve teknik bakımlardan dikkate değer, kısmen inşa edilmiş, insan emeği ile doğal değerlerin birleştiği alanlar*” şeklindedir. Söz konusu tanımda 2863 sayılı yasada bulunmayan önemli değişimler bulunmaktadır. Örnek olarak “*yeterince belirgin*” ve “*mütecanis (homojen)*” şeklinde iki adet yeni kavram bulunur. “*Yeterince belirgin*” sözcüğü sınırları çizilebilen, tanımlanabilen ve içerdiği değerlerle öne çıkabilen bir alanı anlatmakta, “*homojen*” sözcüğünün sınırları ise, sit alanını oluşturan anıtsal yapı, ev, önemli yapı elemanları vb. kültürel ve doğal değerlerin alan ölçeğinde dengeli ve eşit bir şekilde dağılması gerektiğini göstermektedir (Madran, 2014: 81).

Arkeolojik sit kavramının yerleşmesiyle birlikte, arkeolojik alanların sınırları belirlenip bu alanların korunması konusunda yasal olarak olanak sağlayan düzenlemeler getirilmiştir. Bu kapsamda 658 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun ilke kararı ile arkeolojik sitler sınıflandırılmıştır (Ahunbay, 2010: 106).

2.2.2.2.1. Doğal Sit

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulunun almış olduğu 728 sayılı, Doğal (Tabii) Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları ile ilgili ilke kararında doğal sitlerin tanımı, “... *jeolojik devirlerle, tarih öncesi ve tarihi devirlere ait olup, ender bulunmaları veya özellikleri ve güzellikleri bakımından korunması gerekli yer üstünde, yer altında veya su altında bulunması gerekli alanlardır...*” şeklindedir (Alioğlu, 2015: 81). Aynı maddenin tanımlar bölümünde yer alan 3. Bendinde ise de

sit tanımlanırken, “ *tespiti yapılmış tabiat özellikleri ile korunması gerekli alandır*” ifadesine yer verilerek doğal site referans verilmiştir (Madran ve Özgönül, 2011: 20).

2.2.2.2.2. Arkeolojik Sit

Mevzuatımızda, arkeolojik sit iki değişik yerde tanımlanır. Bunlardan ilki, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıkları Yasası’nın, 3386 sayılı Yasa’yla değişik 3. Maddesinin “(a) tanımlar” bölümüdür. Doğrudan arkeolojik sit sözcüğü geçmeyen bu tanımda, “*yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik, mimari ve benzeri özelliklerini yansıtan kent kalıntıları*” arkeolojik sit olarak anlaşılacak durumundadır. Yasada geçen tanıma bakıldığında, arkeolojik alana dair herhangi bir tanım ve yahut nitelik ve dereceleri hakkında bir kararı içermemektedir (Madran ve Özgönül, 2011:16). Söz konusu bu yasadaki eksikliklerin giderilmesi amacıyla 658 No’lu İlke Kararları’na (1999) göre “ *arkeolojik sit, yer altında, yer üstünde ve su altında insanlığın varoluşundan günümüze kadar ulaşan eski uygarlıkların ürünlerini, yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik ve kültürel özelliklerini yansıtan her türlü kültür varlığının yer aldığı yerleşmeler ve alanlardır*” (Şimşek, 2015: 4).

2.2.2.2.3. Tarihi Sit

Tarihi sit, Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıklarının ve Sitlerin Tespit ve Tescili Hakkında adlı yönetmelikte, “... *İnsanlık tarihi, milli tarihimiz veya askeri harp tarihi açısından çok önemli tarihi olayların cereyan ettiği ve bu sebeple korunması gerekli yerler...*” şeklinde tanımlanmaktadır (Alioğlu, 2015: 81). Örneğin Çanakkale Boğazı çevresi, Gelibolu yarımadası, Malazgirt Savaşı’nın yapıldığı Malazgirt Ovası vb. önemli tarihi sitlerdir.

Tarihi sit alanının Avrupa ölçeğinde ki diğer bir tanımda ise, “*Eski kasaba ve yerleşmelerinin içinde bulunan alanlar, tarihi kasaba ve yerleşmelerin kendileri ya da bir bölümleri, o yerleşmenin kentsel ya da kırsal yaşamının yansıtıyorsa, kentsel, tarihsel, çevresel, kültürel, mimari, artistik, etnolojik ve diğer özelliklerinden dolayı bir değer taşıyorsa, tarihi sit olarak tanımlanır*”. Bu tanıma baktığımızda tarihsel bir geçmişi olan tüm sit alanı türleri için geçerli olduğu, ülkemizdeki yönetmelikte ise,

tarihi sit sözcüğünün daha çok ulusal bağlamda cereyan eden olayları kapsadığı görülmektedir (Madran ve Özgönül, 2011: 19).

2.2.2.2.4. Kentsel Sit Alanı

2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasası kentsel sit alanlarını “ *yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik, mimari ve benzeri özelliklerini [...] taşıyan kent*” şeklinde tanımlanmıştır. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu’nun 720 sayılı İlke Kararını göre “*kentsel sitler, mimari, mahalli, tarihsel, estetik ve sanat özelliği bulunan ve bir arada bulunmaları sebebiyle teker teker taşıdıkları kıymetten daha fazla kıymeti olan kültürel ve tabii çevre elemanlarının (yapılar, bahçeler, bitki örtüleri, yerleşim dokuları, duvarlar) birlikte buldukları alanlar*” şeklinde tanımlanmaktadır (Madran, 2014: 82). Bunun yanı sıra Korunması Gerekli Kültür Varlıklarının Tespit ve Tescili Hakkında Yönetmelik’te de kentsel sit olabilmesi için yasada belirtilen şartlara ek olarak alan içindeki yapıların “ *yoğunluk, mimari ve tarihi bütünlük göstermesi*” gerektiği belirtilmiştir. Avrupa Mimari Mirasının Korunması Sözleşmesi ise birde “*homojen olmak*” koşulunu eklemiştir (Madran ve Özgönül, 2011: 27).

2.2.2.2.5. Kentsel Arkeolojik Sit Alanı

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu’nun Kentsel Arkeolojik Sit Alanları Koruma ve Kullanma Koşulları ile ilgili 702 sayılı ilke kararında, “*...arkeolojik sit alanları ile birlikte korunması gerekli kentsel dokuları içeren ve bu özellikleri ile bütünlük arz eden korumaya yönelik özel planlama gerektiren alanlar...*” şeklinde tanımlanmaktadır (Alioğlu, 2015: 82). Kentsel arkeolojik sitler çağdaş yaşam toplumları tarafından yoğun kullanılan alanlar olmasından kaynaklı olarak planlamalarla, geçmişin izlerinin kent ile bütünleşmesini sağlayıp, gereken durumlarda onlara yaşam içerisinde yeni bir rol tanımlanarak koruna bilirler (Madran, 2014: 84; Şimşek, 2015: 5).

2.3. KORUMA KAVRAMI VE KORUMANIN GEREKLİLİĞİ

Ülkemizde 5226 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununda "Koruma" ve "Korunma" kavramı; *"taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarında muhafaza, bakım, onarım, restorasyon, fonksiyon değiştirme işlemleri; taşınır kültür varlıklarında ise muhafaza, bakım, onarım ve restorasyon işleri"* şeklinde tanımlanmaktadır (Aladağ, 2010: 12).

Koruma, kavramsal olarak mevcut tarihi yapıların durumunu korumayla muhafaza edilmesi ve bunların sürekliliğini sağlayarak geleceğe aktarılması hedeflenmelidir. Burada amaç sadece yapının fiziksel bir sürekliliği sağlamanın yanında, kültür varlıklarının gündelik yaşamın bir parçası haline getirilip aktif bir şekilde yer almalarını ve böylelikle sürdürülebilirliklerinin de sağlanması hedeflenmelidir. Yani hedef, kültürel mirasın varlığını sürdürürken, özünü yitirmeden yaşama adapte olmasını sağlamaktır. Böylelikle isteyerek veya bir takım etkenlerden kaynaklı istemeden terk edilmiş, tarihi yapıların kendi potansiyelleri doğrultusunda değerlendirilip, bir dekor olmasının önüne geçilmektedir (Köksal, 2007). Koruma genel olarak *"zarar verici, yok edici tehditlere karşı önlem almak"* olarak tanımlanan, bilinçli bir tavrın ifadesidir (Alioğlu, 2015: 69).

Tarihin başlangıcından binlerce yıl sonra günümüze kadar ulaşmış uygarlık tarihi içinde insanın doğrudan ya da doğa ile birlikte yarattığı değerler, bugün "kültürel miras" olarak tanımlanmaktadır. Bu değerlerin korunması ve gelecek nesiller için korunması aktarılması toplumu oluşturan tüm katmanların ortak sorumluluğudur (Tunçer, 2014: 3).

İnsanoğlunun emeği, ürünü, ürettiği araç, gereç, malzeme, çevre, yaşam biçimi her ne olursa olsun gelecek nesillere aktarılmasının gerekliliği bugün çağdaş koruma çalışmaları için vazgeçilmez bir kabuldür. 16.yüzyıl sonrasında batının gündeminde yerini bulan ve giderek yayılan "koruma" kavramı bugün başlangıçta ortaya atılan çerçevesinde çok daha geniş kapsamlı, interdisipliner bir çerçeveye kavuşmuştur. Diğer yandan da bütün bu bilinçlenme ve koruma alanında yaşanan gelişmelere rağmen kültür ve tabiat varlıklarına ilişkin yaşanan erozyonun, tahribatın, kimi kez savaşların "kent kırım" süreçlerinin çoğu kez de doğal

tahribatların veya afetlerin yol açtığı yıpranmalar yerine getirilmeyecek kayıpları da ardından getirmektedir. Bugün “ yeniyi üretirken eskiye saygı duymak “ kavramı evrensel bir ilke olarak tanımlansa da uygulamalarda karşımıza çıkan bazı örnekler ilgili kamuoyunu umutsuzluğa itmektir. Yerel kültürel mirasın devamlılığı, tarihle olan bağın kurulması ve sürekli yenilenmesi, yeni kuşakların tarih belleğinin oluşturulması ve desteklenmesi gibi çok farklı misyonlara sahip olan koruma kavramının belirleyicileri; evrensel değerler, ilkeler, uluslararası belirleyiciler, anlaşmalar ve ulusal yasal sistemdir (Turgut, 2015: 19).

2.3.1. Uluslararası Koruma Kavramının Tarihsel Gelişim Süreci

Koruma kavramı çok eski dönemlere gitmekle birlikte, insanlar ürettikleri kültür değerlerini tarihin bütün süreçlerinde farklı değerlendirerek söz konusu bu değerlerin korunması için de farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir (Özgönül, 2014: 27). Koruma bilincinin gelişiminde ilk olarak yapının veya nesnenin kullanım ömrünü uzatma isteği etkili olmuştur (Erder, 1999: 24). Tarihi süreçte bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde gelişen koruma yaklaşımları daha sonra 20.yüzyılın başından itibaren oluşmaya başlayan uluslararası belgelerle birlikte farklılaşır ve kültürel mirasın korunmasında ortak platformların geliştiği yeni bir koruma süreci başlar (Özgönül, 2014: 27). İkinci Dünya Savaşı'nın büyük yıkımlarından sonra özellikle Avrupa'da kentsel koruma alanında yapılan çalışmalar hızlı bir ivme kazanmıştır. İnsanlık tarihi bu aşamaya gelinceye kadarki süreçte bir bilinçlenme ve mücadele dönemini yaşamıştır (Tunçer, 2014: 3).

İlk koruma çalışmalarının yapıldığı alanların başında, dinin ve yönetimin etkisi ile kamu binaları, manastır, katedral ve kilise gibi dini yapılarda yapılmıştır. Bu yapılar, temsil ettikleri gücün etkisini artırmak için tahribatlarını önlemek amacıyla koruma altına alınıp onarımları yapılmıştır. Mezopotamya ve Antik Mısır uygarlıklarında da, koruma daha çok dini inançlara bağlı olarak şekillenmiştir. Antik Mısır yerleşmeleri, kutsal yapı ve çevrelerine gösterdikleri özeni aynı zamanda bu yapıtları da merkez olarak geliştirmiş oldukları yerleşme düzeni ile hem yerleşme planlamalarını hem de çevresiyle birlikte koruma çabalarının ilk örnekleri olması açısından oldukça önemlidir (Eser Gültekin, 2013: 3; Alioğlu, 2015: 70).

Antik Yunan dönemini izleyen Roma İmparatorluğu döneminde, önceki dönemlere ait yapıtların bir kısmının olduğu gibi korunduğu bir kısmının da kopyasının yapıldığı görülmüştür. Kentin bütününün bir sanat yapıtı olarak değerlendirilip kent korunmuştur (Tuncer, 2014: 3). Roma İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra İtalya'da koruma duyarlılığı giderek zayıflamıştır. Hıristiyanlığın ortaya çıkması ve yayılma sürecinde ise koruma adına şanssız bir dönem olmuştur. Bu dönemde, Hıristiyanlığı hızlı yayabilmek adına önceki inançların simgesi durumunda olan dini yapıtlar yok edilmeye çalışılmıştır. Ortaçağ'da da durum değişmemiştir Helen ve Roma dönemine ait yapıtlar tahrip edilmiştir (Erder, 1999: 73). Devletler kurulurken ve dini inançlar ortaya çıktıklarında kendilerini meşrulaştırmak adına ilk yaptıkları kültürlerin sembolü durumundaki taşınmaz kültür varlıklarını bilinçli olarak yok etmek olmuştur.

Daha sonraki 15. ve 16. yüzyıllarda papaların çıkardığı, Roma devri kalıntılarının ve sanatsal değer taşıyan eserlerin korunmasına yönelik emirnameler bulunmaktadır 19.yüzyılda Dünya'da ve özellikle Avrupa'da ortaya çıkan gelişen milliyetçilik akımlarıyla birlikte milletler kendi etnik kökenlerini meşru kılmak adına tarihi mirası destek aracı olarak görmeye başlamışlardır. Bu nedenle, koruma konusunda bilimsel araştırmalar yoğunlaşarak arkeolojik kazılar yapılmıştır. Fakat koruma önemli yapılarla sınırlı kalmıştır. Hatta önemli gördükleri anıtların daha da görünür kılmak adına çevreleri yıkılıp boşaltılmıştır. Bu tutum, geri dönüşü olmayan tahribatlara ve birçok farklı döneme ait kültürel değerlerin yok olmasına neden olmuştur. Uzunca bir süre, bu koruma anlayışının ötesine geçilememiştir (Kiper, 2004: 28).

19. yüzyıldan itibaren, Ortaçağ yapılarına ve sanatına yeniden duyulan ilgiyle birlikte İngiltere'de Sir Gilbert Scott ve Fransa'da Villot le Duc; (1814-1879) anıt korumanın kavramsal olarak kuramsal bir temele oturtulmak istendiği, "Üslup Birliğine Ulaşma Kaygısı"na dayalı yaptıkları koruma çalışmalarında anıtların yapımına başlandığında geçerli olan üsluba göre restore etmek amacıyla, geçirmiş olduğu çeşitli dönemlere ait evreleri ve ekler kaldırılarak, onları tek bir dönem yapısı görünümüne sokmayı amaçlayan uygulamalar yapmışlardır (Erder, 1999). Anıtları restoratörlerin insafına bırakan ve birçok özgün ayrıntının yok olmasına neden olan bu yaklaşım İngiltere'de sanat eleştirmenliği öncülüğünü yaptığı John RUSKİN

(1819-1900) tarafından eleştirilerek; koruma çalışmalarında, restorasyon çalışmalarlarıyla müdahale yerine koruma ve sürekli bakımla yetinmenin yeterli olacağı savunularak korumaya “Romantik” bir yaklaşım getirilmiştir. Ruskin’e göre bir yapının başına gelecek en büyük felaket Restorasyondur. Bu nedenle, "Restorasyon" yerine "sürekli bakım" ve "Korumayı" savunmuştur (Ahunbay, 1997: 8-16).

1880–1890 yılları arasında “Tarihi Restorasyon” ve “Çağdaş Restorasyon” olmak üzere iki yeni söylem gündeme gelmiştir. Luca Beltrami (1854–1933) tarafından İtalya’da gündeme getirilen ve uygulanmaya konulan “Tarihi Restorasyon” kuramında, elde edilen grafik, tablo, fotoğraf veya gravür gibi tarihi belgeler ışığında anıtların somut verilere dayandırılarak korunması önerilmektedir. Daha sonra Gustavo Giovannoni (1873-1947) tarafından bilimsel temellere dayalı geliştirilerek uluslararası düzeyde Çağdaş Bilimsel yaklaşım olarak kabul edilen bu yaklaşıma göre, sanatsal ve tarihi değeri olan her yapı üslup birliği aranmadan, ekleri ve çevresiyle birlikte korunması öngörülmektedir. Uluslararası Müzeler Örgütü tarafından 1931’de Atina’da düzenlenen uzmanlar toplantısında alınan kararlar doğrultusunda daha sonra 1932 yılında İtalya Tarihi Eserler ve Güzel Sanatlar Yüksek Konseyi tarafından Carta del Restaruro (Restorasyon Tüzüğü) olarak onaylanarak kabul edilmiştir.(Kuban, 1962:149; Ahunbay, 2011: 18; Altınyıldız, 1997: 120).

Atina Konferansı’nın ardından, yine Atina’da 1933 yılında “Uluslararası Çağdaş Mimarlık Kongresi (CIAM)” düzenlenmiştir. Modern kent- modern kentleşme planlama ilkelerinin belirlendiği bu konferansın sonuç bildirgesi, Atina Sözleşmesi adıyla 1941 yılında yayınlanmış ve başta Avrupa ülkeleri olmak üzere birçok ülke tarafından imzalanarak kabul görmüştür (Kamacı, 2014: 3). 1945 yılında Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO)’nun, 1954 yılında Avrupa Konseyi (COE)’nin kurulması ve Hollanda’nın Lahey kentinde, ilk uluslararası resmi nitelikte belge olarak nitelendirilebilecek “Silahlı Çatışma Halinde Kültürel Değerlerin Korunması Sözleşmesi’nin (Lahey Konvansiyonu)” hazırlanması ve birçok ülke tarafından bu belgenin kabul görmesiyle birlikte korumada uluslararası bağlayıcı yasal süreçler başlatılmıştır (Madran ve Tağmat, 2007: 1; Özgönül, 2014: 27).

Venedik'te 25-31 Mayıs 1964'te bir araya gelen Avrupalı uzman ve akademisyenlerin, II. Uluslararası Tarihi Anıtlar Mimar ve Teknisyenleri Kongresinde "Venedik Tüzüğü" adı altında belirlenen kararlar kapsamında tarihi eserlerin korunma altına alınması uluslar arası kurumsallaşma ve ilkelerin yani mevzuatın oluşturulması ilk önemli eylemleri olarak kamuoyuna sunulmuştur (Madran ve Tağmat, 2007: 1). Uluslararası ICOMOS'un 1965'te kurulmasıyla 24 Eylül 1967 tarih ve 3674 sayılı kararla Türkiye'de Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu(GEEAYK) Venedik Tüzüğünü kabul etmiştir.(ICOMOS, 1964).Venedik Tüzüğü içerisinde yer alan maddeler kapsamında, kültür varlığının korunmasının sürekliliği, anıt ve eserlerin korunmasında güncel teknolojinin kullanılması, anıtların yer aldığı çevrenin düzenlenmesi, arkeolojik sit alanlarında organize edilecek bakım ve onarım gibi çalışmalara dair önemli açıklamalar yer almaktadır (Ahunbay,2011: 19). Tüzükte yer alan on altı maddenin içeriği şu şekildedir: tanım, amaç, koruma, onarım, tarihi yerler, kazılar ve yayın alt başlıklar olmak üzere yedi kısım kapsamındadır. Kavramsal ve teknik konular bağlamında önemli bir yapıya sahip olan Venedik Tüzüğü eserlerin onarımı ve korunmasına dair yaklaşım olarak hem soyut hem somut olarak konuyu ele alıyor olması diğer Restorasyon çalışmalarından ayrılan önemli bir unsurdur. Özellikle yapının yani mimari unsurun kültürel varlık olarak korunması nosyonu Avrupa ülkelerinin kültürel değerlere yaklaşımı olarak görülmektedir. Tüzük kapsamında yapıyla birlikte çevrenin de korunması önemli bir unsurdur. Bu bağlamda "bir uygarlığın, önemli bir gelişmenin, tarihi bir olayın tanıklığını yapan kentsel ya da kırsal bir yerleşme'nin de korunması önceki bahsettiklerimiz gibi koruma gerektirir. Hülasa, korunması gereken kültür varlıklarına dair tanım hem genişletilmiş hem de kapsamı önemli bir alan kazanmıştır (Eser Gültekin, 2013: 4). Böylelikle taşınmaz kültür varlıkları ve tarihi anıt çevrelerinin koruma kapsamıyla ilgili güncel ve modern düşünceleri Venedik Tüzüğü maddelerinde görebilmekteyiz.

Uluslararası kabul gören Venedik Tüzüğü'nün ardından, tarihi anıtlar ve yerleşmelerin birbirinden bağımsız düşünülemez ve bunu sağlayacak uluslararası bir örgütün kurulmasının gerekliliği bir kez daha belirlemiştir. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) tarafından 1965 yılında "Uluslararası Anıtlar ve Sit Alanları Konseyi (ICOMOS)" resmen kurulmuştur (Kamacı, 2014: 3).

ICOMOS'un faaliyete geçmesiyle birlikte koruma alanında ortak bir dil oluşturmak ve uluslararası platformda kültürel değerlerin korunma sorunları ve kavramlarının tartışılması amacıyla yapılan uluslararası seminer, Sempozyum, kongrelerde kararlar alınmış, tüzükler oluşturulmuş, tavsiyelerde bulunulmuştur.

Venedik Tüzüğü sonrasında, ICOMOS, ICCROM ve COE tarafından gerçekleştirilen uluslararası seminer, Sempozyum, kongrelerde koruma sorunları ve kavramları daima tartışılmış, kararlar alınmış, tüzükler oluşturulmuş, tavsiyelerde bulunulmuştur. Koruma kavramına, koruma yöntemlerine ilişkin değişimi de gösteren bunlardan bazı örnekler aşağıda yer almaktadır (Alioğlu, 2015: 75).

Silahlı Çatışma Halinde Kültürel Değerlerin Korunması Sözleşmesi (Lahey Konvansiyonu, UNESCO, Lahey, 1954): 14 Mayıs 1954'de kabul edilen ve 7 Ağustos 1956'da yürürlüğe giren Lahey Konvansiyonunun ilk bölümünde tanımlar yer almaktadır. Bu tanıma göre, insanlık açısından büyük önem taşıyan kültür değerleri taşınır ve taşınmaz varlıklar olarak tanımlanmış; mimari sanatsal yapıtlar, yazmalar, kitaplar, bilimsel koleksiyonlar vb. bunlara örnek verilmiştir (Madran ve Özgönül, 2011: 81). Kültürel mirasın savaş öncesi ve savaş ortamında korunması için neler yapılması gerektiğine dikkat çekilmiştir (Alioğlu, 2015: 75-76).

Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi (UNESCO, 1972 Paris): UNESCO 17 Ekim – 21 Kasım 1972 tarihleri arasında Paris'te 16. Genel Konferansında kültürel ve doğal sit alanlarıyla ilişkin sorunu evrensel sözleşme konusu yaparak 16 Kasım 1972'de Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşme adı altında şu amaçları kabul etmiştir: Uluslararası ve evrensel ölçekte değerlere sahip olan tüm insanlığın birlikte üretmiş olduğu ortak miras olarak kabul edilip tanıtılması, toplumsal bilinci ve farkındalığı bu mirasa sahip çıkacak şekilde açığa çıkarmak ve gerek doğal gerek insan müdahalesi sonucu oluşan eserdeki bozulmaları, artık olmayan kültürel ve doğal değerleri yaşatma kapsamında oluşacak ortak çalışmayı sağlamak (Madran ve Özgönül, 2011: 80; Madran ve Tağmat, 2007: 46; Özgönül, 2014: 33). Ülkemizde, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 14 Nisan 1982 tarihli 2658 sayılı kanunun kabul edilmesiyle sözleşmeye taraf olmuş ve bir iç hukuk belgesi haline gelmesini kabul etmiştir.

“Ortak miras” ve “doğal mirasın korunması” gibi kavramlar bu sözleşme kapsamında hem ilk defa uluslararası bürokratik düzenlemelerde yer almış hem de

kültür varlıklarının korunması sağlanmıştır. Sözleşme kapsamında eserin envanteri ve belgelenmesi korunma açısından önemlidir. Bu bağlamda sözleşme içerisinde yer alan anıtlar, sitler, yapı adaları ve doğal miras korunması önemli maddeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca kültür varlıklarının korunmasına dair maddi gereksinimleri finanse edebilecek Uluslararası fon aktarımıyla hibe programları iş bu sözleşme dâhilince düzenlenebilecekti. Sonuç olarak “Dünya Mirası Listesi’nin” düzenlenmesi ve hazırlanması iki yılda bir olmak koşuluyla ve evrensel ölçekte kurulacak platformda paylaşılarak kültür varlıklarının korunması hem süreklileşmiş hem de korunma altına alınmış olması bakımından önem taşımaktadır (Kamacı, 2014: .6).

Amsterdam Bildirgesi (1975): Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi 1975’te “Avrupa Mimari Miras Yılı” olarak ilanı gündeme servis ederken bu ilan ile birlikte de birkaç toplantı gerçekleşmiş oldu. Buna ek olarak “Avrupa Mimari Miras Yılı” ilanı sürecinde kültür varlıklarının korunmasına yönelik tanım, kapsam, sosyal, ekonomik, yönetsel ve yasal prosedürüne ilişkin olarak tartışmalar da devam etmekteydi. 1975’teki ilanın ardından gerçekleşen bir dizi toplantıda “Avrupa Mimari Miras Kongresi (1975)” ve “Amsterdam Bildirgesi” adlı sonuç metni içerisinde kapsamı değişen koruma-planlama ile bağlantılı önemli bir ilişkinin olduğunu açığa çıkarmıştır. Hala güncelliğini koruyan “bütünleşik koruma” nosyonu birçok açıdan yani yasal, yönetsel, finansal ve sosyal boyutlarıyla tanımlanmıştır (Kamacı, 2014: 6; Ahunbay, 2011: 152).

Avrupa Mimari Mirasın Korunması Sözleşmesi (COE, Granada, 1985): Türkiye’de 22 Temmuz 1989 tarihinde 3534 sayılı yasa ile onaylanan ve Granada’da Avrupa Konseyine üye ülkeler tarafından da 1985’te kabul gören “Avrupa Mimari Mirasın Korunması Sözleşmesi” içerisinde yer alan ülkeler, mimari yapıya dair olan kültürel mirasın korunmasına dair şu özellikler önemlidir: yasal önlemler olarak korunmaya ilişkin kapsamı ve farklı ülkeler ve bölgelerde geliştirilecek özgün korunma yöntemleriyle hem anıtları hem de bina grupları ve sit alanlarını korumayı kapsamına almıştır. “Avrupa Mimari Mirasın Korunması Sözleşmesi” içerisinde yer alan “ *Mimari mirasın korunması, bunun teşviki ve yaygınlaştırılmasını, kültürel ve çevresel planlama politikalarının başlıca unsuru olarak kabul etmek*” ilkesi evrensel bir nitelik barındırmaktadır. Evrensel bir nosyonu taşıyor olması korunma için

ülkedeki koşulların kültür varlıkları için iyileştiriliyor olması önemli bir neticeye de vurgu yapmaktadır (Madran ve Özgönül, 2011: 83; Madran ve Tağmat, 2007: 49; Özgönül, 2014: 31).

Tarihi Kentlerin Ve Kentsel Alanların Korunması Tüzüğü (Washington Tüzüğü, ICOMOS, Washington, 1987): Ekim 1987’de Washington’da yapılan ICOMOS Genel Kurulunda kabul edilen, bu tüzükle tarihi kentlerin ve alanların korunması ile ilgili ilkeler, yöntemler ve hedefler tanımlanmıştır. Tüzükte tarihi kent ve bölgelerdeki özel ve kamusal yaşam alanları arasında uyumun sağlanması ve bu alanlarda yaşayan insanlarda kültürel değerlerin korunmasını için bilincin oluşması hedeflemiştir (ICOMOS, 1987: 1).

Avrupa Arkeolojik Mirasın Korunması Sözleşmesi (COE, Valetta, 1992): Avrupa’daki kültür varlıklarının uygarlığın ortak hafızası olarak görülen ve bu bağlamda arkeolojik mirasın korunmasına ilişkin olarak tarihsel ve bilimsel incelemelerin ışığında “Avrupa Arkeolojik Mirasın Korunması Sözleşmesi” içerisinde yer alan ilk maddeyi yani amacı tanımlamaktadır. Ayrıca arkeolojik miras olarak kabul edilen yapılar, arkeolojik mirasa ait yapı grupları, sit alanları, tanışabilir ve taşınamaz kültür varlıkları hem karada hem de denizde olmak üzere bu tanımın uzantısı olarak kabul edilmiştir. “Avrupa Arkeolojik Mirasın Korunması Sözleşmesi” 16 Ocak 1992 tarihinde Valetta’da onaylandı. Ülkemizde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 5 Ağustos 1999’da 4434 sayılı kanun kapsamında kabul edilerek kapsama alınmıştır (Madran ve Tağmat, 2007: 49; Özgönül, 2014: 31).

Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü (ICOMOS, Lozan, 1990): ICOMOS Genel Kurulu’nun Ekim 1990’da İsviçre’nin Lozan kentinde toplanmasıyla hem onaylanmış hem de kabul edilmiş olan “Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü” özellikle arkeolojik alanların korunma altına alınmasına ilişkin yöntemleri vurgulaması bakımından önem taşımaktadır. Tüzük içerisinde yer alan tanım, koruma politikaları, yasal ve ekonomik durum, belgeleme, araştırma, bakım ve koruma, sunuş, bilgi ve koruma, mesleki nitelikler ve uluslararası işbirliği kapsamındaki bölümler bu bağlamda önemlidir. “Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü”nde arkeolojik çalışmalar neticesinde elde edilen öncül veriler, tarihsel olarak insanlığın üretimi olan (yer altı ve üstü, sualtı)

taşınabilir ve taşınmaz kültür varlıklarının tamamı arkeolojik miras tanımı içerisinde yer almıştır (Alioğlu, 2015: 76; Özgönül, 2014: 36; ICOMOS, 1990).

Nara Özgünlük Belgesi (ICOMOS, Nara, 1994): 1-6 Kasım 1994 günlerinde Japonya'nın Nara kentinde düzenlenen Nara Özgünlük Konferansında uzmanlar, küreselleşmeyle birlikte tek tip bir örnekleşme baskısıyla karşı karşıya olduğunu biryandan kültürel kimlik arayışları diğer biryandan ise azınlık kültürlerinin yok sayıldığı bir düzene doğru gidildiği görülmektedir. Kültürel mirasın korunması da uygulanacak, koruma politikalarında özgünlüğün dikkate alınıp insanlığın ortak belleğine saygı duyulup onu aydınlatıp gelecek aktarılması sağlanmalıdır. Korumanın geleneksel çerçevelerle yapılmaması üzerine tartışmaya açılan belge niteliğindedir (Alioğlu, 2015: 76; Özgönül, 2014: 36; ICOMOS, 1994).

Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü (ICOMOS, Mexico, 1999): Bu tüzük Ekim 1999'da Meksika'da yapılan ICOMOS'un 12. Genel Kurulunda kabul edilmiştir (ICOMOS, 1999a: 3). Toplumların geçmiş belleğini oluşturan yöresel mimari miras, kültürel çeşitliliğinin göstergelerinden biridir. Tüzükte, sosyal - ekonomik değişimler sebebiyle terk edilen, mevcut fiziki yapıyla bütünleşme konularında sorunlara karşı karşıya olan geleneksel mimari mirasın korunması, genel koruma, bakımı, uygulama ilkeleri belirlenmektedir (Alioğlu, 2015: 76; Özgönül, 2014: 37).

Kültürel Öneme Sahip Yerlerin Korunması Amaçlı Avusturalya Tüzüğü (ICOMOS, Burra, 1999): Burra tüzüğü, genel hatları ile kültür varlıklarının korunması ve miras alanlarının yönetimi üzerine yönlendirici hükümler barındırırken, bu alanların korunmasının yönetimlerinin ayrılmaz bir parçası olduğunun ve sürekli bir sorumluluk oluşturduğunun altı bir kez daha çizilmiştir. Koruma camiasında bir rehber olarak kabul edilen Burra Tüzüğü, kültürel değere sahip doğal, yerel ve tarihi alanlara uygulanabilirliği ile çok geniş bir kesim için uygulama ilkelerini oluşturmuştur (Dinçer, 2015: 45; ICOMOS, 1999b).

Mimari Mirasın Analizi, Korunması ve Strüktürel Restorasyonu için İlkeler Tüzüğü (ICOMOS, Zimbabwe, 2003): ICOMOS'un 2003 yılında Victoria Şelaleri'nde yapılan 14. Genel Kurulu'nda kabul edilen belgede önerilen tavsiyeler koruma ve onarım sorunlarıyla ilgilenenlere yol gösterici ve yardımcı olunması amaçlanmıştır. Metinde sunulan öneriler iki bölümde düzenlenmiştir: "İlkeler" bölümünde korumanın temel kuralları, "Rehber" bölümünde ise tasarımcının

izlemesi gerekli kurallar ve yöntem tartışılmaktadır. Belgenin yalnızca “İlkeler” bölümü onaylı bir ICOMOS tüzüğü statüsüne sahip olabilmıştır (Özgönül, 2014: 36; Ahunbay, 2011: 185; ICOMOS, 2003).

2.3.1.1. Arkeolojik Sit Alanlarının Korunmasında Uluslararası Yasal

Çerçeve

Önceleri arkeolojik araştırmaların hedefi manevi ve sanat değeri yüksek geçmiş kültürlerin izlerini mozaik, duvar resmi, heykel gibi taşınabilen eserlerin ortaya çıkarılması, daha sonra bunları müzelere almak şeklinde iken, zaman içinde böyle bir korumanın yetersiz olduğu, kalıntıların yerinde (in-situ) ve çevresiyle bir bütün olarak algılandığında anlam kazandığı anlaşılmıştır. Kazılan alanların yok olmadan geleceğe aktarılması hedeflenmiştir (Özkut, 2017:102; Ahunbay, 2010: 109). Bu çerçevede, son 60 yılda uluslararası düzeyde arkeolojik alanlardaki koruma uygulamalarına dair uluslararası ilkeler tartışılarak geliştirilmiştir.

Konuyla ilgili uluslararası belge olarak 19 Aralık 1954'te Paris'te imzalanan "Avrupa Kültür Sözleşmesi", UNESCO'nun 1956 tarihli "Arkeolojik Kazılarda Uygulanacak Uluslararası İlkeler Tavsiye Kararı", "Venedik Tüzüğü" (1964), Avrupa Konseyi'nin ilki 1969'da Londra'da, değiştirilmiş şekli 1992'de Valetta'da imzalanan "Arkeolojik Mirasın Korunmasına ilişkin Avrupa Sözleşmesi", UNESCO'nun 1976'da Nairobi'de aldığı "Tarihi Alanların Korunması ve Çağdaş Rollerini Konusunda Tavsiyeler Kararı", ICOMOS'un "Arkeolojik Mirasın Yönetimi" (1990, Lozan) ve "Sualtı Kültür Mirasının Korunması ve Yönetimi" (1996, Sofya) tüzükleri bulunmaktadır. Evrensel değer taşıyan ve Dünya Mirası Listesine giren arkeolojik sitlerin korunması UNESCO'nun 1972 tarihli "Dünya Mirası Sözleşmesi" kurallarına göre yapılmaktadır (Ahunbay, 2010:109; Uçar ve Örmecioğlu, 2018: 23).

UNESCO tarafından 5 Aralık 1956 tarihinde hazırlanan “Arkeolojik Kazılarda Uygulanacak Uluslararası İlkeler Tavsiye Kararı” arkeolojik alanda korunmanın ve kazının nasıl yapılması gerektiğinin çerçevesini belirlenmişti (Eres, 2016: 122). İnsanlığın tarihi ile ilgili bilgiler sağlayan arkeolojik mirasın korunmasının yön temlere göre yürütülmesi isteği dile getirilmiştir (Ahunbay, 2010: 109). Söz konusu 1956 tarihli UNESCO’nun ilke kararları çoğu zaman kazıların

bilimsel olarak nasıl yapılması gerektiğini tanımlayan bir metin olarak anlaşılmıştır. Ne var ki UNESCO ilke kararlarında arkeolojik alanların korunması ile ilgili dönemi için ilerici bir yaklaşım sunmuş, kazı ve korumanın birlikte planlanarak yürütülmesi gerektiğini tanımlamıştır (Eres, 2016: 122).

Günümüzde korumanın anayasası olarak tanımlanan 1964 tarihli “Venedik Tüzüğü” UNESCO'nun 1956 tarihli "Arkeolojik Kazılarda Uygulanacak Uluslararası İlkeler" konulu tavsiye kararı benimsenmiştir. Venedik tüzüğünde arkeolojik alanların korunmasına ayırdığı 15. Maddesine göre, arkeolojik kazıların uluslararası ilkelerle tanımlanan kararlar ve bilimsel standartlara göre yapılması; yeniden inşa (rekonstrüksiyon) yerine orijinal mimari unsurları kullanarak bir araya getirilmesinin (anastylosis) daha uygun olduğu; yapılan kazı, onarım ve koruma işlerinde, fotoğraf ve çizimlerle desteklenmiş çözüm getiren ve eleştirici raporların hazırlanması ve korumanın her aşamasının kayıt altına alınıp belgelenmesi ve belgelerin kurum arşivlerinde yer alması gerekliliği belirtilmiş, bilginin gelecekte yapılacak işler için arşivlenmesinin ve paylaşımının temelleri atılmıştır (Özgönül, 2014: 36). Arkeolojik alanların görsel olarak daha anlamlı kılınmasına hizmet eden anastylosis projeleri, Türkiye’de Bergama, Efes, Hierapolis, Perge, Sardis, Side gibi antik sitlerde, tapınak, agora gibi eserlerin onarımında uygulanmıştır.

1969’da Avrupa Konseyi'nin “Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi”, bilimsel kazı yöntemlerinin ve korumanın nasıl yapılmasını tanımlayan yasal bir metindir. Sözleşmede ayrıca kamu ve özel mülkiyetteki arkeolojik bulguların envanterinin yapılması, bilimsel yayınlarla halkın arkeolojik miras konusunda bilgilendirilmesi, arkeolojik bulguların kataloglarının hazırlanması tavsiye edilmiştir (Ahunbay, 2010: 110).

ICOMOS tarafından hazırlanan ve 1990 yılında Lozan'da kabul edilen “Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü”de koruma politikaları, ekonomik durum, yasal, araştırma ve belgeleme, koruma, sunuş, bilgi, bakım, mesleki nitelikler ve uluslararası işbirliğin ve kapsayan bölümleri ile arkeolojik alanların korunmasında yönetimin önemini vurgulayan bir metindir. Korumayı artık uzun erimli bir yönetim ve planlama konusu olarak tanımlayan tüzük, özellikle barajlar, otobanlar, yeni konut alanları gibi büyük bayındırlık projeleri uygulamaları

öncesi arkeolojik araştırmaların yapılmasını zorunluluk haline getirilmiştir (Özgönül, 2014: 36; Eres 2016: 124).

1992’de Avrupa Konseyi’nin yeniden ele alarak geliştirdiği “Valetta Sözleşmesi” olarak anılan “Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi”nin revize edilmesinde amaç; "Arkeolojik mirası Avrupa'nın ortak belleğinin kaynağı olarak, tarihi ve bilimsel incelemeler için bir araç olarak korumaktır" şeklinde tanımlanmıştır (Ahunbay, 2010: 11). Arkeolojik kültür varlıklarının ortaya çıkarılması ve korunması açasından kapsamlı bir yasal ve finansal çerçeve sunması önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. Kazı ve araştırma finansal kaynağını inşaatı yapacak kişi ya da kurum karşılaması öngörüldüğü için devletin yükünü azaltmasının yanında her türlü arkeolojik alanın araştırılması, belgelenmesini sağlamaktadır (Eres, 2016: 124).

2000’li yıllarda ise tüzükler toplum odaklı geliştirilmeye başlanılmıştır. Her ne kadar 1956 tarihli UNESCO kararlarından başlayarak topluma bilgi verme konusuna değinilmişe de 21. Yüzyılın ilk 10 yılında toplumun gözüyle kültürel mirası değerlendiren bir yaklaşım gelişmiştir. Avrupa Konseyinin 2005 yılında yayınlamış olduğu “Kültür Mirasının Toplum İçin Değerü Çevre Sözleşmesi” ve ICOMOS’un 2008 yılında çıkardığı “Kültür Mirasının Yorumu ve Sunumu Tüzüğü” bu yaklaşımının örnekleridir (Özkut, 2017: 102; Eres, 2016: 123). Söz konusu bu tüzükler her ne kadar doğrudan arkeolojik mirasla ilgili olmasalar da, kültür mirasının yorumlanması denildiğinde kuşkusuz en büyük sorun, günümüze yıkıntı halinde ulaşabilen arkeolojik sit alanlarındaki mirasın anlaşılması anlatılabilmesi yönleriyle ilişkilendirebilirler.

2.3.2. Ulusal Koruma Kavramının Gelişim süreci

Uygarlıklar coğrafyası üzerinde yer alan ölkemizin çağlar boyunca birçok kültür ve medeniyetin birleşme ve çatışmaların yaşandığı bir noktada yer alan ve günümüzün özelliklerini koruyan Anadolu ve Trakya topraklarında çok kültürlü uygarlıkların üretimleri kültür mirası olarak yer almaktadır. Hemen hemen her kentimiz, diğer birçok farklı büyüklüklerdeki yerleşmelerimiz yapılaşma dolayısıyla kültür katmanlarının üst üste birikmesi ile oluşmuş uygarlık izleri üzerinde yer

almakta ve gelişmelerini, büyümelerini bu uygarlık kalıntıları ile sürdürmektedir. Kültürel değerleri muhafaza etmek ve bir sonraki nesle aktarmak için prosedür olarak hem planlama hem de duruma özgü geliştirilecek politikalar için ciddi çalışmalar yapılmalıdır (Dağıstan Özdemir, 2005: 20; Görgülü, 2015: 20).

Ülkelerin koruma vizyonu, söz konusu ülkenin tarihinde ve bütün zamanlar içinde yaşamış toplumların ve oluşmuş tüm kültür katmanlarının sosyal, kültürel ve ekonomik düzeylerini belgeleyen taşınmaz kültür ve doğa varlıklarının ve somut olan kültürel mirasın olduğu kadar somut olmayan kültürel mirasında korunmasını bütünleşik bakış açısıyla kavranmalıdır (Turgut, 2015: 20). Ülkemizde özellikle bu bağlamda koruma son yıllarda daha geniş çevrelerin ilgisini çekmeye başlayan bir çalışma alanıdır. Gerek yapılan uygulamalar gerek kanun koyucunun bu alana ilişkin çıkardığı hukuk metinleri gerekse örgütsel ve kurumsal olarak hızla yapılandırılan yeni sistemler bir anlamda en canlı kanıtıdır.

Günümüze dek koruma konusunda farklı yaklaşımlar öne çıkmıştır. Önceleri tek yapı ve anıtsal yapılar ölçeğinde koruma kavramının hâkim olduğu bu bağlamda müzecilik yaklaşımlarının ağırlığını koruduğu koruma çalışmalarında süreç içinde değişiklikler olmuştur. Giderek tarihin tek bir obje, eser, anıt ve yapı olarak korunmasından çok bir bütün olarak ve çevre kavramıyla birlikte koruma yaklaşımları gündeme gelmeye başlamıştır. Bu bakışın ardından gelen bir diğer farklı yaklaşımla da somut olmayan kültürel mirasın korunması yaklaşımıdır (Turgut, 2015: 32).

Ülkemizdeki tarihsel ve kültürel değerleri koruma ve güçlendirme üzerine yapılan çalışmaları iki dönem olarak açıklamak daha uygun olacaktır: Osmanlı İmparatorluğu Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi. Özellikle Osman Hamdi Bey'den bildiğimiz bir sürecin yansıması olarak Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde taşınır kültür varlıklarının korunması ve envanterlenmesi üzerine çalışılmıştır. Yapılan çalışmaların yani kültür varlıklarının korunması ve envanterlenmesinin müze anlayışı çerçevesinde olduğunu belirtmek gerekecektir. Taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarının korunması üzerine yeni bir bakış açısını özellikle Cumhuriyet dönemi içerisinde görmekteyiz. Kültür varlıklarının korunması üzerine sürekli değişen görüşler zaman içerisinde eserin fiziki korunmasıyla birlikte sosyo-kültürel dokunun da bu bağlamda korunmasını esas almıştır.

Tarihsel süreç boyunca var olmuş birçok medeniyete ait olan üretimlerin günümüze aktarılması ve kültürel değer olarak korunması 1800'lü yıllarda müzecilik anlayışının ana ilkesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan dolayı, geçmişten günümüze aktarılan eserlerin veya tarihi miras olarak tanımlanan eserlerin tespiti ve tescili öncelik kapsamına girmiş; açığa çıkarılan ve sergilenen eserlerin birçok kişiye ulaşması için sergi kapsamında müzelere nakledilmiştir (Çelik ve Yazgan, 2007: 5).

19. yüzyıldan itibaren ve sanayi devrimini takip eden süreçle birlikte Avrupa'daki modernite projesi Osmanlı döneminde hem etkilenme alanı olmuş hem de yasal düzenlemelerin yapılmasına neden olmuştur (Ahunbay, 2010: 105). Osmanlı İmparatorluğu'nda, korumaya ilişkin ilki 1869'da yürürlüğe giren Asar-ı Atika Nizamnameleri ile bu alanda ilk yasa düzenlemesi yapılmıştır. Koruma alanında bu düzenleme ile de Cumhuriyet'in ilanına kadar hatta günümüzdeki koruma eylemlerinin şekillenmesinde de etkili olan ilk yasal düzenlemelerin temeli atılmıştır denilebilir (Madran, 2002: 15). 1874, 1884 ve 1906 yıllarını kapsayan dönem boyunca değişen sürece bağlı olarak yasalar aynı isimler altında düzenlenerek uygulanmaya devam edildi. Cumhuriyet Dönemi'nde 50 yıl boyunca "Asar-ı Atika Nizamnamesi" (1906'da yürürlüğe giren nizamname) kullanılmıştır. Nizamnameye bağlı olarak hem taşınır hem de taşınmaz eserlerin durumlarını tespit ve tescil edecek kurumlara dair herhangi bir bilgi yoktur. Bundan dolayı Milli Eğitim Bakanlığı Uzmanları eserleri saptarken İstanbul Eski Eserleri Encümeni de eserlerin belgelenmesini yapmıştır. Bu bağlamda eserlerin saptanması ve belgelenmesi görevlendirmesi yapılmıştı (Çelik ve Yazgan, 2007).

19. yüzyılın ilk yarısında da, koruma alanını dolaylı olarak ilgilendirecek çeşitli yasaların varlığı ya da vakıf kurumunun iyileştirilmesine yönelik düzenlemeler söz konusu olmakla birlikte; bu alanın doğrudan yasal zemini kurularak ve modern bir anlayışla ele alınması, asıl 19. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir (Kayın, 2008: 99).

Eserlerin korunması, örgütsel ve yasal yapılarla açığa çıkmış olsa da, 1800'lü yılların ikinci yarısından Cumhuriyetin ilanına kadar bu durum hem önemli adımlar atılması konusunda yetersiz kalmış hem de tarihsel değerleriyle ilişkili olarak kurgulanması ciddi bir zemine oturtulamamıştı. Eserlerin korunması üst

tabakanın ilgilendiği bir alanda ve biçimci bir nosyonla ele alındığı için halka yansıtılamamıştır (Kayın, 2008: 102).

20 Mayıs 1946 tarihli 4895 sayılı kanunla Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu sözleşmesini (UNECCO Sözleşmesi) tanıyan ilk yirmi devlet arasında ülkemizde yer almıştır. Diğer yandan liberal ideolojik şekillenmenin etkisiyle 1950 ve 1960'lı yıllarda kapsamlı planlama açığa çıkmıştı. Türkiye'de 1950'lerde bilim insanlarının bu konuyu gündemleştirerek tartışması eserlerin korunmasında yeni bir sürecin doğuşu olarak görülmüştür (Alanyurt, 2009: 7).

1951 yılında kurulan Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu (GEEAYK) ilkelerini ve uygulamalarını yasayla oluşturulmuş ilk kurum olması açısından oldukça önemlidir. Kuruluş amacı, yurt içindeki kültür varlıklarının tespiti, korunması, denetlenmesinde uygulanacak ilkeleri, bunlarla ilgili programları saptamak, uygulanmasını izlemek, anıtlarla ilgili her türlü konu ve anlaşmazlıklar üzerinde bilimsel görüş bildirmektir. Kurul geniş yetkilere sahip olmasına rağmen kurulun kararlarını uygulamaya sokacak ve denetleyecek bir yardımcı organının olmaması, eskimiş ve yetersiz bir eski eser mevzuatı ile çalışma zorunluluğu etkili bir politika geliştirilmemesine sebep olmuştur. Bütün bunlara karşın sorumsuz imar çabalarına karşı koyan ve taşınmaz eski eserleri belgelemekle görevlendirilen tek kurum olarak ülkemiz' de koruma tarihinin en önemli kuruluşu olmuştur (Kejanlı, Akın ve Yılmaz, 2007: 184-185).

1960'lı yıllar dünya da koruma anlayışında önemli değişimler yaşanırken, ülkemizde ise 1960 yılı siyasal ve ekonomik yaşantısında bir başka dönüşümü başlatmış ve koruma konusunda en önemli gelişme 1961 Anayasa'sıdır. Anayasanın 50. Maddesinde; Devlet, tarih ve kültür değeri olan eser ve anıtları korumakla yükümlüdür bu amaçla destekleyici ve teşvik edici tedbirler alır (Alanyurt, 2009:8; Eser Gültekin, 2013: 7).

1960'lı yılının sonuna doğru kentsel ölçekte koruma sorunu, ilgili yasalarda yer almaya başlamış ve bu yasalarda 1964 yılında yayınlanan Venedik Tüzüğü'nün Türkiye'deki ilk etkilerine de rastlanılmıştır. Uygulamalarda ise, mevcut plan uygulamalarına devam edilirken, anıtsal yapıların tespit ve tescil işlemleri ancak 1970'lerden sonra olmuştur (Eser Gültekin, 2013: 7).

Türkiye’de GEEAYK, Venedik Tüzüğü’ne bağlı ilkeleri 1967’de kabul etmiş olsa da Venedik Tüzüğü’nde yer alan ilkelerin uygulanması tam olarak mümkün olmamıştır. Ören yerleri içerisinde yer alan veya tarihi kentlerdeki eserler tescilli yapılarak korunması sağlanmış; ancak hazırdaki yasanın tarihi kentlerin veya kültürel dokunun yer aldığı mahalle ve sokağı koruması bu bağlamda yetersiz kalmıştır. Prosedür olarak yasal düzenlemenin içerisindeki eksiklikten dolayı Anadolu’da yer alan kentsel ve kırsal sit alanlarının değerinde olan tarihi dokunun korunma altına alınması maalesef gecikmiştir (Aladağ, 2010: 37).

ICOMOS’un (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi) 1965’de Varşova’da kurulmasının ardından 1967’de Türkiye Milli Komitesi ülkemiz içerisinde ilk çalışmalarını gerçekleştirdiği bir sürecin başlangıcı olmuştur. Türkiye Milli Komitesi prosedür olarak yürürlüğe aldığı kararlar kapsamında koruma alanında eylemlerini gerçekleştirmiştir. Türkiye ICCROM’a (Kültür Varlıklarının Konservasyonu ve Restorasyonu Konusundaki Uluslararası Araştırma Merkezi) 1969’da dahil olmuştur. (Kaderli, 2014: 36). Eski yasal sistemin uluslararası ilkelerle uyumuyor olmasından dolayı 1973’de yürürlüğe girmiş olan 55 maddelik 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu yeniden düzenlenerek gündeme alınmıştır. Bu kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte, kültürel miras ve kültürel çevremizin korunması ile ilgili çalışmalar 5805 ve 1710 sayılı yasalar kapsamında sürdürülmüştür. Bu yasayla, korunacak miras ögesi olan anıtlar ve çevreleri, çeşitli türde sit alanları taşınır ve taşınmaz eski eserlerin; anıt, külliye, tarihi sit, arkeolojik sit, tabii sit kavramlarının ilk defa ayrıntılı tanımları ve kapsamaları belirtilmiştir. 1975 Amsterdam Bildirgesi koruma ilkelerini Avrupa Mimari Miras yılında yürütülen kampanya sonucunda Türkiye de benimsemiştir (Alanyurt, 2009: 9; Aladağ, 2010: 38; Kaderli, 2014: 36). Bunun yanı sıra Atina, Venedik, Amsterdam Sözleşmeleri TBMM kararları ile yasallaşmıştır. Kültür varlıklarının korunması ve onarılması ile ilgili en çağdaş ilkeler bu sayede kabul edilmiş ve kanunlarla hükme bağlanmıştır. Bu konular günümüzde de taşınabilir ve taşınmaz kültür varlıkları için geçerliliğini korumaktadır.

1710 sayılı kanun; kentsel koruma ve doğal sit gibi kavramlar açısından yetersiz kaldığından modernize edilerek, 21 Temmuz 1983 de 2863 sayılı “Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu” olarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanunun bazı maddelerinde ise 1987’de 3386 sayılı kanunla değişiklik yapılmıştır. Kavramlar

genelleştirilmiş; sit alanlarının kentsel ölçekli bir plan ile korunacağı vurgulanmış olup bu planın da “Koruma Amaçlı İmar Planı” olacağı ifade edilmiştir. (Kejanlı, Akın ve Yılmaz, 2007: 192).

1999’da Türkiye’de Resmi Gazete’de yayınlanarak kabul edilen "Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi" Malta’da Avrupa Konseyi tarafından 1992’de imzalandı. Eski eserlerin yani insan üretimi olan birçok kalıntının arkeolojik kültür mirası olarak korunmasına ilişkin ilkeler belirlenerek kabul edilmiştir. 1983 tarih ve 2863 sayılı yasa kapsamında kültür ve tabiat varlıklarının korunmasına dair yapılacak işlemler 1989’da faaliyete geçen Kültür Bakanlığı'na bağlı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü tarafından yapılmaktaydı. Ancak bu durum Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’yle birlikte değişti ve Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmeye başlandı (Kaderli, 2014: 37).

90’ların sonuna doğru kültürel mirasın korunmasında yeni yasal düzenlemeleri beraberinde zorunlu kılmıştır. Bu düzenlemeler içinde en önemlisi 14 Temmuz 2004 tarihli ve 5226 sayılı yasa ile 2863 sayılı “Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” kapsamında ilkelere uygun bir şekilde bürokratik çerçevesi oluşturulmaya çalışılmıştır. “Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” kapsamında yer alan “Katılımcı Alan Yönetimi Modeli”nde kullanıcı katılımının etkisiyle devamlılığı sağlayabilecek yönetim modeli oluşturmasına imkân sağlarken; yapılacak planlamanın etapları, güncel kaynakların oluşturulması ve üretilebilir örgütlenme modelleri kapsamında görev alacak bireylerin sorumluluklarının oluşturulmasında da imkan sunmuştur. Uygulamalara dair açığa çıkan sorunların çözümü için 2004’ten bu yana birçok yasa çıkartılmıştır (Alanyurt, 2009: 9).

Türkiye kültür mirasının korunması konusunda uluslararası belgelere imza atarak, epey yol almıştır fakat bu çalışmalar kültür mirasını korumaya yetmeyecektir. Türkiye, önümüzdeki süreç içerisinde korumaya dair deneyimledikleri olumsuzlukları göz önüne alarak kültür politikalarına ilişkin yeni kararlar üretmek zorundadır.

2.3.2.1. Arkeolojik Sit Alanlarının Korumasında Ulusal Yasal Çerçeve

1970’li yıllarından bu yana ülkemizde arkeolojik alanlardaki mirasın korunması ve değerlendirilmesi için değişik nitelikte ve ölçek de yasal düzenlemeler yapılmaktadır. Başta Kültür ve Turizm Bakanlığı olmak üzere farklı kurumlar, kanun hükmünde kararnameler, yönetmelikler, yönergeler ve şartnameler hiyerarşi içinde birçok kural üretilmiş, çağın dışında kalan kurallar da elenmiştir (Madran, 2014: 53).

Kültür varlıkları tanımının kapsamında yer alan arkeolojik sit ve arkeolojik mirasın korunması konusu ile ilgili ülkemizdeki yasal çerçeveyi oluşturan belgeleri üç başlık altında ele alarak incelenebilir. Bunlardan ilki koruma için çıkarılmış ulusal yasa mevzuatlarıdır. İkincisi ise Ülkemizde koruma eylemlerinin düzenlenmesinde doğrudan uygulamayı yönlendiren ve biçimlendiren, “Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu” tarafından oluşturulan İlke Kararlarıdır. Üçüncü olarak ise kültür varlıklarının korunması alanında ülke olarak kabul ettiğimiz ve taraf olduğumuz uluslararası koruma mevzuatı belgeleridir.

Türkiye’deki Yasal Mevzuatlar: Ülkemizde yürürlükte olan mevzuatın temeli 1983 yılında yürürlüğe giren ve birkaç kez değiştirilen 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasası oluşturmaktadır. Yasa 7 bölüm, 78 maddeden oluşmaktadır. Yasanın 3. maddesinde, koruma alanı, sit, kültür varlığı, tabiat varlığı, vb. temel terimlerin tanımları yer alır. Yasanın söz konusu 3. Maddesinin “(a) tanımlar” bölümünde doğrudan arkeolojik sit sözcüğünün geçmediği tanımda, “yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik, mimari ve benzeri özelliklerini yansıtan kent kalıntıları” arkeolojik sit olarak anlaşılmalıdır. Yasadan anlaşılacağı gibi, arkeolojik sit için ayrı ve ayrıntılı bir tanım verilmediği gibi, bu alanların nitelikleri ve dereceleri hakkında da herhangi bir hüküm içermemektedir (Madran, 2014: 81). Diğer bir yandan bu yasalarla ilgili olarak oldukça fazla sayıda yönetmelik ve yönergenin de yapılan koruma faaliyetlerini yönlendirdiği unutulmamalıdır.

Ülkemizdeki mevcut kurumsal/yasal çerçeve, kültürel, tarihi ve arkeolojik mirasın korunması konusundaki sorumluluk merkezi örgütlenme içinde Kültür ve Turizm Bakanlığı’na verilmiştir. Kültür ve Turizm Bakanlığı, bu sorumluluğu gereğince ve 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasasının hükümleri

çerçevesinde arkeolojik sit alanlarının korunması için yönetmelik ve yönergeler yayınlamıştır. Söz konusu yönetmelik ve yönergeler önemli olanları şunlardır;

- *Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıklarının ve Sitlerin Tespit ve Tescili Hakkında Yönetmelik*: 2012 yılında yayınlan yönetmelik, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununun 3. maddesinde tanımlanan ve 6 maddesinde açıklanan korunması gerekli taşınmaz kültür varlıklarının ve sit alanlarının tespit ve tescili ile ilgili usul ve esasları düzenlemeyi amaçlamaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012).
- *Kültür ve Tabiat Varlıklarıyla İlgili Olarak Yapılacak Araştırma, Sondaj ve Kazılar Hakkında Yönetmelik*: İlk olarak 1984 yılında yayınlanan yönetmelik Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununda belirtilen taşınır ve taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarını açığa çıkarmak üzere yüzey araştırması, sondaj ve kazıların yapılabilmesi için izin verilmesine, açığa çıkarılan kültür varlıklarının korunması ve araştırma yapılmasına, ilgililerin görev, sorumluluk, yetki ve haklarının esaslarının belirlenmesi amaçlanmıştır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1984).
- *Arkeolojik Kazılarda ve Kazı Alanlarında Yapılacak Düzenleme, Restorasyon Ve Konservasyon Proje ve Uygulamalarında Uyulacak Usul ve Esaslara İlişkin Yönerge*: 2005 yılında yürürlüğe giren yönetmelik bakanlığının, izni ile yapılan arkeolojik kazılarda açığa çıkarılan, taşınmaz kültür varlıklarının korunması ve alanın ziyaretçiler tarafından kolaylıkla anlaşılacak bir anlatıma kavuşturulması amacıyla, doğanın ve insanların tahribatına karşı alınan önlemler ile yapılacak restorasyon ve çevre düzenleme projeleri ile bilgi ve yönlendirme levhalarının hazırlanmasını, yürütülecek çalışmaların kısa, orta ve uzun vadeli programlar kapsamında sürdürülmesine ilişkin usul ve esas belirlemektedir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2005).

Ayrıca Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın yanı sıra, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Çevre ve Orman Bakanlığı, yerel yönetimlerle (belediyeler, köyler) birlikte, mülkiyetinde tarihi ve kültürel varlıklar bulunan tüm özel ya da resmi kişi ve kurumlarda yasal olarak tarihi ve kültürel varlıkların korunmasında doğrudan ya da dolaylı olarak sorumludur.

İlke Kararları: Ülkemizde koruma eylemlerinin düzenlenmesinde doğrudan uygulamayı yönlendiren ve biçimlendiren en etkin karar verme aracı, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu tarafından oluşturulan İlke Kararlarıdır. İlke kararları, ilk kez 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 52. maddesi doğrultusunda, korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının korunması ve onarılması ile ilgili uygulanacak ilkelerin belirleme görevinin Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'na verilmesiyle oluşturulmaya başlanmıştır. Yine aynı yasa, 58. maddesi ile ilke kararlarına uymak şartıyla, bu yasa kapsamında kurulmasını öngördüğü ve uygulamaya yönelik kararları almakla Bölge Koruma Kurullarını yetkilendirmiştir. "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulları" (1987- 2004 yılları arasında adı değişmiş olsa da), günümüzde halen koruma yasası kapsamında kalan alan ve yapılara ilişkin uygulamaya yönelik kararlarını, ilke kararları doğrultusunda üretmektedir (Çakırca, 2010: 126).

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu tarafından üretilen İlke kararlarının bütününe bakıldığında "*Arkeolojik ve Doğal Sit Alanlarının*" korunması için düzenlenen çoğunlukta olduğu görülmekte olup arkeolojik sit alanlarına yönelik ilk ilke kararı, kazı çalışmalarına ilişkin olup, turizm ve ekonomik kalkınma temelli geliştirilmiştir. Günümüzde arkeolojik sit alanları "*05.11.1999 Tarih ve 658 Sayılı İlke Kararı*" ile düzenlenmektedir (Tuna, 2019: 725). 658 sayılı ilke kararına göre arkeolojik sit "*İnsanlığın varoluşundan günümüze kadar ulaşan eski uygarlıkların yer altında, yer üstünde ve su altındaki ürünlerini, yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik ve kültürel özelliklerini yansıtan her türlü kültür varlığının yer aldığı yerleşmeler ve alanlar*" olarak tanımlanmaktadır (Madran, 2014: 81).

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun 658 sayılı ilke kararının devamında arkeolojik sitler sınıflandırılmıştır (Ahunbay, 2010: 106). Bu sınıflandırmada arkeolojik sitler üç dereceye ayrılarak değerlendirilmiştir. İlk derece olan I. derece arkeolojik sitler "*Korumaya yönelik bilimsel çalışmalar dışında aynen korunacak sit alanlar olarak bu alanlarda kesinlikle hiçbir yapılaşmaya izin verilmemesine, imar planlarında aynen korunacak sit alanı olarak belirlenmesine, bilimsel amaçlı kazıların dışında hiçbir kazı yapılamayacağı*" ifade edilmiştir. İlke kararı II. derece arkeolojik siti ise "*Korunması gereken ancak*

koruma ve kullanma koşulları koruma kurulları tarafından belirlenerek korumaya yönelik bilimsel çalışmalar dışında aynen korunacak sit alanları" olarak tanımlanmıştır. Son derece olan III. derece arkeolojik sitler ilke kararı metninde "Koruma - kullanma kararları doğrultusunda yeni düzenlemelere izin verilebilecek arkeolojik alanlar" olarak tanımlanmış olup bu derecede yer alan arkeolojik sitlerde kontrollü yeni yapılaşmaya izin verilmektedir (Tuna, 2019: 725; Ahunbay, 2010: 106).

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun, yerleşim alanlarında mevcut arkeolojik sitlerin veya daha önceden varlığı bilinmeyen ancak yeni yapılanma, alt yapı çalışmaları ya da doğal afetler sonucu ortaya çıkan kültür varlıklarının korunması ve değerlendirilmesine ilişkin "10.04.2012 Tarih ve 37 nolu İlke Kararı", sit alanları dışındaki üzerinde korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı bulunan parsellerin koruma alanları ile ilgili "05.11.1999 Tarih ve 664 nolu İlke Kararı", kentsel arkeolojik sit alanları koruma ve kullanma koşulları içeren "15.04.2005 Tarih ve 702 nolu İlke Kararı", Ören Yerleri ve Ören Yerlerinde Bulunan Arkeolojik Taşınmaz Kültür Varlıklarının, Bakanlıkça Tüzel Kişilere 5225 ve 5228 sayılı Kanunlar Kapsamında Kullanılabileceği hakkındaki "22.07.2008 Tarih ve 745 nolu İlke Kararı" ve sit alanlarını içeren 1/5000 ölçekli çevre düzeni planları hakkında ki "19.01.2010 Tarih ve 762 nolu İlke Kararı" arkeolojik sit alanlarının korunması ile ilgili olan veya ilişkilendirebilecek diğer önemli ilke kararlarıdır.

Uluslararası Koruma Mevzuatı: Kültür varlıklarının korunması üst kavramı altında yer alan arkeolojik mirasın korunması konusu, 20.yüzyılın başında başlayan ve ikinci yarısından itibaren sayıları hızla artan uluslararası ölçekte yapılmış olan birçok yasal düzenleme kendine yer bulmuştur. Ülkelerin arkeolojik mirasın korunmasını yönlendiren, kimi durumlarda ulusal yasaların temelini oluşturan bu uluslararası düzenlemelerin bir bölümü bağlayıcı, bir bölümü ise tavsiye niteliğinde, korumayı kuramsal ve uygulama bağlamında yönlendiren belgelerdir. Türkiye olarak kabul ettiğimiz, taraf olduğumuz ve TBMM tarafından bir yasa ile benimsenen uluslararası belgeler ulusal yasa düzeyindedir (Madran ve Tağmat, 2007: 46; Özgönül, 2014: 29). Anayasaya aykırılıkları iddia edilemez. Bunlar, ulusal yasa mevzuatının bir parçasıdır.

Türkiye olarak kültürel mirasın korunması üst kavramı çerçevesinde taraf olduğumuz ve benimsediğimiz uluslararası belgeleri üç guruba toplamak mümkündür. Birinci gurup, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bir kanun ile kabul edilmiş olan Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi (UNESCO, Paris, 1972), Avrupa Mimari Mirasın Korunması Sözleşmesi (COE, Granada, 1985) ve Avrupa Arkeolojik Mirasın Korunması Sözleşmesi (COE, Valetta, 1992) olmak üzere üç adet uluslararası sözleşmedir. Söz konusu bu üç sözleşme dede Arkeolojik mirasın korunması konusunu çeşitli yönleriyle ele alabilecek şekilde kapsayacak maddeler yer almaktadır.

İkinci gurup ise, bir yasa niteliğinde olmayıp, Türkiye tarafından benimsenen sözleşme, konvansiyon, protokol, gibi farklı statülerde ve farklı içerikte olan beş adet belgedir. Bunlar bir anlamda yasal ya da ilkesel olarak bağlayıcı olan belgelerdir. Avrupa Kültür Konvansiyonu (COE, Paris, 1954) ve Akdeniz’de Özel Koruma Alanlarına İlişkin Protokol (COE, Cenevre, 1986) Söz konusu belgelerin arkeolojik mirasın korunması ile ilişkili olanlarıdır.

Üçüncü ve son gurup ise kültürel mirasın korunmasıyla ilgili farklı konu ve içerikteki uluslararası belgelerdir. Bu belgeler kültürel mirasın korunması, sağlamlaştırılması, yönetimi, işletimi, yorum ve sunumları vb. konularda Avrupa Konseyi (COE), UNESCO, ICOMOS vb. uluslararası kuruluşlar tarafından üretilmiş olan tüzük, tavsiye kararı ve niyet niteliğindedirler. Venedik Tüzüğü (ICOMOS, Venedik, 1964), Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü (ICOMOS, Lozan, 1990), Nara Özgünlük Belgesi (ICOMOS, Nara, 1994) ve Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü (ICOMOS, Mexico, 1999), Kültürel Öneme Sahip Yerlerin Korunması Amaçlı Avusturalya Tüzüğü (ICOMOS, Burra, 1999) belgelerin arkeolojik mirasın korunması konusu kapsamı yönüyle en önde gelen örnekleridir.

2.3.3. Baraj Tehdidi Altındaki Arkeolojik Sit Alanlarının Uluslararası ve Ulusal Yasal Çerçevedeki Yeri

“Yok, Olma Riski Altındaki Kültür Varlığı Kavramı” tanımlaması, hâlâ varlığını sürdüren ancak karşılaştığı çeşitli risk faktörleri nedeniyle yakın dönemde harap olması, yıkılması ya da tamamen yok olması söz konusu olan kültür

varlıklarını anlatmaktadır (Mimarlık, 2019: 19). Çalışma konumuz olan baraj tehdidi altındaki arkeolojik sit alanlarındaki miras kavramını, “Yok, Olma Riski Altındaki Kültür Varlığı Kavramı” tanımının kapsamında bir alt kavram tanımı olarak ele alınmaktadır.

Arkeolojik sit alanlarındaki mirasın baraj projeleri gibi ulusal düzeyde önem taşıyan büyük bayındırlık projelerinin, etkilerinden olabildiğince az zarar görmeleri için alınması gereken önlemler, uyulması gereken kurallar başta UNESCO olmak üzere, birçok uluslararası örgütün toplantılarına konu olmuş ve pek çok uluslararası sözleşme, ilke ve tavsiye kararlarında yer alarak dünya kamuoyu uyarılmıştır (Ahunbay, 2007: 101). Uluslararası platformlarda yoğunlaşarak sürdürülen bu çabalarda ülkemiz de yer alarak birçok uluslararası sözleşmeye imza koyarak taraf olmuş, taahhütlerde bulunmuş ve ayrıca bu yönde ulusal düzeyde ilke kararları ve çeşitli yasal düzenlemeler yapmıştır. Bu bağlamda Türkiye deki baraj yapımı gibi ulusal düzeyde önem taşıyan büyük bayındırlık projelerinin olumsuz etkileriyle karşılaşan arkeolojik mirasın korunması amacıyla yapılan uygulamalarının, evrensel ölçekte kabul görmüş tavsiye kararları ve ilke kararları ile konuyla ilgili yasal belgelere uygun gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Arkeolojik sit alanlarındaki mirasın baraj projeleri gibi ulusal düzeyde önem taşıyan büyük bayındırlık projelerinin olumsuz etkilerinden korunması konusunda ilk uluslararası belge 1972 yılında UNESCO tarafından onaylanan Dünya Miras Sözleşmesi'dir. Söz konusu bu sözleşme “*dünyadaki sosyal ve ekonomik şartların değişmesiyle kültürel ve doğal mirasın giderek artan bir hızla yok olma tehdidi altında olduğu*”nu vurgulamakta olup, bu durumun dünyadaki bütün ülkeler için kültürel bir gerileme olduğunu kabul etmiştir. UNESCO bu sözleşmeyi yayınlaması geçmiş birikimlerin sonucudur. Bu konuda geçmiş önemli konulardan ilki, 1959 yılında Nil vadisinde yapılan baraj projesi nedeniyle tehlike altında bulunan Abu Simbel Tapınağı'nın taşınması sorunu, diğeri ise yatağında yükselen sular nedeniyle Venedik kentinin karşı karşıya kaldığı risktir. O dönemde harekete geçen Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS) ve Dünya Koruma Birliği ve ya da Doğa ve Doğal Kaynakların Korunması için Uluslararası Birliğin (IUCN) kuruluşların destekleriyle sürdürülen uluslararası fon bulma kampanyaları riski azaltılması ve engelleme yönünde atılmış önemli adımlardır (Dincer, 2012: 59).

Dünya Miras Sözleşmesinin dışında UNESCO ve ICOMOS'un yayınladığı Anıtların Korunması ve Restorasyonu için Uluslararası Tüzük (Venedik Tüzüğü, ICOMOS,1964), Kültürel Öneme Sahip Yerlerin Korunması Amaçlı Avusturalya Tüzüğü (Burra Tüzüğü, ICOMOS, 1999) ve Kamu ve Özel Projelerin Tehlikeye Düşürdüğü Kültür Varlıklarının Korunması Konusunda Tavsiyeler (UNESCO, Paris, 1968) isimli belgeler ile ülkemizde de onaylanarak kanun haline gelen Avrupa Mimari Mirasın Korunması Sözleşmesi (COE, Granada, 1985) ve Avrupa Arkeolojik Mirasın Korunması Sözleşmesi (COE, Valetta, 1992) isimli belgeler Arkeolojik mirasın büyük ölçekli bayındırlık projeleri riskine karşı hangi yaklaşımlarla ve hangi esaslara göre korunmaları gerektiğine ilişkin temel ilke ve esaslar için ilk incelenmesi gereken uluslararası belgelerdir.

Ulusal yasal belgelerde ise 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun 36 sayılı "Baraj Alanlarından Etkilenen Taşınmaz Kültür Varlıklarının Korunması" ile ilgili "Taşınmaz Kültür Varlıklarının Gruplandırılması, Bakım ve Onarımları Konulu" 660 sayılı ilke kararları incelenmesi gereken öncelikli belgelerdir.

ICOMOS tarafından 1964 yılında görüşülerek kabul edilen ve kültür varlıklarının belgelenmesi, korunması ve onarımına ilişkin belirlediği esaslar bağlamında referans belge olarak kabul edilen; Venedik Tüzüğü'nün 7.maddesinde "*Bir anıt tanıklık ettiği tarihin ve içinde bulunduğu ortamın ayrılmaz bir parçasıdır. Anıtın tümünün, ya da bir parçasının başka yere taşınmasına-anıtın korunması bunu gerektirdiği, ya da çok önemli ulusal, ya da uluslararası çıkarların bulunduğu durumlar dışında izin verilmemelidir.*" denilmekte ve yine benzer şekilde ICOMOS tarafından 1999 yılında yayınlanan Burra Tüzüğü'nün 9. Maddesi "*yapının korunması için taşınması gerekiyorsa uygun bir yere taşınmalı ve uygun bir amaca hizmet etmeli*" denilmektedir (Sevgi, Çetin ve Yılmaz, 2017: 15). Bu söz konusu hükümlerin bağlamında Arkeolojik mirasın büyük ölçekli bayındırlık projeleri riskine karşı korunmaları için ilk olarak yerinde korunmasını esas alan uygulamalar değerlendirilmelidir. Bir kültür varlığının asıl yerinden alınarak başka bir yere taşınmasına yönelik uygulamalar yerinde koruma seçeneklerinin uygulanmadığı zorunlu durumlarda en son seçenek olarak değerlendirilmelidir.

Venedik Tüzüğü Mısır'da, çok sayıda arkeolojik sitin ve kültür varlığının Nil nehri üzerinde yapılan barajlardan zarar görmesini engelleyememiş; tarihi alanlar gerekli kazı ve benzeri araştırmalar yapılamadan su altında kalmıştır. Bu sakıncalı durum UNESCO tarafından 1968'de Paris'te düzenlenen toplantıda görüşülmüş ve Kamu ve özel projelerin tehlikeye düşürdüğü kültür varlıklarının korunması konusunda tavsiyeler geliştirilmiştir. Çok kapsamlı olan bu belgede koruma ilkeleri, konunun ekonomik, yasal, sosyal ve diğer yönleri konularında yol gösterici bilgiler verilmiştir (Ahunbay, 1998: 326). Alınan kararlarda, bayındırlık projelerinin yapımından önce, yörede bulunan önemli kültür varlıklarının envanterlerinin çıkarılması ve projenin bu varlıklarını yerinde (in-situ) koruyacak biçimde hazırlanması öngörülmüş ve Önemli kültür varlıklarının tehdit edildiği durumlarda alternatif projelerin geliştirilmesi, anıtların yerinde korunmasının esas alınması ilkesi getirilmiştir (Ahunbay, 2007: 102).

Türkiye'de arkeolojik mirasın büyük ölçekli bayındırlık projelerinin oluşturduğu riskine karşı korunması ile ilgili ulusal yasal belgeler incelendiğinde, uluslararası belgelere paralel bir çerçevede şekillenmiş oldukları görülmektedir. Bu bağlamda 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununun 20. maddesinde, *“Taşınmaz kültür varlıkları ve parçalarının, buldukları yerlerde korunmaları esastır. Ancak, bu taşınmaz kültür varlıklarının başka bir yere nakli zorunluluğu varsa veya özellikleri itibariyle nakli gerekli ise, Koruma Bölge Kurullarının uygun görüşü ve gereken emniyet tedbirleri alınmak suretiyle Kültür ve Turizm Bakanlığınca istenilen yere nakledilebilir...”* hükmü yer almaktadır. Bu hüküm Venedik Tüzüğü'nün ve Burra Tüzüğü'nün büyük ölçekli bayındırlık projeleri riskine karşı yaklaşımları ve esasları ile ilgili madde hükümleri ile uyumludur.

Benzer şekilde Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nca, baraj alanları içinde kalan arkeolojik sit alanlarının koruma ve kullanma koşullarının belirlenmesi amacıyla 2012 yılında yayımlanan 36 sayılı ilke kararının 2. Maddesi 'e' fıkrasında, *“Bilim Komisyonunca yapılan çalışmaların değerlendirilmesi sonucunda; elde edilen bilgi ve belgelere dayalı olarak alandaki korunması gerekli taşınmaz kültür varlıklarının yerinde korunmasına, başka bir yere taşınmasına veya belgelenerek su altında bırakılmasına ilişkin önerilerin koruma bölge kuruluna sunulmasına...”* denilmektedir. Söz konusu bu madde ise UNESCO tarafından 1968'de yayınlanan

Kamu ve özel projelerin tehlikeye düşürdüğü kültür varlıklarının korunması konusunda tavsiye kararlarının, COE tarafından yayınlanan Avrupa Mimari Mirasın Korunması Sözleşmesi ve Avrupa Arkeolojik Mirasın Korunması Sözleşmesi ilgili maddeleri ile uyumlu bir görüş çerçevesinde kaleme alınmış olduğu görülmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BARAJLAR VE ARKEOLOJİK MİRAS

3.1. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE BARAJ YATIRIMLARI ELE ALINIŞI VE DURUMU

Dünyada canlı yaşamının başlangıcından itibaren su kaynakları insanlar ve diğer tüm canlılar için yaşamlarını devam ettirebilmeleri için gerekli önemli bir kaynak olmuştur. Bu durum günümüz insanı ve diğer tüm canlıları içinde geçerliliğini korumaktadır. Günümüz modern insan toplumunda kentsel yaşam, nüfus artışı, gıda ihtiyacı ve enerji ihtiyacı gibi nedenlerin sonucunda su talebi gün geçtikçe artmaktadır (Çakırca, 2015b: 550).

Artan bu su talebinin karşılanması için faydalanılan doğal kaynaklardan önemli biri olan akarsular geçmişte olduğu gibi günümüzde önemini korumaktadır. Bu öneminden dolayı akarsulardan faydalanma şekli dünyadaki insanın yaşam koşullarında oluşan değişikliklerin paralelinde sürekli olarak değişiklik göstermiştir. Tarih boyunca suya ihtiyaç duyan insanlar yerleşik hayata geçmedikleri dönemlerde, su ihtiyaçlarını kolay karşılayabilmek için akarsulara yakın mağaralarda barınmayı tercih ettikleri bilinmektedir. Bu yerleşmeler göçebe insan toplulukları için de uygun bir bölge oluşturuyordu. Bunun nedeni ise akarsu çevresinin yaban hayvanları için de uygun beslenme ortamları oluşturmasıdır (Sönmez, 2012: 214). Su kaynaklarının önemi insan topluluklarının yerleşik hayata geçişten sonraki süreçte de devam etmiş ve insanlar, tarıma uygun topraklarının, verimliliği, sulamanın kolay olması gibi nedenlerden dolayı akarsulara yakın yerleşim yerleri oluşturmuşlardır (Tunçdilek, 1988: 19). Daha sonraki tarihlerde Mısır medeniyetini oluşturan insanların Nil nehri üzerinde içme suyu ihtiyacı ve tarımsal sulama amacıyla su yapıları inşa ettikleri tahmin edilmektedir. Yine aynı dönemlerde Anadolu ve Asya'daki insan topluluklarının benzer amaçlarla inşa etmiş olduğu baraj kalıntılarında rastlanıldığını arkeolojik araştırmalardan öğrenmekteyiz. Orta Çağ'da akarsular; değirmenler, demir atölyeleri ile kereste fabrikalarında enerji kaynağı olarak kullanılmasıyla önemini artırmış, 19. yüzyıl sonlarına doğru tribün ve dinamonun icat edilmesiyle elektrik enerjisi üretiminde faydalanmaya başlamıştır (Karabulut, 1993: 186).

Akarsular geçmiş tarihlerde insanların içme suyu ve tarımda kullanmak için önemli bir kaynak konumunda iken günümüzün insan toplumlarının beslenme, enerji, ulaşım, sanayi, vb. faaliyetleri açısından da büyük önem taşıyan bir konuma gelmiştir (Sönmez, 2012: 214; Çakırca, 2015b: 550). Bu nedenle ilk başlarda insanların akarsulardan su kullanımı, akarsuyun doğal akış miktarına bağlı iken, günümüze gelinceye kadarki süreçte giderek artan su kullanımı nedeniyle akarsuların doğal akış miktarları yetersiz hale gelmiştir.

Akarsuların doğal akış su miktarları yetersiz hale gelmeye başlayınca insanlar mevcut akarsu kaynaklarının su miktarlarını arttırmaya yönelmiştir. Bu yönelmenin sonucunda insanlar yılın en kurak mevsiminde, akarsular uzak ve daha geniş alanlarda tarım yapılabilir hale gelmiştir. Diğer yandan sanayileşme ile talebin artarak devam eden kesintisiz enerji ihtiyacı, akarsuların önemini daha çok arttırmaktadır. Artan bu taleplerin karşılamanın seçeneklerinden biri olarak görülen baraj uygulamaları, dünyanın her yerinde akarsulardan en yoğun şekilde faydalanma şekli olarak önem kazanmıştır (Sönmez, 2012: 215; Çakırca, 2010: 25; Avcı, 1999: 35).

Akarsulardan faydalanma şekillerinden önemli bir tanesi olan Barajlar, suyu biriktirmek amacıyla insan gücü ve tekniğiyle akarsular üzerine elektrik üretimi, içme suyu temini, sulama, balıkçılık, taşkın kontrolü ve ulaşım gibi amaçlarla yapılan yapay göller olarak tanımlanmaktadır (Akkaya, Gültekin, Dikmen ve Durmuş, 2009: 1; Başkaya ve Türk, 2015: 348). Uluslararası Büyük Barajlar Komisyonu (ICOLD) tarafından yapılan tanımında barajlar “*Suyu depolamak için vadilerin kapatılması suretiyle yapılan ve nehir seviyesinden (talveg) yüksekliği 15 metrenin üzerinde olan yapay yapılar*” olarak tanımlanmaktadır.

Dünya üzerinde çok sınırlı olan tatlı su kaynaklarının korunması, geliştirilmesi ve halkın kullanımına sunulmasında su kaynaklarını geliştirme çalışmaları ile üretilen çok sayıda proje günümüzde de ayrı bir öneme sahiptir (Avcı, 1999: 35). Dünya üzerinde ICOLD tanımına uyan, farklı amaç ve tiplerde yaklaşık 45.000 büyük baraj ve 100.000 civarında ise küçük baraj bulunmaktadır. Söz konusu Bu barajların %20’si enerji amaçlı kullanıldığı bilinmektedir. Dünya üzerinde inşa edilen büyük barajların %31’i gelişmiş ülkelerde, %46’sı Çin’de, %9’u Hindistan’da, %3’ü Afrika kıtasında ve %1’i Türkiye’de yer almaktadır (Başkaya ve Türk, 2015:

348). Dünyadaki barajların sayısı her yıl 200 ile 300 arasında yeni baraj inşa edilmesiyle artmaya devam etmektedir.

Dünya genelinde sayısı her yıl artan büyük barajların inşa edilme nedenleri ülkelere göre değişiklik göstermektedir. Brezilya, Rusya, Norveç, Kanada, vb. su potansiyeli yüksek ülkeler enerji üretimi için, Avustralya, İspanya, Portekiz vb. ülkeler sulama ve içme suyu sağlama için, Doğu ve Güneydoğu Asya ülkeleri ise taşkın önlemek için baraj inşa ettikleri görülmektedir (Çakırca, 2010: 43). Diğer yandan Dünyadaki ülkelerin büyük bir bölümü barajları, kalkınmak ve kendi gelecekleri için ekonomik bir yatırım aracı olarak değerlendirmektedirler. Bunun nedeni barajların, su akışının düzenlenmesi, kurak dönemde su ihtiyacının karşılanması, taşkın kontrolü, hidroelektrik enerji üretimi, ulaşım, kirlilik azalımı, endüstri gereksinimi, balıkçılık, tuzluluk kontrolü ve yeraltı sularının beslenmesi gibi amaçlara yönelik olarak çok önemli işlevlerinin bulunmasıdır (Avcı, 1999: 35; Başkaya ve Türk, 2015: 348).

Barajların, bu olumlu etkileri yanında; sismik olaylara, içinde bulunduğu havzanın ekolojik dengesine, akarsuyun hidrolojik rejimine, kültür varlıklarına, su kalitesine, sudan kaynaklanan parazitlere, hastalıklara, rezervuardaki orman ve tarım alanlarına, bölgede yaşayan ve göçe zorlanan insanların üzerindeki etkileri, vb. olumsuz çevre etkileri de bulunmaktadır (Avcı, 1999: 35; Çakırca, 2010: 44). Bu olumsuz çevre etkileri nedeniyle baraj projeleri planlanırken ekonomik ve teknik yapılabirlik kriterlerinin yanında çevresel ve toplumsal etkenleri de göz önünde bulunduran yapılabirlik kriterleri de önem taşımaktadır. Bu projelerde etkilenme olasılığı olan ulusal ve uluslararası değerlerin öneminin toplumun geleceği açısından değerlendirilmesi gerekir (Avcı, 1999: 35).

Dünyada ve Türkiye’de yapılmakta olan barajların, mühendislik ve inşaat teknolojisindeki gelişmelerin neticesinde boyutları büyümektedir. Barajların boyutları arttıkça çevresel ve toplumsal etkilerinin büyüklüğü de artış göstermektedir. Bulduğu bölgenin hızla değişmesine neden olan büyük baraj projeleri, eksik proje planlamalarının sonucunda, ciddi sorunların yaşanmasına yol açmakta ve baraj projelerine şüpheyle bakılmasına neden olmaktadır (Bayraktar, 2004: 100; Sönmez, 2012: 215).

Barajların yapım aşamalarından itibaren kültürel ve sosyo-ekonomik etkileri olumlu ya da olumsuz şekilde hissedilmektedir. Baraj sularının altında kalan arazilerin nitelik durumu ve büyüklüğüne göre yapılan kamulaştırmalar göçlere neden olmakta ve arazilerin değerleri değişmektedir. Fakat diğer yandan barajların yapım aşamalarında dışarıdan gelen iş gücü nedeniyle bölgesel ekonomi canlılık kazanmakta, özellikle bütünleşmiş projelerin alt yapı hizmetleri ile sosyal hizmetler (okul, sağlık tesisi vb.) açısından olumlu yönde etkileri olmaktadır. Bunun yanında rekreasyon ve su ürünleri üretimi için olanak yaratan baraj gölleri, bölgedeki kültür ve tabiat varlıklarının korunması için proje çalışmalarının yapılmamış ise kültürel değerlerin yok olmasına da yol açabilmektedir (Kadioğlu ve Telliöglü, 1996: 59). Özellikle ülkemiz gibi tarihte çok sayıda medeniyete ev sahipliği yapmış olan ülkelerde bu etkiler daha da belirgin hale gelmektedir. Tarihteki uygarlıkların çoğu su havzalarında kurulmuştur. Bu nedenle, her baraj gölü mutlaka bir uygarlık kalıntılarını barındıran arkeolojik sit alanını su altında bırakabilmektedir. Günümüzde barajlar nedeniyle, birçok yerleşim yeri su altında kalmakta, verimli tarım alanları yok olmakta, ulaşım güzergâhları değişmektedir (Sönmez, 2012: 215).

Kültürel, sosyal ve ekonomik etkisinin yanında çevresel ve ekolojik etkileri de olan barajların nehir ekosistemleri üzerinde çok büyük etkileri olabilmektedir. Barajlar, akarsuların su kalitesinin bozulmasına, su akışındaki dengenin değişmesine, yeraltı suyu seviyesinin değişmesine, canlı yaşam sahalarının değişmesi ile canlı türlerinin yok olmasına ve kıyı erozyonu gibi olumsuz etkileri vardır (Başkaya ve Türk, 2015: 348; Çakırca, 2010: 43). Üzerinde baraj yapılan akarsular, barajların tortuları tutmaktadır. Bu nedenle baraj göllerinin, erozyon etkilerinde eklendiğinde 100 yıl gibi kısa sürede dolduğu bilinmektedir.

Barajlar yapılmaya ve tamamlanmaya başladıkça, Kültürel, sosyal, ekonomik ve çevresel olumsuz etkileri ortaya çıkmış ve sorunlar yaygınlaştıkça barajları sorgulayan çevreler ve örgütlerin sayısı artmış ve zamanla barajların sorgulanması kaçınılmaz olmuştur. Dünyada barajlarından etkilenen halkları ve sivil toplumu temsil eden örgütlerin tepkisi ve bakışı sonucunda, 1998 yılında Dünya Bankası (WB) ve Dünya Koruma Birliği (IUCN) tarafından hükümet temsilcilerinden, sivil toplum örgütlerinin temsilcilerinden, baraj yapım şirketlerinin temsilcilerinden ve akademisyenlerden seçilmiş 12 üyesi bulunan “Dünya Barajlar Komisyonu (WCD)”

oluşturulmuştur. Komisyon; barajların kalkınma yatırımları içinde gerekli olup olmadığını sorgulamak, su kaynaklarının kullanımı ve enerji üretimi için alternatif çözümleri araştırmayı amaçlamıştır. Bu amaç kapsamında komisyon (barajlar için planlama, tasarım, inşa, işletme ve devreden çıkarma süreçlerini kapsayan) uluslararası düzeyde kabul görecektir standart, ilke ve ölçütlerini tavsiye niteliğinde yayımlamıştır (Çakırca, 2010: 46; Güder, 2004: 30). Söz konusu tavsiye niteliğinde olan ilkeler şu şekildedir;

- *Baraj uygulamalarında yerel kamuoyunun onayının alınması*
- *Barajlar ile elde edilecek getirinin (su, enerji, gıda) öncelikle baraj alternatiflerinden elde edilebilirliğinin sorgulanması*
- *Mevcut barajların günün şartlarına göre ıslah edilerek istenen yararın elde edilmesi*
- *Akarsular ve geçim kaynakları: akarsular ve sucul ekosistemler, kırsal toplumların geçim kaynağıdır. Bu nedenle havzaların bütüncül olarak ele alınması ve yer seçiminin buna göre yaşam kalitesi ve akarsu bütünlüğünü en az etkileyecek şekilde seçilmesi*
- *Barajdan dolayı zarar gören kesimlere ödenecek tazminat ve destekler bu gruplarla birlikte saptanmalı ve yaşam düzenleriyle birlikte yasal önlemler ile garanti altına alınmalıdır.*
- *Alınan karar ve yasal düzenlemelere her aşamada uyulması*
- *Uluslararası ve sınır aşan akarsular üzerinde yapılacak barajlarda kararların ilgili devletlerin uzlaşarak verilmesi şarttır.*
- *Akarsuların barış, kalkınma ve güvenlik için mutlaka paylaşılması gerektiği tavsiyesini yapmaktadır. Sınır aşan akarsuların depolanma ve yön değiştirmesi, hakça ve makul yararlanma, önemli zarara yol açmama ve önceden bildirimde bulunma ilkeleri ve komisyonca benimsenen stratejik öncelikler temelinde gerçekleştirilmesi.*

WCD'nin yayınladığı bu ilkeler ile baraj yatırımlarından sağlanan kalkınma getirilerin geleneksel kalkınma çözümleriyle ciddi şekilde kıyaslanması, kültürel miras ve çevresel sistemin korunması ve toplumun onayının alınması gibi olumlu değişimlerin sağlanmasını hedeflemiştir (Çakırca, 2010: 46).

WCD tavsiye niteliğinde olan ilke kararlarını 2001 yılında ilgili kurumlara iletmesiyle birlikte görevini tamamlamış ve aynı yıl düzenlenen WCD'nin değerlendirme forumu ile sonraki sürecin yürütülmesi Birleşmiş Milletler Çevre Teşkilatına (UNEP) verilmiştir. UNEP içerisinde ulusal ve uluslararası platformlarda WCD'nin ilke kararlarının uygulanmasını sağlamak için çalışmalar "Barajlar ve Kalkınma Projesi (DDP)" adı altında yürütülmektedir (Güder, 2004: 30).

3.2. TÜRKİYE'DE PROJESİ HAZIRLANMIŞ VE HAZIRLANMAKTA OLAN BARAJ YATIRIMLARI

Türkiye'de, Osmanlılar döneminden Cumhuriyet dönemine içme suyu sağlama amacıyla yapılmış ve yoğunlukla İstanbul çevresinde bulunan bazı bentler dışında baraj olarak nitelendirebileceğimiz bir su yapısı gelmemiştir. Cumhuriyet dönemi ile birlikte Türkiye'de ilk olarak 1930 yılında Ankara'nın içme suyunu temin amacıyla yapımına başlanan Çubuk I barajı 1936 yılında tamamlanarak hizmete açılmıştır (Yiğitbaşıoğlu,1996: 172; Başkaya ve Türk, 2015: 348) (Şekil 1). Ardından sulama amaçlı olarak 1938 yılında Bursa Aksu deresi üzerine Gölbaşı barajı ve 1941 yılında Niğde Uzandı deresi üzerinde Gebere barajı yapılmıştır (Başgelen, 2001: 5). Türkiye'de 2. Dünya savaşı sonuna kadar başka baraj yapılmamıştır.

Şekil 1: 1936 yılında yapılan Cumhuriyet döneminin ilk barajı Çubuk I.

Kaynak: Özgen ve Büyüktolu, 2016: 108.

2. Dünya savaşı sonuna kadar su kaynaklarının geliştirilmesi yönünde önemli atılımlar gerçekleştirilmeyen Türkiye’de 1950’lili yıllara gelindiğinde gerek artan nüfus gerekse gelişen endüstrinin ihtiyacı olan su ve enerjiyi karşılamak için, tüm dünyada olduğu gibi, baraj ve hidroelektrik santral yapımında bir hızlanma görülür (Güney, 2004: 316). Bu gelişme ile birlikte 1956 yılında işletmeye açılan Sakarya nehri üzerindeki Sarıyar barajı ile Seyhan nehri üzerinde yapılan Seyhan barajı enerji üretimi amaçlı Türkiye’deki ilk barajlar olmuştur (Başgelen,2001: 5).

Türkiye’de 1960 yılından itibaren başlayan hızla artan nüfusun enerji ve gıda ihtiyacını karşılamak ve sosyo-ekonomik kalkınma hedeflerini gerçekleştirmek üzere su kaynaklarının geliştirilmesi için ülke içindeki 25 akarsu havzası (şekil 2.) ile ilgili kapsamlı planlama çalışmalarına gidilmiştir (Başkaya ve Türk, 2015: 348). Türkiye’nin bu kapsamda su kaynaklarının geliştirilmesi yönündeki politikalarında ve çalışmalarında; dışa bağımlı olan enerji kaynaklarından kurtulma, tarımsal üretimlerini artırma ve gıda güvenliğini sağlama, kentsel, sanayi ve kırsal alanlardaki artan su ihtiyacını karşılama, ülke içindeki bölgesel, ekonomik ve sosyal dengesizlikleri giderme, halkın hayat standardını yükseltmeyi hedeflemektedir (DSİ, 2018: 42).

Türkiye su kaynaklarının geliştirilmesine dayalı kalkınma çalışmalarını yasal anlamda da desteklemek için ilk olarak 1961 Anayasası ile bölgeler arasında dengesizlikleri ortadan kaldırmaya yönelik sosyal ekonomik kalkınma girişimleri hız kazanmıştır. Su kaynaklarının kamu yatırımlarıyla geliştirilmesini de içermiştir. Bu bağlamda kamu yatırımları ile su kaynaklarının geliştirilmesi çabalarının en önemli uygulamalarından biri Fırat ve Dicle Havzalarını kapsayan başta sulama ve enerji yatırımları ağırlıklı artırmayı amaçlayan “Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)” olmuştur (Çakırca, 2010: 43). Bölgenin ekonomik ve sosyal kalkınmasını sağlayacak bu proje kapsamında yapımı öngörülen 21 baraj projesinden; Fırat Nehri üzerinde Keban, Karakaya, Atatürk, Birecik, Karkamış Barajları ile Dicle Nehri üzerinde ise Batman, Kralkızı, Dicle Barajları tamamlanmıştır (DSİ, 2018: 62).

Şekil 2: Türkiye'nin Akarsu Havzaları.

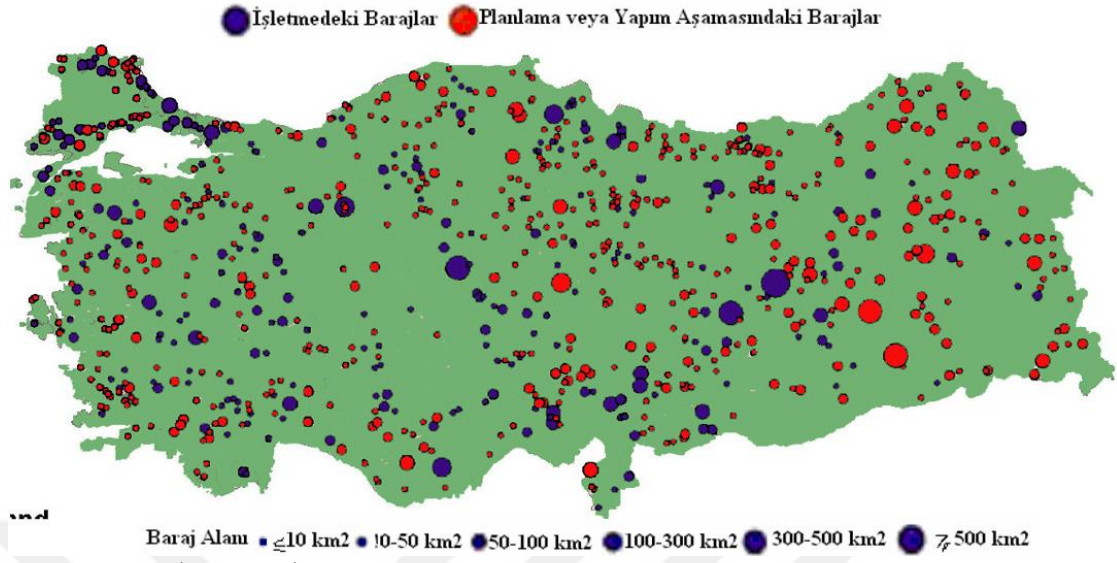

Kaynak: DSİ, 2017: 1.

Su kaynaklarının geliştirilmesi yönündeki çalışmalarının diğer bir hedefini dışa bağımlı olan enerji kaynaklarından kurtulmak belirlemiş olan Türkiye’de, ucuz ve yenilenebilir enerji üretilmesi nedeniyle baraj ve hidroelektrik santralleri kullanılmakta ve bu yapıların sayısı her geçen gün artmaktadır. Türkiye’nin hidroelektrik enerji potansiyelinin önemli ölçüde değerlendirilmesi ekonomik açıdan büyük yararlar sağlayacağı ve Türkiye’nin 2030 yılındaki enerji gereksiniminin %30’unu hidroelektrikten karşılayacağı değerlendirilmektedir (Sever ve Ulukalın, 2010: 67).

Türkiye’nin su kaynaklarının geliştirilmesi yönündeki politikalarında ve çalışmalarında koyulan hedeflere bakıldığında, 2030 yılı sonuna kadar mevcut su kaynaklarını tümünün sulama ve enerji ihtiyacını karşılama gerekçesi adı altında barajlar aracılığıyla kullanım üzerine planlandığı anlaşılmaktadır (Çakırca, 2010: 38). Bu plan çerçevesinde su kaynaklarımızın planlanması, yönetimi, geliştirilmesi ve işletilmesinden sorumlu kuruluş olan Devlet Su İşleri (DSİ) Genel Müdürlüğü 2030 yılı stratejisine göre 1936 yılından günümüze kadar arasında ise 778 baraj inşa edilerek işletmeye alınmış ve Planlama, proje ve inşaat aşamasında 727 baraj ilave edilince Türkiye’deki baraj sayısı 1454 âdete ulaşmaktadır (Yalçın ve Eken, 2006: 256; DSİ, 2018: 42) (şekil 3.).

Şekil 3: Türkiye de 2006 Yılında Tamamlanan ve Planlanan Baraj Projeleri

Kaynak: Yalçın ve Eken, 2006: 262.

Uluslararası Büyük Barajlar Komisyonu ICOLD standartlarına göre, temelden yüksekliği 15m ve rezervuar hacmi 3km³e eşit veya daha fazla rezervuarlar “büyük baraj” olarak nitelendirilmektedir (Yalçın ve Eken, 2006: 256). Türkiye’de büyük barajlar sınıfında yer alan 1992 yılında tamamlanan Atatürk Barajı, 1974 yılından tamamlanan Keban Barajı, 1989 yılında tamamlanan Karakaya Barajı, 1959 yılında tamamlanan Hirfanlı Barajı ve 1988 yılında tamamlanan Altınkaya Barajını örnek verebileceğimiz 544 adet büyük baraj bulunmaktadır ve sayıları her yıl artmaktadır.

3.3. TÜRKİYE’DE ARKEOLOJİK SİT ALANLARI VE BARAJLAR

Türkiye’nin üzerinde bulunduğu Anadolu coğrafyası, Arkeolojik miras zenginliği açısından dünyanın en önemli coğrafyalardan bir tanesidir (Başgelen, 2008: 9; Özdoğan, 2015: 43; Özdoğan, 2000: 155). İnsanoğlunun ilk yerleşimlere geçtiği, Neolitik dönemden itibaren on iki bin yıldır birçok önemli uygarlıkların kurulduğu Anadolu coğrafyasında, başta Hititler, firikler, Urartular, Antik Ege-Akdeniz uygarlıkları, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait ve dünya tarihinde birçok ilki barındıran Arkeolojik sit alanı bulunmaktadır (Özdoğan, 2015: 43; Karul, 2011: 5). 2018 yılı envanter verilerine göre 17.958 arkeolojik sit, 35

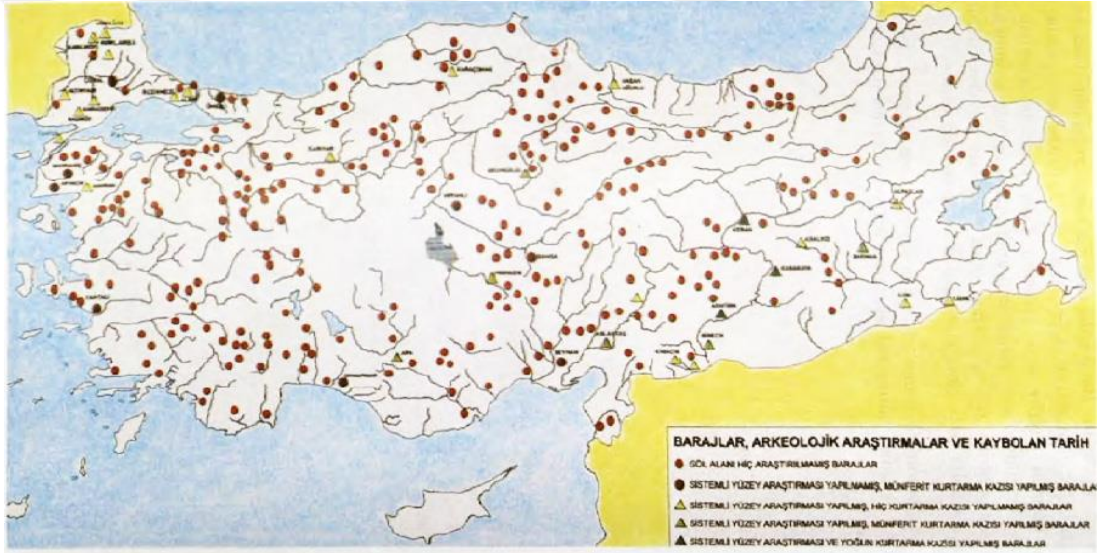
kentsel arkeolojik sit olmak üzere toplam 17.993 arkeolojik sit alanı olduğu ve her yeni yapılan araştırmayla da bu sayının artmakta olduğu görülmektedir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018a). Anadolu coğrafyasında, bu denli çok Arkeolojik mirasın bulunması, Akarsu havzaları açısından benzer özellikli coğrafyalardan daha zengin olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü tarih boyunca insan toplulukları, tarıma uygun topraklarının, verimliliği, sulamanın kolay olması gibi nedenlerden dolayı akarsulara yakın yerleşim yerleri oluşturmuşlardır (Tunçdilek, 1988: 19). Diğer yandan Anadolu coğrafyasın bu akarsu havzalarının ve engebeli bir topografyası sayesinde baraj ve göletlerin yapımına uygun koşullar sunmaktadır.

Türkiye hızlı bir kalkınma süreci içinde bir ülke olarak; su kaynaklarının geliştirilmesi yönündeki politikaları ve çalışmaları kapsamında Anadolu coğrafyasının akarsu havzalarına 778 baraj inşa etmiş olmakla birlikte proje ve inşaat aşamasındaki 727 baraj ile de baraj yatırımlarına hızlı bir şekilde devam etmektedir. Ancak, Bu baraj yatırımları ister istemez Arkeolojik sit alanlarındaki mirası koruyan ve gelecek nesillere aktaran önemli bir görevle çatışmayı beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda barajın yapımı, sulama, taşkın önleme ve enerji üretimi gibi açılardan zorunluk ise aynı zorunluluğun Arkeolojik sit alanlarının korunması için de gerekli olduğunun göz ardı edilmemesi gerekir (Özdoğan, 2015: 45; Tekeli, 2000: 170).

Baraj yatırımları, inşa edildikleri yerler ve göl alanlarının kapsadığı her yerde toprağa müdahale edilmesini beraberinde getirmektedir. Türkiye'nin de taraf olduğu Arkeolojik Mirasın Korunması Sözleşmesi (COE, Valetta, 1992) ilgili hükümlerinde, toprağa yapılacak her türlü müdahalenin Arkeolojik mirası göz önünde bulundurarak gerçekleştirilmesi gerektiği şeklindedir. Sözleşme, kalkınmanın ve enerji taleplerinin bir gereği olan baraj yatırımları ile Arkeolojik mirası “*ya koruma ya yatırım*” karşılığında kurtararak bütüncül ve birbirini tamamlayan bir anlayışı esas almaktadır. Sözleşme, aynı zamanda toprağa müdahalenin gerçekleşeceği alanlardaki arkeolojik mirası planlamaya katılmasını, tespit edilmesini, belgelenmesini ve gerektiği durumda kurtarma kazıları ile günümüze ulaşabilen bilginin yok edilmeden gelecek kuşaklara aktarımın gerektiğini vurgulamaktadır. Bu sebeptendir ki Arkeolojik Mirasın Korunması Sözleşmesi'ne taraf olan bütün ülkelerde çok fazla sayıda arkeolojik sit alanında kurtarma kazıları yapılmaktadır (Özdoğan, 2015: 45; Özdemir, 2010: 3; Başgelen, 2001: 19). Örnek

olarak iki farklı ülkede yapılan kurtarma kazılarının sayılarına bakacak olursak, Japonya’da yapılan kurtarma kazılarının sayısı yaklaşık olarak 11.000’i bulmuştur (Habu ve Fawcett, 1999). İsrail’de yapılan kurtarma kazıları sayısı ise 1000’in üstündedir (Greenberg ve Keinan, 2009). Türkiye’de yapılan kurtarma kazılarının sayısına baktığımızda 2018 yılında yapılan arkeolojik kazıların ve kurtarma kazılarının sayısının 427’te kalmıştır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018b). Yukarıda sayısını vermiş olduğumuz Türkiye’de proje ve inşaat aşamasında olan baraj ve baraj gölü sayısı gerçekleştirilen kurtarma kazılarının sayısından çok daha fazladır (Özdoğan, 2000: 159; Başgelen, 2001: 5; Özdoğan, 2006: 18) (Şekil 4).

Şekil 4: Türkiye Baraj Projeleri ve Arkeolojik Araştırmalar.

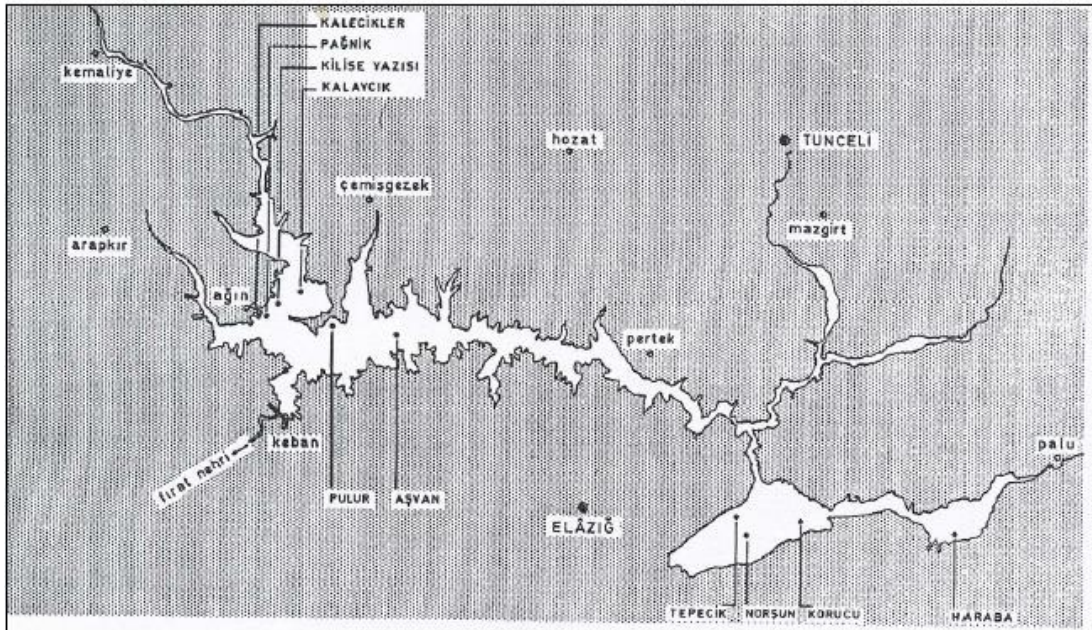

Kaynak: Özdoğan, 1998: 84.

Türkiye’de Baraj projelerinden etkilenen arkeolojik sit alanlarındaki miraslarla ilgili olarak arkeolojik yüzey araştırmasını ilk kez 1956 yılında Seyhan barajından etkilenen Augusto antik kentinde Mahmut Akok tarafından yapılmıştır (Başgelen,2001: 5; Özdemir, 2010: 3) (Şekil 5). 1956 yılından günümüze kadarki süreçte; 1965-1975 yılları arasında Keban Barajı (Elazığ), 1975-1984 yılları arasında Arslantaş-Karatepe Barajı (Adana), 1976-1987 yılları arasında Karakaya Barajı (Diyarbakır), 1983-1988 yılları arasında Kestel Barajı (İzmir), 1983-1992 yılları arasında Atatürk Barajı (Şanlıurfa), 1985-1997 yılları arasında Kralkızı Barajı (Batman), 1986-1998 yılları arasında Batman Barajı (Batman), 1986-1997 Dicle

olmuş, proje kapsamında gerçekleşen kazılarla bilginin ötesinde Türk arkeolojisine çağdaş arkeolojik yöntemlerin ve kültüre bütüncül bir bakış açısının girmesini sağlamış olmasıyla Türk arkeolojisi ve dünya arkeoloji tarihi açısından önemli bir yeri vardır (Özdoğan, 2013: 43; Stoop vd., 1967; Özdemir, 2010: 3). Mısırda Nil nehri üzerindeki Assuan barajı kurtarma çalışmaları ile hemen hemen aynı yıllarda başlayan Keban projesi, uluslararası işbirliğinin ilk ve en iyi organize edilmiş örneklerinden biri olarak arkeoloji tarihine geçmiştir. Keban kurtarma kazılarına katılan Türk ve yabancı bilim insanları yalnızca bu bölgedeki eserleri kurtarmakla kalmamış, yeni arkeolojik teknikler ve arkeometri imkânlarını da ilk kez bu projenin içinde değerlendirmişlerdir (Başgelen, 2001: 7). Keban Baraj Göl alanında yapılan yüzey araştırmaları sonucunda toplam 158 birim taşınmaz kültürel miras tespit edilmiştir. Söz konusu bu taşınmaz kültürel mirasın, 15 eski yerleşim ve 78 höyük olmak üzere arkeolojik sit alanıdır. Arkeolojik sit alanından 19 adedinde kurtarma kazı çalışmaları gerçekleştirilerek önemli bir sayıda arkeolojik miras gün ışığına çıkarılmıştır (Özdoğan, 2006: 16; Çakırca, 2015: 553) (Şekil 6).

Şekil 6: Keban Barajı Alanında Kazı Çalışması Yapılan Arkeolojik Sit Alanları.

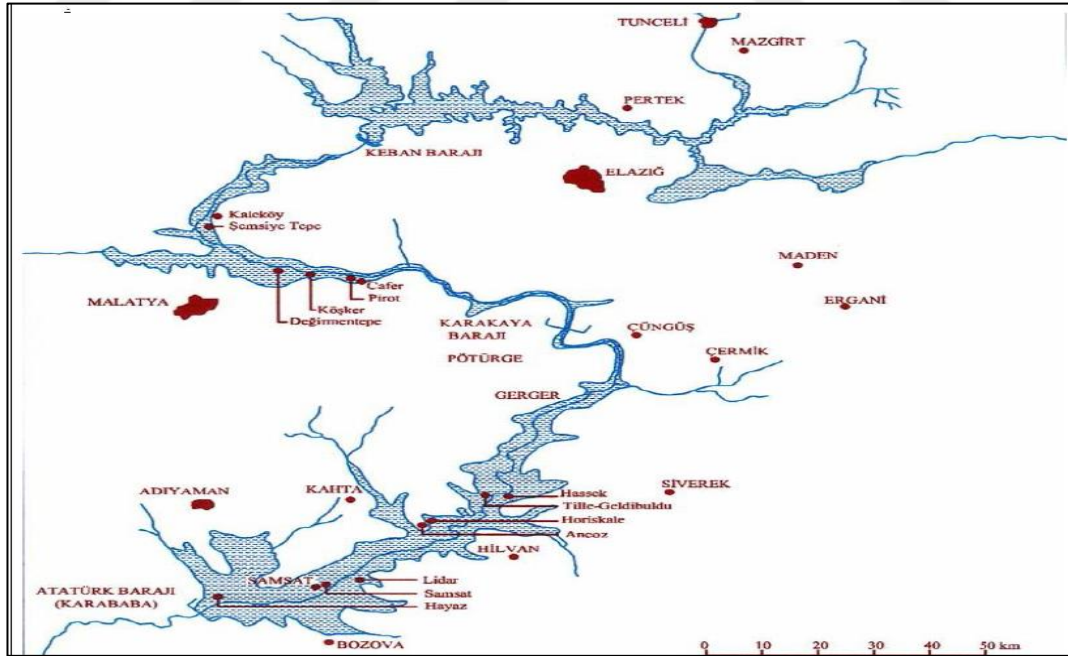
Kaynak: Çakırca, 2015: 556.

Keban projesini, "Aşağı Fırat Projesi" adında başlatılan ve Fırat nehri üstünde yapımı süren Karakaya ve Atatürk barajlarının göl alanlarını kapsayan

çalışmalar takip etmiştir (Özdemir, 2010: 4). Malatya ovası, Kömürhan boğazı, Kâhta ve Samsat çevresini içeren bu iki büyük baraj projesinin göl alanlarında yapılan yüzey araştırmalarında, 580 adet arkeolojik sit alanı tespit edilmiş ve 38 adedinde yapılan kurtarma kazıları, Keban projesinde olduğu gibi çok önemli sonuçlar vermiştir (Şekil 7). Özellikle Atatürk barajından etkilenen Samsat, Lidar, Kurban höyük, Nevari Çori gibi arkeolojik sit alanlarında yapılan çalışmalar bölgenin İnsanlığın ortak kültür mirası için nedenli büyük bir öneme sahip olduğunu ortaya koymuştur (Başgelen, 2001: 7; Özdoğan, 2000: 160; Özdoğan, 2015: 47).

Daha sonra Dicle üzerinde GAP kapsamında baraj göl alanlarında da yapılan arkeolojik araştırma ve kurtarma çalışmaları başlamış bölgenin doğusunun da en az batısı kadar büyük bir öneme sahip olduğu anlaşılmıştır. Türkiye'nin arkeolojik kurtarma çalışmaları altında gerçekleştirmiş olduğu en kapsamlı projeler olan Fırat ve Dicle havzasında yapılan kurtarma çalışmaları Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Arkeolojik öneminin anlaşılmasını sağlamış, insanlık tarihinin en önemli kalıntılarını ortaya koymuştur (Başgelen, 2008: 9; Wattenmaker, 1998: 38; İnal, 1998: 153).

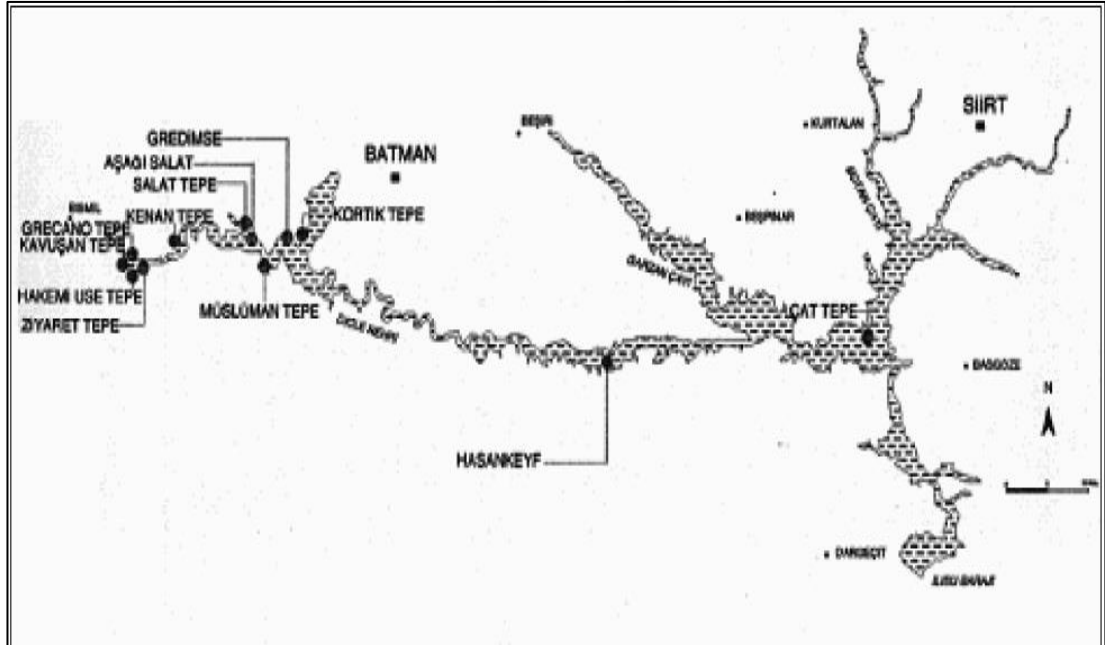
Şekil 7: Atatürk ve Karakaya Barajı Göl Alanlarında Yapılan Kurtarma Kazıları.

Kaynak: Çakırca, 2010: 278.

1988 yılından itibaren Fırat üzerindeki Birecik, Kargamış baraj göl alanları ile Dicle üzerindeki İlısu, Dicle baraj göl alanlarında yapılan arkeolojik tarama çalışmaları varlığı daha önceden bilinmeyen 250 kadar Arkeolojik sit alanı saptanmıştır (Başgelen, 2001: 9; Tuna, 2000; 174). Saptanan bu Arkeolojik sit alanlarının, Fırat üzerindeki Birecik barajı gölü alanında bulunanlarından, içlerinde Zeugma antik kentinde bulunduğu 9 adedinde ve Kargamış baraj gölü alanında yer alanlarının 12 adedinde kurtarma kazıları yapılmıştır (Tuna, 2002: 35). Dicle üzerinde yapımına devam edilen İlısu barajının göl alanında yer alan Arkeolojik sit alanlarının ise Hasankeyf'te dâhil olmak üzere 20 adedinde kurtarma kazısı çalışmaları devam etmektedir (Tuna, 2002: 35) (Şekil 8). Yapılan bu kurtarma kazıları, yörelerdeki arkeolojik mirasın güney Mezopotamya'dan daha önemli olduğu ortaya çıkmaktadır (Başgelen, 2008: 9; Çakırca, 2010; 278; Wattenmaker, 1998: 38).

Şekil 8: İlısu Baraj Göl Alanlarında Yapılan Kurtarma Kazıları.

Kaynak: Çakırca, 2010; 278

3.3.1. Baraj Alanlarında İncelenmesi Gerekli Arkeolojik Sit Alanları

Baraj alanlarında yer alan, arkeolojik sit alanlarındaki mirasın, yüzey araştırması, kurtarma kazısı, belgelenmesi ve korunması çalışmalarının yapılabilmesi için ilk olarak kültür envanter çalışmasının yapılması gerekmektedir (Özdoğan, 2000: 155). Bu bağlamda baraj alanlarında, Arkeolojik/Kültürel miras bulunma potansiyeline sahip ve Arkeolojik sit alanı olarak tanımlanabilecek olan alanları 6 grupta toplamak mümkündür (Çakırca, 2010: 169).

- Arkeolojik Miras İçeren Mağara Alanları
- Arkeolojik Miras İçeren Açık-Hava Alanları
- Höyükler ve Tümülüsler
- Antik Kentler
- Anıtsal Yapı Alanları
- Yerel Mimari Miras Alanları

Arkeolojik Miras İçeren Mağara Alanları: Mağaralar ve insanlar arasındaki ilişki insanlık tarihinin başlangıcına kadar gidebilmektedir. İlk insanlar için önemli yaşamsal olgulardan bir barınabilmektir ve mağaralar ilk insanlar için doğal barınaklar olmuşlardır. Bu nedenle mağaralar ilk çağlardan başlayarak insan ve kültür ile ilgili arkeolojik verileri içinde saklamış ve günümüze kadar en iyi bir şekilde koruya gelmiştir. Dolayısıyla prehistorik arkeoloji açısından mağaralar her zaman için önemli olmuşlardır (Taşkiran, 2018: 63). Diğer yandan ilk insanlar, besin kaynaklarına ve suya kolayca erişim amacıyla genelde akarsu kaynaklarına yakın alanlardaki mağaraları barınak olarak seçilmiş oldukları görülmektedir (Kayan, 1990: 27). Bu nedenle baraj göl alanlarında bulunan mağaralar, Arkeolojik miras potansiyel alanı olarak incelenmesi gereken önemli alanlardır.

Arkeolojik Miras İçeren Açık-Hava Alanları: Buzul çağın sonlarına doğru havaların ısınmasıyla birlikte insanlar mağaralardan çıkıp nehir kenarlarında barınaklarını çalı, hayvan postları ve ağaç kavukları gibi uzun soluklu barınma yerlerinden ziyade kısa süreli barınma alanlarını oluşturmuşlardır. Taş aletler,

kemikler, odun kömürü, toprak gibi günlük kullanılan araç gereçlerinde yoğun bulundu alanlardır (Arslantaş, 2014: 320).

Höyükler ve Tümlüsler: Höyük, insanoğlunun çeşitli nedenlerle kısa ya da uzun süreli belirli bir alanda yaşam sürmesi sonucunda zamanla oluşmuş üst üste tabakaların toprakla örtülmesiyle meydana gelen yapay tepe (Sevin, 1999: 30). Tümlüs, bir yeraltı mezar odasının ya da mezarın üzerini örten toprak ya da taş yığınının oluştuğu tepedir. Üstü düz tambur şeklinde ya da konik bir tepe bir yapı oluşturmak için mezar üstü taş ve toprakla doldurulur. Mezar odası genellikle tepenin ortasındadır (Er, 2006: 417). İnsanoğlunun yaşam mücadelesinin yoğun olarak yaşandığı Mezopotamya ve Anadolu coğrafyasında özellikle nehir kenarlarında büyüklü küçüklü birçok höyük tespit edilmiştir. Bu sebeple Höyükler ve Tümlüsler baraj alanlarında bulunma olasılığı yüksek olan ve arkeolojik miras potansiyel alanı olarak incelenmesi gereken diğer önemli alanlardır.

Antik Kentler: Anadolu'da tarih boyunca birçok kültürün ve uygarlıkların doğduğu bilinmektedir. Bunlara; Güney Anadolu Geç Hititler, Doğu Anadolu'da Hurriler'in devamı olan Urartular, Orta Anadolu'da Frigler ve Lidyalılar, Güneybatı Anadolu'da Lykialılar, Ege'de İonları daha sonraki dönemlerde Bizans, Selçuklu ve Osmanlıları örnek verebileceğimiz. Bu kültür ve uygarlıkların oluşturduğu Efes, Truva, Hattuşaş, Zeugma ve Hasankeyf gibi birçok antik kent, sürekli bir tarihsel gelişme ve değişim göstermesiyle yerleşim mekânlarından öte vasıflar taşıyan merkezler olmuşlardır (Ceylan, 2004: 1; Karaca, 2017: 88; Yüksel, 2012: 5). Bu nedenle Arkeolojik miras potansiyel alanı olarak İncelenmesi Gerekli alanların en başında gelmektedirler.

Anıtsal Yapı Alanları: Taşınmaz Kültür Varlıkları olarak tanımladığımız Anıtlar, tek yapı ya da yapılar grubunun oluşturduğu büyük yapı grup alanları şeklindedirler. Baraj alanlarından etkilenecek anıtları, Kaleler, Anıt Mezarlar, Camiler, Manastır, Kiliseler, Mescitler, Şapeller, Zaviyeler, Hanlar, Değirmenler, Hamamlar, Köprüler, Sarnıçlar, Kayalık Alan Yerleşimleri, Külliye, Türbeler gibi tarihi yapı ve yapı gurupları oluşturmaktadır (Asatekin, 2004; 28). Söz konusu taşınmaz kültür varlığı niteliğindeki tüm anıtların arkeolojik miras potansiyel alanı olarak İncelenmesi ve tespitlerinin yapılarak belgelenmeli, ayrıca her anıtın

etkilenme ve önem derecesine göre gereken koruma müdahalesinin yapılması gereklidir.

Yerel Mimari Miras Alanları: Baraj göl alanları birçok yerleşim yerini sular altında bırakmaktadır. Bu yerleşim yerlerinin bazıları yeni yerleşim yeri olmakla birlikte çoğunun da geçmişi çok eskilere dayanması nedeniyle yerel mimari miras barındırmaktadır (Çakırca, 2010: 171). Yerel mimari coğrafi konum, iklim, gelenekler, üretim ve tüketim gibi etkenlerin etkisiyle şekillenen ve deneyimlere dayalı olarak inşa edilmiş yerel özgün yapılardır. Geleneksel mimarinin özgünlüğünü belirleyen en önemli unsurlar bulunduğu coğrafyaya bağlı olarak kullanılan özgün yapı malzemesi ve yapım tekniğidir. Özellikle kırsal alanda, geleneksel mimari miras içinde bulunduğu coğrafya ve yaşayan halkın tarihi, kültürü ve gelenekleri ile birlikte korunabildiğinde özgün değerini bütünsel olarak koruyabilir (Muşkara, 2017: 437). Bu nedenle baraj göl alanlarında bulunan Yerel Mimari Miras, Arkeolojik miras potansiyel alanı olarak İncelenmesi Gerekli önemli alanlardır.

3.3.2. Baraj Alanlarının Arkeolojik Sit Alanlarına Etkileri

Baraj alanlarının, arkeolojik sit alanlarındaki mirasa etkilerini üç farklı düzeyde ele alınabilir. Bu etkilenme düzeyleri; doğrudan etkilenme, dolaylı etkilenme, geniş çevresel etkilerdir.

Doğrudan Etkilenme: Baraj projesinin tamamlanması ile birlikte doğrudan su altında kalacak olan arkeolojik sit alanlarındaki miras, suyun hidrolik, statik ve aşındırıcı etkileri sebebiyle deformasyon - çökme gibi yok edici bir etkileri bulunmaktadır (Yılmaz, Eskici, Eliüşük, Akgönül ve Şener, 2019: 45). Bunun dışında baraj yapımı aşamasında alanda, gerekli malzeme ocaklarının açılması, hafriyat (kazı, dolgu), ulaşım yolları ve altyapı çalışmaları gibi faaliyetlerinde arkeolojik sit alanlarındaki mirasa yok edici bir etkileri olabilmektedir (Çakırca, 2010: 172).

Dolaylı Etkilenme: Arkeolojik sit alanı baraj alanında bulun masada gerçekleşen baraj yatırımına bağlı olarak yapılan sulama kanalları yapımı, suyun en uygun şekilde kullanımını için arazinin belli bir eğime göre düzletilmesi ve mekanize tarım, sulama yapılan alanların tarım için düzletilmesi gibi etkileri ile alanını, kısmen

yok ettiği uygulamalardan bilinmektedir. Arkeolojik çevresel etki değerlendirme çalışmaları bize, dolaylı etkilenen arkeolojik sit alanlarının kaybı, doğrudan etkilenme sonucu ortaya çıkan kaybın üstünde olabileceğini göstermiştir. Bunun en çarpıcı örneği Harran Ovası'dır; barajın göl alanında kalmadığı halde Atatürk Barajı'ndan getirilen su nedeniyle ovadaki arkeolojik sit alanları neredeyse tamamı düşleştirilmiş ve dolayısıyla Harran Ovası kültür tarihinden tamiyle silinmiş durumdadır (Özdoğan, 2015: 47; Tahmiscioğlu, Ekmekçi ve Durmuş, 2007: 81).

Geniş Çevresel Etkiler: Baraj projesinin bölgede uzun vadede sağladığı ekonomik gelişmeler ve büyüme sonucu başlangıçta etkilenmediği görülen arkeolojik varlıkların kısmen de olsa kaybı, özellikle özgün çevre ile ilişkisinin yitirilmesi söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda, bütüncül koruma politikaları gözden geçirilirken bu uzun vadeli geniş çevresel etkiler göz önünde tutulmalıdır (Tahmiscioğlu, Ekmekçi ve Durmuş, 2007: 81).

3.3.3. Baraj Alanlarında Arkeolojik Sit Alanlarına İlişkin Yapılacak Çalışmalar

Baraj projelerinden etkilenen arkeolojik sit alanlarındaki mirasa ilişkin yapılacak çalışmalar, Türkiye'nin de taraf ülke olduğu Avrupa Arkeolojik Kültür Mirasını Koruma Sözleşmesinin (COE, Valetta, 1992) baraj yatırımları ile Arkeolojik mirası "ya koruma ya yatırım" karşıtlığından kurtararak bütünleşik bir koruma anlayışı ve Kamu ve Özel Girişim Projelerinden Zarar Gören Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tavsiye Kararının (UNESCO, 1968) doğrultusunda planlanmalıdır (Ahunbay, 2007: 102; Akkaya, 2002: 12; Özdoğan, 2015: 44). Bu bağlamda Baraj projelerinden etkilenen arkeolojik sit alanlarındaki mirasa ilişkin yapılacak çalışmaları; Araştırma, Belgelenme ve Koruma çalışmaları olmak üzere üç alanda yapılması mümkündür (Sevgi, Çetin ve Yılmaz, 2017: 13).

Araştırma: Geçmiş uygarlıklar hakkındaki bilgi arkeolojik mirasın bilimsel olarak araştırılması ile elde edilebilmektedir (Sevin, 1999: 7). Bu nedenle özellikle baraj göl alanında kalacak olan arkeolojik sit alanlarında araştırmaların son derece ayrıntılı yapılması göz önünde bulundurulmalıdır. Baraj göl alanında yapılan envanter çalışmaları ile tespit edilmiş arkeolojik sit alanlarında, arkeolojik

araştırmalar “Yüzey Araştırmaları” ve “Kurtarma Kazıları” olmak üzere iki arkeolojik yöntem ile yapılmaktadır. Özellikle kurtarma kazıları geri dönüşü olmayan bir müdahale olması nedeniyle kazı kararının ayrıntılı bir değerlendirme sonunda alınması ve kazılarda klasik kazı yöntemlerin yanında modern arkeolojik yöntemler (Akeometri ve Jeoarkeoloji gibi) kullanılmalıdır. Ayrıca alanın tümünün kazılması amaçlamak yerine araştırma hedeflerine ulaşmada en az yeri kazacak bir planlamanın yapılması, alanda gelecek kuşaklara dokunulmamış parçalar bırakılması açısından daha yararlı olacaktır (Ahunbay, 2010: 110; Özdoğan, 1998: 75; Sevin; 1999: 17).

Belgeleme: Barajlardan etkilenen arkeolojik sit alanlarında yapılan yüzey araştırması ve kurtarma kazıları sonucu bulunan miras kalıntılarının ve küçük buluntuların belgelenmesi ve bilimsel olarak yayınlanması çok önemlidir. Bu önem çerçevesinde araştırma ve belgelemenin son derece ayrıntılı yapılması gerekmesiyle birlikte belgelemenin niteliği, arkeolojik sit alanın özelliklerine göre değişiklik göstermektedir. Betimsel ve Fotoğraf ile yapılan belgelemelerin yanında, ölçekli çizimlere yapılan belgelemelere gerek vardır. Bu ölçekli çizimler; çevreyle genel ilişkiyi gösteren 1/5000,1/1000 ölçekli harita çizimleri, 1/500,1/200 ölçekli yakın çevre ve vaziyet planları, kazı alanlarını ve mimari mirası gösteren 1/100, 1/50, 1/20 ölçekli plan, kesit, görünüş çizimlerinin oluşturduğu rölöveler hazırlanır. Çizim teknikleri, belgelemeyi yapan ekibinin olanaklarına bağlı olarak, klasik ölçme ve çizim tekniklerinin yanı sıra, optik ölçüm aletleri, fotogrametrik teknik ve lazer tarama teknolojisi gibi tekniklerde çizim ile belgelemede kullanılabilir. Fotoğrafla belgeleme ise alanın hava görünüşleri ve genel görünüşlerinden ayrıntılara kadar, sistematik olarak yapılmalıdır. Mimari detay ve ayrıntılar, çanak çömlek, yazıt, alet vb. küçük buluntular için envanter fişleri hazırlanır, küçük ölçekli buluntu çizimleri yapılır (Ahunbay, 2010: 110; Tuncer, 2015: 129; Karabörk, Karasaka ve Yıldız, 2015: 381).

Belgeleme arkeolojik sit alanın bütün tarihsel dönemlerini kapsayarak alanın tüm dönem evreleri belgelenmeli, incelenmeli ve değerlendirilmelidir. Çok katmanlı olan arkeolojik sit alanlarında, üst üste bulunan kültür tabakaların oluşturduğu girift durumun tespiti ve analizi alanın gelişiminin değerlendirilmesi için gereklidir. Buluntuların birbiriyle ilişkili belgelemede yer almasına özen gösterilmelidir. Bu belgeleme sürecinde çalışmayı yapan ekibin, alanın nasıl belgeneceği üzerinde titiz

bir çalışma yürütmeleri gerekir (Ahunbay, 2010: 110; Tuncer, 2015: 129; Karabörk, Karasaka ve Yıldız, 2015: 381).

Koruma: Türkiye’de ve Dünyada baraj göl alanlarında kalmış Arkeolojik sit alanlarındaki mirasın korunması için mevcut uygulamalara dayanılarak baraj göl alanlarında tamamen su altında kalacak arkeolojik mirasa, iki tür koruma uygulamasının olduğunu söylemek mümkündür. Bunlar; Yerinde koruma ve Taşıyarak Koruma müdahalelisidir. Söz konusu uygulanmış yerinde koruma ve taşıyarak koruma uygulamalarına bakıldığında barajın etki düzeyine ve Arkeolojik mirasın korunma durumuna, yapım tekniğine, mimari özelliklerine, önemine göre değişiklikler göstermektedir (Ahunbay, 1998: 326; Burat, 1973: 298).

Barajın etkilediği farklı türdeki Arkeolojik mirasın korunması için uygulanmış yerinde koruma ve taşıyarak koruma örneklerinin uygulanmasındaki hedefi, tekniği, yöntemleri, malzeme seçimi ve uygulama başarılarının incelenmesiyle koruma uygulama türüne ve tekniğine karar verilmesi yanlış uygulamaların önlenmesi açısından önemlidir. Ayrıca arkeolojik mirası Baraj alanından kurtarılması için, tezin ikinci bölümünde açıkladığımız ve çağdaş koruma ilkelerinin belirlendiği uluslararası tüzük ve yönetmeliklerde yer alan hükümler doğrultusunda ilk olarak yerinde korunmasını esas alan uygulamalar değerlendirilmelidir. Bir arkeolojik mirası taşıyarak koruma uygulamaları ise yerinde koruma seçeneklerinin uygulanmadığı zorunlu durumlarda en son seçenek olarak değerlendirilmelidir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BARAJ TEHTİDİ ALTINDAKİ ARKEOLOJİK SİT ALANLARININ YERİNDE KORUNMA YÖNTEMLERİ

Baraj göl alanlarında kalan arkeolojik sit alanlarına ilişkin yapılacak çalışmalarından son aşamasını oluşturan koruma çalışmaları, arkeolojik sit alanlarındaki mirasın korunarak ve gelecek nesillere aktarılabilmesi gibi önemli bir görev amacı doğrultusunda yapılmaktadır (Hamamcioglu-Turan, Arisoy, Nuhoglu ve Erturan, 2013: 660). Çünkü arkeolojik sit alanlarının herhangi bir koruma çalışmaları yapılmadan baraj sularının altında korunamayacağını, Dünya Baraj Komitesi (WCD)'nin baraj altında kalan arkeolojik sit alanlarında yaptığı çalışmalarda, sürekli yükselip alçalan baraj gölü su seviyesinin yarattığı hareketler ve dalga etkisinin çok kısa bir süre içerisinde arkeolojik sit alanlarını aşındırarak tahrip ettiği, dip akıntılarının ve özellikle diğer doğal dolgulara göre daha yumuşak olan arkeolojik sit alanlarındaki kültür katmanlarının dolgularında balıkların yuvalanması sonucu oluşan tahribatlar ortaya konmuştur (WCD, 2001: 3; Özdoğan, 2015: 47; Yılmaz, Eskici, Eliüşük, Akgönül ve Şener, 2019: 46). Bu nedenledir ki Amerika'daki Misissipi Barajı gibi birçok arkeolojik sit alanlarının suyun altında kaldığı barajların göl alanları sürekli olarak "izleme" uygulanmakta; dalgayla kıyıya gelen tarihi eserler periyodik olarak toplanmaktadır (WCD, 2001: 3; Özdoğan, 2015: 47).

Türkiye'de ilk olarak baraj göl alanlarında kalan arkeolojik sit alanlarının araştırma ve kurtarma projesinin gerçekleştirildiği Keban Barajı 1976 yılında su tutmasından yaklaşık 25 yıl sonra o yılki kuraklık nedeniyle baraj gölünün su seviyesi 30-40 m düştüğünde Prof. Dr. M. Özdoğan'ın alandaki arkeolojik sit alanlarının durumunu tespit etmek için yapmış olduğu alan incelemesinde, alandaki arkeolojik sit alanlarının büyük bir bölümünü oluşturan höyüklerin hemen hemen tümüyle aşınmış ve hatta daha önceden yapılan yüzey araştırmalarında varlığı bilinmeyen Neolitik Dönem katmanları açığa çıkmış durumda olduğunu ve normal su seviyesinin olduğu dönemlerde höyüklerin yerlerini bilen yerel halkın buralara ağ attıklarını ve çok sayıda tarihi eser topladıklarını tespitlerinde aktarmaktadır (Özdoğan, 2015: 47). Söz konusu bu tespitler Dünya Baraj Komitesi (WCD)'nin

yaptığı çalışmalarda ortaya koymuş olduğu durumu desteklemektedir. Ne var ki Dünyada ve Türkiye’de baraj göl alanlarında kalan arkeolojik sit alanlarındaki mirasın korunmasına ve kurtarılmasına yönelik yerinde koruma çalışmaları Abu Simbel Tapınakları (Mısır), Seuthopolis (Bulgaristan), Castelo da Lousa Roma kalesi (Portekiz), Zeugma (Türkiye), Hasankeyf (Türkiye) ve Alliaonai (Türkiye) gibi çok az sayıdaki arkeolojik sit alanında gerçekleştirilmiş ya da proje aşamasındadır.

Dünyada ve Türkiye’de bu az sayıda uygulanmış baraj tehdidi altındaki arkeolojik sit alanlarındaki mirasın kurtarılması için yapılan yerinde koruma projelerine bakıldığında baraj projesinin etki türüne ve arkeolojik sit alanlarındaki mirasın korunma durumuna, yapım tekniğine, mimari özelliklerine, önemine göre değişiklikler göstermektedir. Farklı türdeki arkeolojik sit alanlarının kurtarılması için uygulanmış yerinde koruma proje örneklerinin uygulanmasındaki hedefi, tekniği, yöntemleri, malzeme seçimi ve uygulama başarılarının incelenmesiyle ve çağdaş koruma ilkelerinin belirlendiği uluslararası tüzük ve yönetmeliklerde yer alan hükümler doğrultusunda değerlendirilerek yerinde koruma yöntemlerini iki grupta toplamak mümkündür.

- Dolgu Katmanları Oluşturularak Su Altında Koruma
- Baraj Tehdidine Karşı Alınan Önlemlerle Koruma

4.1. DOLGU KATMANLARI OLUŞTURULARAK SU ALTINDA KORUMA

Dünya’da ve Türkiye’de benzer şekilde baraj göl alanlarında kalmış olan arkeolojik sit alanlarındaki mirasın yerinde korunmasına ilişkin yapılmış uygulamalar ve araştırmalar incelendiğinde, suyun altında oksijensiz ortamda bekleyecek olan arkeolojik miras kalıntıları su içinde korunmasına yönelik en etkin ve kabul görmüş yöntem, kalıntıların su ve su ile taşınan alüvyon malzemeler ile direk temasının kesilmesi amacıyla geçirimsizliği yüksek malzemeleri ile dolgu katmanları oluşturularak korunmasıdır (Türer, 2016: 3).

Arkeolojik sit alanındaki miras kalıntılarının Baraj Gölü suları altında kaldıktan sonraki süreçte su altı koşullarının olumsuz etkilerinin neden olabileceği tahribatlara karşı korunmasını amaçlayan dolgu katmanları oluşturularak koruma yönteminin uygulamaları iki aşamalı olarak yapılmaktadır. Birinci aşamada büyük

ölçüde tahribata uğrayarak bu güne ulaşan arkeolojik sit alanındaki miras kalıntılarını stabil hale getirme, sağlamlaştırma, güçlendirme amaçlı restorasyon müdahaleleri uygulanmaktadır. İkinci aşamada ise arkeolojik sit alanındaki miras kalıntılarının su altında kaldığında akıntı ve alüvyon gibi suyun olumsuz etkileri ile temasının kesilmesine ve koruyucu ortam koşullarının sağlanmasına yönelik dolgu katmanları oluşturulmaktadır (Nardi ve Schneider, 2013: 55; Yılmaz, Eskici, Eliüşük, Akgönül ve Şener, 2019: 46).

Söz konusu bu uygulamaların, uygulama detayları, tekniği, dolgu malzemesinin seçimi ve uygulama aşamalarına genel bir çerçeve çize bilmek ve konuyu daha iyi anlatabilmek için dünyada ve ülkemizde daha önce baraj gölü suları altında kalmış olan ya da kalacak olan Lousa Roma kalesi (Portekiz), Zeugma (Türkiye), Hasankeyf (Türkiye) ve Alliaonai (Türkiye) arkeolojik sit alanlarındaki mimari kalıntıların korunması amacıyla yapılmış uygulamaların görselleri, uygulama detayları, tekniği, uygulama aşamalarına ve uygulama sonuçları örnekler şeklinde konu içinde yer almaktadır.

4.1.1. Arkeolojik Sit Alanlarındaki Kalıntıların Sağlamlaştırılmasına Yönelik Uygulamalar

Baraj göl alanlarında kalan arkeolojik sit alanlarında toprak üstünde bulunan ve bilimsel kurtarma kazıları sonucunda toprak altından çıkarılan arkeolojik miras kalıntıları, zamana, depreme, savaşırlara, yapım tekniklerine, kullanıma, bölgesel özelliklere, çevre/iklim şartlarına ve malzeme niteliklerine göre değişik ölçülerde tahribata uğrayarak günümüze ulaşırlar (Şener, 2013: 611; Eskici, 2018: 465). Bu nedenler miras kalıntılarının mevcut korunmuşluk durumunu, stabil hale getirme, sağlamlaştırma, güçlendirme amaçlı bir takım restorasyon müdahalelerinin dolgu katmanları oluşturulmadan önce yapılması gereklidir. Bu çalışmaları belirli başlıklar altında inceleyebiliriz.

Bitki Örtüsünden Arındırılma ve Temizlik: arkeolojik sit alanındaki mimari miras kalıntılarının üzerinde ve içlerinde gelişen iri bitkiler kalıntılara büyük tahribat oluştururlar. Bitkisel oluşumların kökleriyle mimari kalıntıları tahrip ettiği, derz boşalması, çatlama ve yıkılma gibi problemlere yol açtığı bilinmektedir. Bu nedenle

tahribatı hızlandıran bu tür bitki ve köklerinin mevcut arkeolojik mimari miras kalıntlarına zarar vermeden mekanik uygulamalarla iyice arındırılması gerekmektedir (Şener, 2014: 985; Eskici, Akyol ve Kadioğlu, 2008: 26).

Arkeolojik mimari miras kalıntılarında yapılacak diğer bir temizlik uygulaması, kalıntıların üstlerinde ve derz boşluklarında biriken topraklı birikimlerin temizlenmesidir. Uygulama, tüm arkeolojik mimari miras kalıntıları oluşturan bölümlerde topraklı tabakaların önce mekanik, daha sonra ise son yıkama aşamalarından oluşan bir çalışmayla temizlenerek daha sonra yapılacak capping (şapkalama) ve derz gibi uygulamalar kapatma dolgusu uygulamasına da hazırlık oluşturacaktır (Şener, 2013: 611; Çetin, 2017: 43).

Eksik Örgü Alanları ve Örgü Yenilemesine Dayalı Müdahaleler: arkeolojik mimari miras kalıntılarının örgülerinde, dökülme veya göçük, yıkıntı şeklinde görülen kayıplar, mimari kalıntıların diğer bölümlerin sağlamlığını/dayanımını da etkileyen, ileri süreçte tahribatın büyümesi ve yeni dökülme veya göçük, yıkıntı alanlarının oluşması şeklinde kendini gösterecek bir risk oluşturmaktadır. Söz konusu tahribat türüne uygulanan en temel müdahale, arkeolojik mimari kalıntılardaki eksik örgü bölümlerinin uygun boyut ve formda, özgün örgüdekiyle aynı cins taş/tuğla/kerpiç malzeme ile yeni örgü yapımlarıyla tamamlanması, güçlendirilmesi ve sağlamlaştırılmasına dayalı koruma uygulamalarının yapılarak risklerin ortadan kaldırılması olmalıdır (Şener, 2013: 613; Şener, 2014: 983; Yılmaz ve Tek, 2018: 68; Zakar ve Eyüpgiller, 2015: 76).

Arkeolojik mimari kalıntıların örgülerindeki eksik bölümlerin yeni örgüyle tamamlanması uygulamaları, mimari kalıntının yeni dökülme veya göçük, yıkıntı alanlarının oluşması riski söz konusu olduğunda uygulanan bir müdahale korumada ki en az müdahale yaklaşım ilkesine uygun bir yaklaşım olacaktır (Şener, 2013: 613; Alioğlu, 2015: 88). Diğer yandan özellikle baraj gölü suları altında kalacak olan arkeolojik mimari miras kalınlarına yapılan koruma müdahalelerin amacı, kalıntının mevcut halinin olduğu gibi korunmasını sağlamak ve sağlamlaştırmak olmalıdır.

Arkeolojik mimari kalıntıların örgülerindeki eksik bölümlerin yeni örgüyle tamamlanması uygulamalarında özgün malzemeyle uyumlu benzer nitelikli malzemenin kullanılması gereklidir. Ancak yeni örgüyle tamamlanan bölgelerin, “Yapılan Uygulamanın Belirtilmesi” koruma ilkesine uygun olarak, özgün mimari

kalıntı örgüsü dokusundan ayrılabilir nitelikte olması gereklidir (Şener, 2014: 984; Zakar ve Eyüpgiller, 2015: 76) . Bu noktada, yeni örgünün özgününden daha içerlek oluşturmak, renk farkı yaratmak, yüzeyin işlenmesi sürecinde özgününden farklı bir doku yaratmak, kullanılan teknikler arasındadır.

Yıkılma, Düşme, Dağılma Riski Taşıyan Örgü Bölümlerinde Güçlendirme:

Arkeolojik mimari kalıntıların örgülerinin bir bölümünün kısmen veya büyük oranda dağılmasıyla yük dengesi değişmesiyle zayıflaması olarak tanımlanabilen tahribat türüdür. Bu tahribatın olduğu örgü alanlarında, küçük sarsıntılarla veya örgüden çok küçük dökümlerle bile büyük alanlarda yıkılma riski oluşmaktadır. Koruma müdahalesi olarak, mevcut mimari kalıntıların tahribatın görüldüğü örgü bölümlerinin lokal olarak, destek örgüleri ile sağlamlaştırılması, güçlendirilmesi (sağlamlığının tekrar kazandırılması ile tahribat risklerinin ortadan kaldırılması) olmalıdır (Şener, 2013: 615).

Strüktürel Çatlak / Ayrışmaların Sağlamlaştırmasına Dayalı Müdahaleler:

arkeolojik sit alanlarındaki mimari kalıntıların dinamik veya statik yükler etkisinde veya kalıntıların örgüsünü oluşturan malzemenin zaman içerisinde hasar görüp fiziksel özelliklerini yitirmesi sonucu ortaya çıkan, örgünün belli bir bölümünde süreklilik gösteren, derin çatlak / ayrışmaların neden olabileceği örgüdeki olası dökümlerin ve göçmelerin engellenmesi karşı güçlendirme amaçlı müdahalelerdir (Eskici, Akyol ve Kadioğlu, 2008: 26; Zakar ve Eyüpgiller, 2015: 65). Söz konusu müdahaleler tahribatın düzeyine ve kalıntıların örgülerinde kullanılan malzemesine türüne göre değişen farklı uygulama teknikleridir.

Arkeolojik mimari kalıntılardaki strüktürel çatlak / ayrışmaların sağlamlaştırması için kullanılan dikiş yönteminde Strüktürel çatlağın genişliği büyük olduğunda ya da mimari kalıntıların örgü malzemesinin (taş/tuğla/kerpiç) gevşemiş, yer yer düşmüş - eksilmiş olduğu hallerde strüktürel çatlak / ayrışmanın her iki kenarındaki, hasardan etkilenmiş örgü malzemesi, sağlam kısımlara zarar verilmeksizin özenle sökülerek örgüden çıkarılır. Geriye kalan sağlam kısımlar temizlenerek suyla nemlendirilir. Söküm sonrası oraya çıkacak çatlak / ayrışma boşluğu, dolgu harcı kullanılarak doldurulur. Ardından sağlamsa sökülen, değilse sökülenler ile aynı özellikte yeni örgü malzemesi kullanılarak, özgün örgü tekniği ve derz düzeni takip edilerek oluşan boşluk yeniden örülür. Örgü sırasında cam elyaf

kentlerle yeni örgü ile eski örgü arasında bağlantılar yapılabilir. Dikiş yöntemi, taş tuğla ve kerpiç örgü malzemeli mimari kalıntılarda bölgesel olarak uygulanabilecek bir onarım türüdür ((Mahrebel, 2006: 65; Zakar ve Eyüpgiller, 2015: 66).

Arkeolojik sit alanlarındaki mimari kalıntılardaki küçük strüktürel çatlak / ayrışmaların sağlamlaştırması için enjeksiyon yöntemi kullanılmaktadır. Bu yöntem mimari kalıntıları stabil hale getirme ve sağlamlaştırma için, mimari kalıntıların örgüsünün içine uygun fiziksel ve kimyasal özellikte sıvı malzeme (harç) enjekte etmeyi kapsar (Akgönül ve Eliüşük 2016: 195). Enjeksiyon uygulaması ile örgü içerisinde bulunan boşlukların ve çatlakların doldurularak kalıntının statik sürekliliğini sağlamak ve tekrar bütünlük bir yapı elde etmek amaçlanır. Böylece arkeolojik mimari miras statik yüklerini kesintisiz olarak temele aktarılır ve olası dökülmeler ve göçmeler engellenmiş olur (Mahrebel, 2006: 66).

Enjeksiyon uygulaması yapılacak çatlak / ayrışma boşluğuna belli aralıklarda plastik borular yerleştirilir. Çatlak / ayrışma boşluğunun üzeri, sızdırma yapmayacak uygun malzeme kullanılarak hazırlanmış derz harcı ile kapatılır. Derz harcının kurumasından sonra enjeksiyon pompası kullanarak uygun malzeme ile hazırlanmış enjeksiyon harcı çatlak / ayrışma boşluğu içine enjekte edilir. Bir plastik borudan içeri enjekte edilen enjeksiyon harcı diğer bir lastik borudan dışarı çıkması, iki nokta arasındaki boşluğun doldurulmuş olduğu gösterir. Bu şekilde aşağıdan yukarı doğru enjeksiyon işlemine devam edilerek tüm çatlak / ayrışma boşluğu doldurulur (Ekşi-Akbulut, Gökyigit-Arpacı, Oktay ve Yüzer, 2018: 160; Zakar ve Eyüpgiller, 2015: 66).

Derz Boşalmaları ve Harç (Derz) Dolgularının Yenilenmesi: Arkeolojik mimari kalıntıların örgü malzemeleri arasında bağlantı sağlayan derz harcının boşalması, fiziksel bütünlüğünü kaybederek gevşemesi, dağılması ya da örgü malzemelerinin yatayda ya da düşeyde hareket ederek derzde dökülme ve kayıpların oluşması mimari kalıntılarda en sık görülen tahribat türüdür (Eskici, Akyol ve Kadioğlu, 2008: 26; Şener, 2013: 614). Bu tahribat türüne karşı yapılacak etkili çözüm, en basit ifadesiyle derz dolgularının yenilenmesidir.

Derz dolgularının yenilenme uygulamasında, yenilenecek olan derzlerin içindeki toprak ve bitki birikintileri ile fiziksel bütünlüğünü kaybeden derz harçları fırça, spatula ve keski gibi gereçler yardımıyla mekanik olarak temizlenir.

Temizlenen derz yüzeyleri su ile ıslatılır ve sonra özgün derz harcına benzer özellikte ve uyumlu hazırlanmış olan yeni derz harcı spatül gibi gereçler kullanılarak derz yüzeyine doldurulur (Şener, 2013: 614; Yılmaz ve Tek, 2018: 68; Zakar ve Eyüpgiller 2015: 68). Derz harcı kuruma sürecine girdikten sonra istenilen derz dokusunu elde etmek için derzlerin üst yüzeyleri spatül ile kazınarak pürüzlü hale getirilebilir. Ayrıca derz dolgu uygulaması yapılan örgü alanları belli aralıklarla sulanarak kontrollü bir kuruma süreci sağlanması çatlakların oluşmasını önlemektedir (Yılmaz, Eskici, Eliüşük, Akgönül ve Şener, 2019: 46).

Arkeolojik mimari kalıntıların yenilenen derz dolgularında kullanılan harcın özgün derz dolgu harçları ile benzer nitelikte ve türde olması dikkat gerekli olan bir konudur. Diğer yandan yeni derz dolgu harcı yapımlarında hazır oranlar (reçete) kullanılması hatalı bir yaklaşımdır. Doğru yaklaşım, mimari kalıntıların özgün derz dolgu harçlarından alınacak örnekler üzerinde yapılacak arkeometrik incelemelerle, yeni derz dolgu harcının oranı ve malzemeleri elde edilmesi için denemeler yapılmalı ve yapılan örnek deneyler içerisinde özgün derz dolgu harcına en benzer nitelikte olanı, ancak aynı zamanda korumanın belirtme ilkesini de sağlayabilecek olanı seçilerek kullanılmalıdır. Bu şekilde hem belirtme esası gerçekleştirilecek; hem de özgün kalıntı örgüleri ile uyumlu derz dolgu harcı kullanılacaktır (Eskici, Akyol ve Kadioğlu, 2008: 26; Şener, 2013: 614; Uğurlu, 2009: 83).

Örgü Üstlerindeki Açılmalar ve Capping (Şapkalama) Uygulaması:

Arkeolojik sit alanlarında Kazıyla ortaya çıkan arkeolojik mimari kalıntılar genellikle örtüsü tamamen veya kısmen yıkılmış haldedirler. Bu nedenle mimari kalıntılarda kısa bir süreçte dağılmalar, çökmeler, yıkılmalar ve örgü malzemesinde kayıplar gibi tahribatlar oluşmaktadır. Söz konusu tahribatların oluşmasını önlemek için ve mimari kalıntıların üst bölümlerini güçlendirmek amacıyla capping (Şapkalama) adı verilen yeni ve kısıtlı bir ek örgü uygulaması yapılmaktadır (Şener 2013: 615; Eskici 2008: 8). Capping için belirlenecek örgü yüksekliği 2–3 örgü malzemesi sırasından (20-30 cm) fazla olmamalıdır. Capping uygulamasında, örgü tamamlamaları için önerilen ve özgün harç ile benzer nitelikteki harçlar kullanılabilir. Uygulama esnasında harcın yavaş sertleşmesi sağlanmalı, olabilecek çatlaklara karşı önlem için yeni yapılan alanların üzeri ıslak kendir çuvalı ile örtülmelidir. Capping uygulaması için kullanılacak örgü malzemesinin boyutları özgün örgü malzemesinin boyutlarından

daha küçük olmalıdır. Bu şekilde yeni ve özgün kısımların ayırt edilmesi sağlanmış olacaktır (Eskici, 2018: 476).

Sıvaların Sağlamlaştırmasına Yönelik Müdahaleler: Baraj göl alanlarında kalan arkeolojik sit alanlarında genellikle kurtarma kazıları ile ortaya çıkarılan mimari kalıntıların bir parçası olan sıvalardan sanatsal ve kültürel belge niteliği ile ön plana çıkan duvar resimleri (Freskler) özgün yerlerinden uygun kaldırma yöntemleri kullanılarak müzelere taşınması yönündeki kurtarma ve koruma çalışması genel prensip olarak tercih edilmektedir (Nardi, 2005:331). Diğer taraftan arkeolojik mimari kalıntılara ait olan ve döneminde işlev/konfor gibi gereksinimler için yapılmış düz sıvalar genelde mimari kalıntıların bütünlüğü içinde kültürel belge nitelikleri büyük ölçüde değerlendirildiği için özgün yerlerinde korunmaları yönünde koruma müdahaleleri yapılmaktadır.

Yerinde korunması yönünde koruma müdahaleleri yapılacak olan mimari kalıntılara ait sıvalar mevcut halleriyle korunmalıdır. Büyük ölçüde tahribata uğrayarak günümüze ulaşmış olan arkeolojik mimari kalıntılara ait sıvalar belirli noktalarda taşıyıcı, harç ve/veya sıva tabakaları arasında ayrışma/boşluklar oluşmuştur. Bu alanların sağlamlaştırılması için önce çatlak ve boşlukların içlerini dolduran toz, toprak ve harç artıkları tel ve puar yardımıyla iyice temizlenmelidir. Daha sonra bu bölgeler sulandırılmış alkol (1:1) ile ıslatılmalı; ardından akrilik reçine (Primal AC 33 su içinde %20) enjekte edilerek zayıflamış olan sıvalar güçlendirilmelidir. Geniş ve büyük boşluklar harç enjeksiyonu ile doldurularak düşmek üzere olan sıvaların duvara bağlanması sağlanmalıdır. Harç sertleşene kadar bu bölgeler preslenerek desteklenmelidir. Enjeksiyon harcı olarak bu amaca uygun hazır malzemeler kullanılabilir. Toz halindeki bu karışım suyla akıcı hale getirilip geniş uçlu enjektörler ile kenarlardan, çatlak ve yarıklardan akıtılmalıdır. Çatlak ve yarık bulunmayan alanlarda ise yüzeyde açılan küçük deliklerden enjeksiyon yapılmalıdır. Karışımın oranı (akışkanlığı) çatlak ve boşlukların boyutuna göre belirlenmelidir (Eskici, 2004: 30; Eskici ve Kabaoğlu, 2011: 244; Şener ve Kabaoğlu 2008: 202).

Sıva yüzeylerindeki çatlak ve yarıklar yüzey rengine uygun hazırlanan harç ile kapatılmalı, dökülen kenarlarını duvara bağlamak ve güçlendirmek için bordür harcı uygulanmalıdır (Eskici, 2008: 9).

Taban Kaplamalarının Sağlamlaştırmasına Yönelik Müdahaleler: Arkeolojik alanda kazıyla ortaya çıkarılan mimari kalıntıların taban bölümlerinde; sıva, taş ve tuğla gibi malzemeler ile yapılmış kaplamalar yer almaktadır. Söz konusu kaplamaların özgün yerlerinde ve mevcut haliyle sağlamlaştırılması amacıyla yapılan koruma uygulamalarında, ilk olarak taban kaplamalarının üzerindeki toprak dolgunun ve birimler mekanik yöntemlerle temizlenir. Ardından, kaplama malzemeleri arası derzlere nüfus eden ot ve bitki kökleri temizlenmelidir (Şener, 2013: 621).

Temizlik sonrası, taban kaplamalarının sağlamlaştırılması amacıyla bordür harcı, yapım katlarını oluşturan harç katları arasında ayrılma/boşluk bulunan alanlarına harç enjeksiyonu ile doldurma ve taşıyıcıdan ayrılmış ve yatak harcı bağlayıcı özelliğini kaybetmiş kaplama malzemeleri yeni bir yatak harcıyla yerlerine yerleştirilme gibi koruma uygulamaları yapılmaktadır.

Bordür sağlamlaştırma uygulaması, eksik bölümlerin kenarların, özgün malzeme ile uygun renk ve dokudaki harç karışımları kullanılarak yapılmalıdır. Uygulama eksik bölümün tabanından başlayarak kaplama kenarı seviyesinde üçken kesit oluşturacak biçimde kenarların bordür harcı ile doldurulmasıdır. Bu uygulamayla taban kaplamalarının eksik bölümlerinin kenarlarını harç dolgu ile sağlamlaştırılmakta ve dağılma, kopma gibi tahribatlar önlenmektedir. Bordür harcı uygulaması daha sonraki aşamada yapılacak harç dolgusu ile taban kaplamasında ki eksik kısımların tamamlama işlemleriyle beraber kaplama kenarlarının açılmasını önleyen ve kenarların sağlamlığını yükselten bir uygulamadır (Şener ve Şahin, 2013: 55; Şener, 2013: 621).

Arkeolojik mimari kalıntılarının taban kaplamalarının katları arasında ayrılma/boşluk bulunan alanlarına alanları sıvı harç enjeksiyonu yapılarak sağlamlaştırılmaktadır. Söz konusu bu uygulamada önce harç katları arasında boşluk/ayrılma bulunan alanlar belirlenmeli ve işaretlenmelidir. İşaretlenen taban kaplamasındaki bölümden ince keskilerle birkaç kanal açılarak bu boşluklara ulaşılması sağlanır. arkasından enjeksiyon harcı bu boşluklara akıtılarak kaplama ile yatak harcı arasındaki birleşme yeniden oluşması sağlanır. Uygulamada harç enjeksiyonu sonrasında, kabaran kısımlara kuruma sırasında üstten ağırlık yerleştirilerek baskı yapılması tam birleşme için önemlidir (Şener ve Şahin, 2013:

55; Nardi ve Schneider 2013:55). Taban kaplamasının büyük veya küçük eksik alanları harç dolgu uygulamasıyla tamamlama yoluna gidilmelidir. Tamamlanacak alanlarda, özgün malzemelerin dokusuna ve rengine uygun harç kullanılmalıdır. Yarık/çatlak onarımlarında önerilen yeni harç karışım oranları tamamlamalar için de uygulanabilir (Şener ve Şahin, 2013: 55; Nardi ve Schneider 2013:55).

Yerlerinden ayrılmış kırık taban kaplama malzemelerinin yerleştirilmesinde öncelikle kırık parçaların birleştirilmesi yapılmalı, sonra yerlerine yerleştirilmesi şeklinde bir uygulama benimsenmelidir. Uygulama gerektiğinde her bir kaplama malzemesi için tekrarlanmalı, kaplama malzemesinin yerleri ve konumları büyük dikkatle korunmalıdır. Tuğla döşeme onarımında bağlantı sorunu olmayan kaplamaların bulunduğu alanlarında gereksiz uygulamalardan kaçınılması, özgün taban kaplamasının yatak harçlarının korunması için önemlidir (Şener, 2013: 621).

Baraj göl alanlarında kalan arkeolojik sit alanlarındaki arkeolojik mimari kalıntıların tabanlarında mozaik ve opussectila gibi sanatsal ve kültürel belge niteliği ile ön plana çıkan taban kaplamaları özgün yerlerinden uygun kaldırma yöntemleri kullanılarak taşınması yönündeki kurtarma çalışmaları uygun bir yöntem olarak değerlendirilmekte ve tercih edilmektedir.

Kalıntılarda Yer Alan Mimari Boşlukların Desteklenmesi Müdahaleleri:

Baraj gölü suları altında kalacak olan arkeolojik mimari kalıntıların mevcut yerinde korunması için yapılacak (derz onarımı, capping ve tamamlama gibi) güçlendirmeler yanında kalıntılarda yer alan kapı, pencere vb. mimari boşlukların kuru duvar örgüler ile altına desteklenmesi ve güçlendirmesi ikinci koruma uygulama aşamasını oluşturacaktır.

Su altında yerinde korunacak arkeolojik mimari kalıntılarda yer alan kapı, pencere vb. mimari boşlukların, doğal malzeme ile doldurulacak ise de, bu dolgu malzemesi su etkisine de bağlı olarak zamanla oturma yapabilecek ve söz konusu mimari boşlukların alt yüzeyleri ile dolgu malzemesi arasında boşluklar meydana gelebilecektir. Bunun sonucunda da, koruyucu dolgu malzemesi bu tür mimari boşluklar alt destek olma görevini tam olarak yerine getiremeyecek ve suyun basıncı ve koruma dolgusunun statik etkileri ile bu mimari boşlukların bulunduğu bölümlerdeki mimari kalıntılarda deformasyon/çökme riski altında olmaları değerlendirilmektedir (Arisoy, Hamamcioglu-Turan, Nuhoglu ve Erturan, 2011:

163). Söz konusu mimari boşlukların desteklenmesi için, bu boşlukların düzgün kaba yonu olarak hazırlanmış doğal taş malzemesinden örülecek kuru duvarlar ile kapatılmalıdır. Örülecek kaba yonu taş duvarlarda bağlayıcı harç kullanılmaması, mimari kalıntıların ileriki zamanlarda kolaylıkla ve en az hasarla tekrar açığa çıkarılması açısından önemli olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, özellikle yüksekliği fazla olan kaba yonu taş destek duvarların uygulanmasında, gerek örgü sıralanının yapılması sırasında ve gerekse sonrasında, destek duvarının stabilitesinde ve bütünlüğünde meydana gelebilecek muhtemel olumsuzluklara karşı bağlayıcı olarak, duvarın çeşitli seviyelerinde harcı kullanılmasının uygun olacağı değerlendirilmektedir. Destek duvarları yapılmadan önce mimari boşlukların temas yüzeylerinin, tarihi yapı malzemelerinin korunması açısından ayırıcı tabaka oluşturulmalıdır (Arisoy, Hamamcioglu-Turan, Nuhoglu ve Erturan, 2010: 42).

4.1.2. Arkeolojik Sit Alanlarındaki Kalıntıların Su Altında Korunmasına Yönelik Uygulamalar

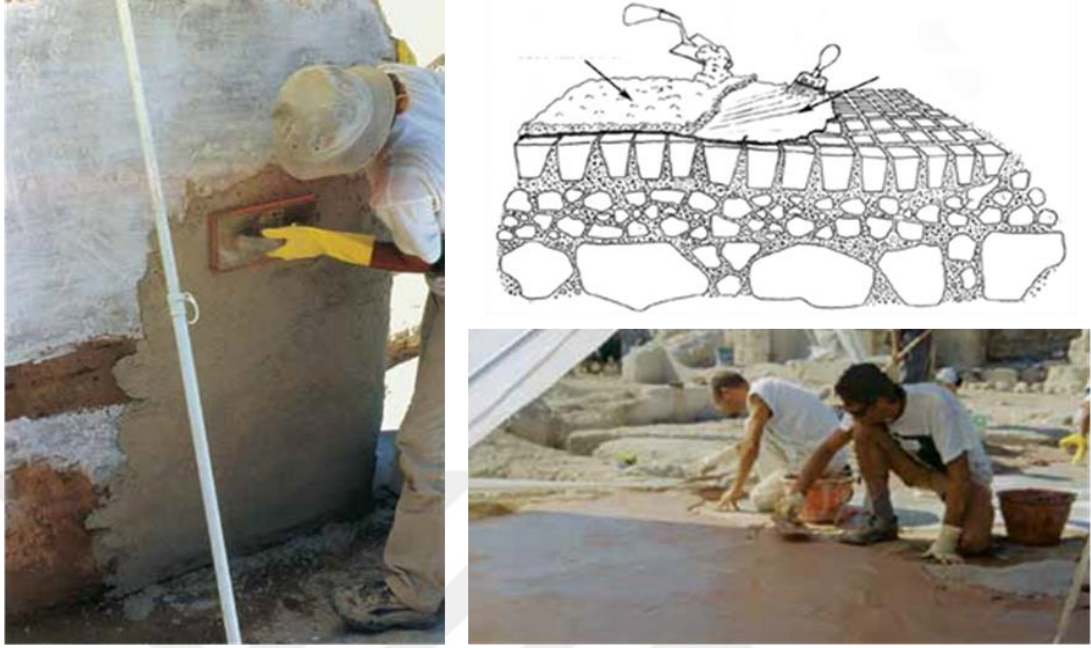
Barajların su tutmasıyla, göl alanlarında bulunan ve suyun altında kalacak olan arkeolojik sit alanlarındaki mimari kalıntıların suyun hidrolik, statik etkisi ve suyun kalıntıların yapı malzemelerini aşındırıcı etkileri nedeniyle dağılma, deformasyon ve çökme gibi tahribatların oluşacağı ön görülmektedir. Arkeolojik mimari kalıntıların sağlamlştırılmasına yönelik yapılan bir önceki başlık altındaki koruma uygulamalarının sonrasında, mimari kalıntıların baraj göl sularının olası tahribat etkilerinden korunmaları amacıyla yönelik olarak Dünyada ve Türkiye’de benzer şekilde baraj suları altında kalacak arkeolojik mimari kalıntıların korunması için kullanılmış örnekleri bulunan ve genel kabul görmüş bir yöntem kabul edebileceğimiz, mimari kalıntıların kazı öncesi toprak altı koşullarının yapay olarak oluşturmak için üzerinin dolgu malzemeleri ile örtülmesi uygulamasıdır (Yılmaz, Eskici, Eliüşük, Akgönül ve Şener, 2019: 46).

Arkeolojik sit alanlarındaki mimari kalıntıların baraj gölü suları altında korunması için yapılan dolgu katmanları oluşturularak kapatma, barajın su tutmaya başlaması ile birlikte sular yükselirken mimari kalıntılar içinde ya da etrafındaki dolguda kalacak hava kabarcıklarının çıkışına izin vermek amacıyla yapılmaktadır.

Dolgu malzemesi diğer yandan mimari kalıntılarının etrafında suyun serbest olarak dolaşmasını engelleyerek koruma için gerekli stabil bir ortam sağlayacağı düşünülmektedir. Dolgu malzemesinin taneciklerini hareket ettirebilecek hızda su hareketi olması durumunda ise, Dolgu malzemesinin üzerine çapları artan şekilde, çakıl ve üzerine daha iri taş ve kaya parçalarından oluşan katmanlar eklenmektedir. Mimari kalıntılarının yapı malzemelerinin gözeneklerine zaman içinde basınçla su mutlaka dolacağı bilinmektedir. Çünkü mimari kalıntıları dolgu malzeme ile örterek kaplamak ya da kalıntıların yüzeyini kil malzeme ile kaplamak bu kılcal su hareketini engelleyemez. “Geçirgen olmayan” olarak kabul edilen kil malzeme tabakalarında dahi belirli oranda su geçirgenliği vardır. Örneğin ince kum 5 cm/saat mertebesinde su geçirirken kil tabakası 0,5mm/saat hızında geçirir. Örneğin 10 cm kalınlığında kil tabakası olsa, 20 saat sonunda su bu katmanın diğer tarafına geçecektir. Kil tabakasında su geçiş hızı çok yavaş olduğu için uzun vadede yapısal elemanların içine ve dışına su hareketini minimize eder. Hava kabarcıklarının geçirmez (Türer 2016: 3).

Arkeolojik mimari kalıntıların üzerinin dolgu malzemeleri ile örtülmesi uygulamasında, ilk olarak dolgu malzemenin mimari kalıntıların yüzeyine doğrudan baskı ve sürtünme etkisi oluşturması sonucu ortaya çıkabilecek tahribatların önlenmesi için kalıntılar ile dolgu arasında yastık görevi göreceğ olan ayırıcı bir katman uygulaması yapılmaktadır. Söz konusu ayırıcı katman uygulaması için kil sıva (min. 10 cm), jeotekstil keçe ve kireç bağlayıcı harç sıva gibi farklı malzemelerin kullanıldığını uygulanmış örneklerde görmekteyiz. Söz konusu uygulanmış örneklerden biri olan Zeugma arkeolojik sit alanındaki mimari kalıntılarının dolgu katmanları oluşturularak su altında korunması uygulama çalışmalarında, dolgu malzemesi ile kalıntılar yastık görevi göreceğ olan ayırıcı katman oluşturulması için mimari kalıntılarının, duvar resimleri ve mozaiklerin yüzeyleri Japon kâğıdı ve 5 cm kalınlığında su geçirimsiz katkı içeren hidrolik kireç harcı ile kaplanmıştır (Nardi ve Schneider 2013: 70; Şener, 2007:193) (Şekil 9).

Şekil 9: Zeugma Arkeolojik Sit Alanındaki Mimari Kalıntılarının, Duvar Resimleri ve Mozaiklerin Yüzeyleri Ayrıcı Katman Uygulaması Çalışmaları.

Kaynak: Nardi ve Schneider 2013: 60.

Arkeolojik sit alanlarındaki mimari kalıntılarının dolgu katmanları oluşturularak su altında korunması uygulamalarının yapıldığı diğer bir yer olan Hasankeyf arkeolojik sit alanında yer alan Zeynel Bey Külliyesi kalıntılarında yürütülen çalışmalar kapsamında ayırıcı katman uygulaması mimari kalıntıların 3-5 cm kalınlığında ince bir kil malzemeden hazırlanan bir sıva tabakasıyla kaplanması şeklinde yapılmıştır (Sevgi, Çetin ve Yılmaz, 2017: 25). Yine Hasankeyf arkeolojik sit alanındaki Mardinike Külliyesi kalıntılarında ayırıcı katman uygulaması, jeotekstil keçenin iki kat olarak örtülmesiyle gerçekleştirilmiştir (Yılmaz, Eskici, Eliüşük, Akgönül ve Şener, 2019: 45). Hasankeyf arkeolojik sit alanındaki arkeolojik mimari kalıntılar ile dolgu malzemesi arasında yastık görevi göreceğ olan ayırıcı katman oluşturmak için farklı bir uygulama örneği mimari kalıntı yüzeyleri telis bezi ve 5 cm kalınlığında kireç bağlayıcılı harç sıva malzemesi serilmesidir. Bu uygulama Artuklu Hamamı, İmam Abdullah Zaviyesi, Süleyman Han ve Koç Camiinin yer aldığı kazı alanındaki mimari kalıntılar ve diğer farklı birkaç arkeolojik mimari kalıntı alanlarında uygulanmış olduğu bilinmektedir. Hasankeyf arkeolojik sit alanındaki uygulamalarının dışında mimari kalıntı yüzeyleri telis bezi ve 5 cm kalınlığında kireç bağlayıcılı harç ile oluşturulan sıva malzemesi ayırıcı katman

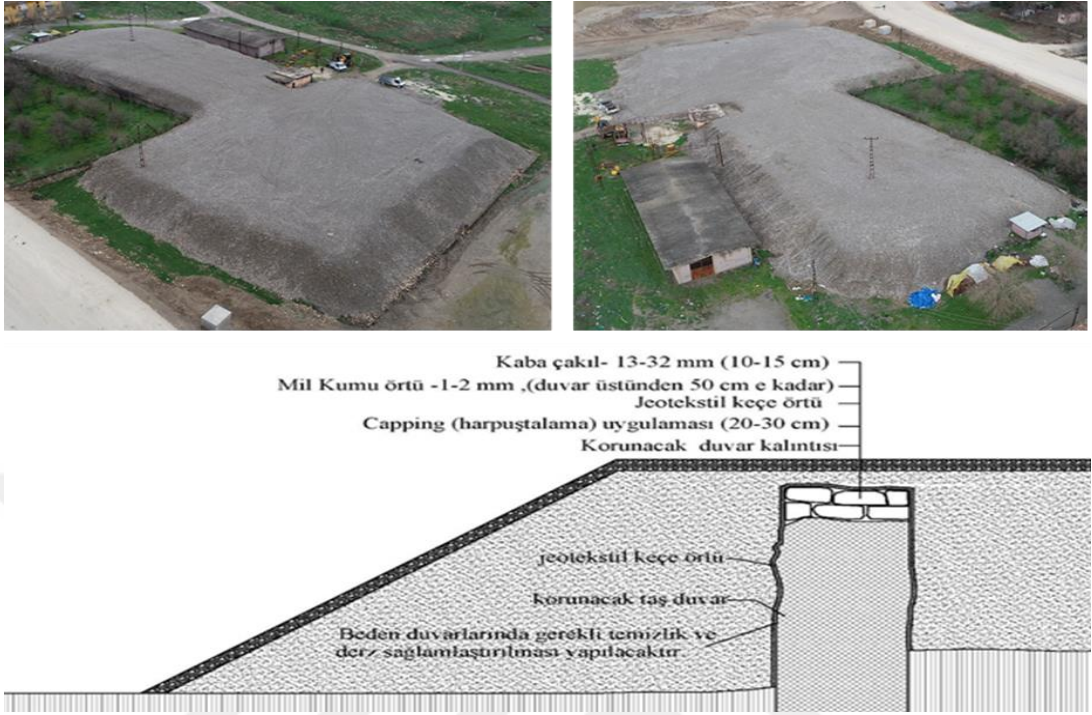
oluşturulması uygulamasının Allianoi arkeolojik sit alanındaki bazı hassas malzemeli kalıntılarda da uygulanmıştır (Arisoy, Hamamcioglu-Turan, Nuhoglu ve Erturan, 2011: 163) (şekil 10).

Şekil 10: Arkeolojik Mimari Kalıntıların Kil, Jeotekstil Keçe, Telis Bezi ve Kireç Sıva Malzeme ile Yapılan Farklı Ayırıcı Katman Uygulamaları, Sol Üste Zeynel Bey Külliyesi Kalıntıları, Sağ Üste Mardinike Külliyesi Kalıntıları, Sol Alta Süleyman Han Külliyesi Mimari Kalıntı ve Sağ Alta Allianoi Arkeolojik Kalıntıları.

Kaynak: Sevgi, Çetin ve Yılmaz, 2017: 25; Yılmaz, Eskici, Eliüşük, Akgönül ve Şener, 2019: 45; Arisoy, Hamamcioglu-Turan, Nuhoglu ve Erturan, 2010: 42.

Şekil 11: Hasankeyf Arkeolojik Sit Alanındaki Mardinike Külliyesi Kalıntılarının Üzerinin Dolgu Malzemeleri ile Örtülmesi Uygulaması.

Kaynak: Yılmaz, Eskici, Eliüşük, Akgönül ve Şener, 2019: 45.

Arkeolojik sit alanlarındaki mimari kalıntıların dolgu malzemeleri ile örtülmesi uygulamasında kullanılacak dolgu malzemesinin (agreganın) su akışı/akıntı ile birlikte taşınması riskini en önemli etken olarak görebiliriz. Bu riskin baraj havzası normal işletme seviyesine kadar su ile dolduğunda tabana yakın kotlarda oldukça düşük, hatta sıfır düzeyinde olacağı, ancak barajda ilk su tutularak alanın su dolacağı aşamada arkeolojik mimari kalıntıların bulunduğu kotlarda oluşacak su akışı/akıntının küçük boyutlu ve ağırlıktaki dolgu malzemesini (agregayı) sürükleme/taşıma riski bulunduğu değerlendirilmektedir. Dolgu malzemesinin taneciklerini hareket ettirebilecek hızda su akışı/akıntı olması durumuna karşı önlem amacıyla, uygulanan dolgu malzemesinin üzerine boyutları artan bir sırayla, çakıl katmanı, çakıl katmanı üzerine iri taş katmanı iri taş katmanı üzerine kaya parçalarından oluşan katman eklenmektedir. Bu uygulamanın bir örneği olan, Hasankeyf arkeolojik sit alanındaki Mardinike Külliyesi kalıntılarının üzerinin dolgu malzemeleri ile örtülmesi uygulaması çalışmalarında su hareketi ile sürüklenmesi/taşınması muhtemel malzeme çapının; 1-10 mm olduğu değerlendirilerek, dolgu malzemenin üzerine 10-15 cm kalınlığında 16-32 mm

çapında kaba çakıl (iri taş) katman ara boyut geçişleri olacak şekilde serilmiştir (Türer 2016: 3; Yılmaz, Eskici, Eliüşük, Akgönül ve Şener, 2019: 45)) (şekil 11).

Hasankeyf arkeolojik sit alanındaki Mardinike Külliyesi kalıntıları ile yakın kotlarda bulunan Zeynel Bey Külliyesi kalıntıları, Artuklu Hamamı ve İmam Abdullah Zaviyesinin bir bölüm mimarı kalıntılarının yerinde dolgu katmanları oluşturularak su altında korunması çalışmalarında da Mardinike Külliyesi kalıntılarında uygulanan dolgu malzemesi katmanlarına benzer bir dolgu katmanları oluşturularak kalıntıların örtülmesi yapılmıştır. Söz konusu Hasankeyf arkeolojik sit alanındaki dört mimari kalıntı alanında uygulama örneğini gördüğümüz gibi arkeolojik sit alanlarındaki mimari kalıntılarının dolgu katmanları oluşturmak için uygulanacak her bir dolgu malzemesi katmanı 50 cm yükseklikte serilmeli ve el silindiri benzeri küçük el aletleri ile sıkıştırılmalıdır. Dolgu katmanları şeklinde uygulanan dolgu malzemesi en yüksek mimari kalıntının üzerini 50 cm kalınlığında kapatacak şekilde olmalıdır (Sevgi, Çetin ve Yılmaz, 2017: 25; Yılmaz, Eskici, Eliüşük, Akgönül ve Şener, 2019: 45).

Arkeolojik sit alanlarındaki mimari kalıntılarının dolgu katmanları oluşturularak su altında koruma uygulaması çalışmalarında dikkat edilmesi gereken önemli diğer bir etken arkeolojik mimari kalıntıların baraj gölü alanının minimum ve maksimum su seviyeleri arasında bir kotta yer alması nedeniyle dolgu tabakasının göl sularının yükselmesi ve alçalmasından etkilenecek olması riskidir. Arkeolojik mimari kalıntılarının üzerinin geçirimsizliği yüksek olan kil gibi dolgu malzemeleri ile örtülmesi, baraj göl sularının yükselmesi ve alçalması sırasında göl suyu seviyesi ile dolgu içindeki su seviyesi arasında seviye farkı oluşacağı ve buna bağlı olarak oluşabilecek olumsuzlukların önlenmesi açısından bu durumdaki arkeolojik mimari kalıntıların dolgu katmanlarında kullanılacak malzemenin seçiminde malzemenin geçirimsizlik özelliğinin bulunması ve malzemenin doğal olması önem taşımaktadır. Geçirimsizlik örtü tabakası içinde su hareketlerinin sürekliliği açısından önem taşımaktadır (Arisoy, Hamamcioglu-Turan, Nuhoglu ve Erturan, 2011: 163).

Yortanlı Baraj gölü suları altında kalmış olan Alliano arkeolojik sit alanındaki ılıca kalıntıları seviye olarak baraj gölünün minimum ve maksimum su seviyeleri arasında bulunması nedeniyle geçirimsizlik özelliği bulunan malzeme ile dolgu katmanları oluşturularak su altında koruma uygulamasının yapılmış bir

örneğini oluşturmaktadır. Alliano'i'deki ılıca kalıntılarının dolgu katmanlarında geçirimsizlik özelliği bulunan malzeme kullanılmasının diğere bir nedeni mimari kalıntıların bulunduğu alanın tabanından gelen ılıca suyunun dolgu tabakasının içinde hareketlerinin sürekliliğini sağlanması gerekliliğidir. Belirtmiş olduğumuz iki etkenden dolayı Alliano'i arkeolojik sit alanındaki ılıca kalıntıları yerinde dolgu katmanları oluşturularak su altında korunması çalışmalarında da SP (SW) sınıfı üniform kum ve az çakıldan oluşan bir dolgu (siltli kum) malzemesi dolgu katmanlarında geçirimsizlik özelliği bulunan malzeme olarak seçilmiş ve kullanılmıştır. Söz konusu dolgu malzemesinin suyun hareketleri ile akmasını önlemek için dolgu tabakasının kenar şevleri % 10'dan az olacak eğimde yapılmış olduğu bilinmektedir. Diğere yandan ılıca kalıntılarının üzerinin dolgu malzemeleri ile örtülmesi uygulama çalışmalarında şev eğimlerinin % 10'dan fazla olduğu bölümlerde 1/1.5 şev eğimli 10-50 kg/adet sınıfta taşlardan anroşman tabakası oluşturulmuştur (Arisoy, Hamamcioglu-Turan, Nuhoglu ve Erturan, 2011: 163; Hamamcioglu-Turan, Arisoy, Nuhoglu ve Erturan 2013: 660) (şekil 12).

Şekil 12: Alliano'i Arkeolojik Sit Alanındaki Ilica Kalıntılarının Üzerinin Geçirimsizlik Özelliği Bulunan Dolgu Malzemeleri ile Örtülmesi Uygulaması.

Kaynak: Arisoy, Hamamcioglu-Turan, Nuhoglu ve Erturan, 2010: 42.

Barajların su tutulmasıyla, baraj gölünün normal işletme seviyesi veya maksimum su kotuna yakın kotlarda kalan arkeolojik mimari kalıntılarında, suyun gel-git ve dalga hareketlerinden direkt etkilenerek yeni tahribatların yol açmaması için de önlemler alınması, müdahalenin mimari kalıntıların Sağlamlaştırılması ve dolgu katmanlarının oluşturması uygulamaları ile sınırlı tutulmaması gereklidir. Su altında kalacak - sudan etkilenecek kalıntıların stabil halde korunması amacı taşıyan bu tür uygulamalar, suyun gelgit hareketine karşı uzun vadede etkisiz kalacaktır. Bu noktada sorunun yaşandığı benzer durumlardan yola çıkılarak, su hareketine bağlı etkiler için “önleyici bariyer” niteliğinde bir set duvarı ile gerekli yerlerde anroşman destek tabakası yapılması gerekmektedir.

Şekil 13: Zeugma Antik Kentinin B Bölgesindeki Kalıntılarının Dolgu Katmanları Oluşturularak Su Altında Koruma Uygulaması Çalışmaları.

Kaynak: Nardi ve Schneider, 2013: 67.

Günümüzde % 30'u Birecik Baraj gölü suları altında kalmış olan Zeugma Antik kentinin B bölgesindeki kalıntıları, baraj gölünün normal işletme seviyesi ile maksimum su seviyesine yakın bir kotlarda bulunması nedeniyle suyun dalgalanma

ve gelgit hareketlerinin aşındırıcı etkilerine maruz kalarak büyük tahribatlarla karşılaşabilecekleri koruma ve kurtarma çalışmalarında öngörülmüştür. Öngörülen bu suyun dalgalanma ve gelgit hareketlerinin aşındırıcı etkilerine karşı arkeolojik kalıntıların korunması için oluşturulan dolgu katmanları üzerine iri taşlardan oluşan katmanı serilmiş, baraj gölünün kıyı hattına ise içerisi kum-çimento karışımı ile oluşturulan kuru harç doldurulan çuvallar yan yana ve üst üste dizilerek bir set oluşturulmuştur (Şekil 13). Ne var ki zaman içerisinde baraj gölü sularında oluşan büyük dalgalanma ve gelgit hareketine karşı yapılan bu koruma uygulamalarının tahribatları önlemede başarılı olamadığı ve arkeolojik mimari kalıntıların ve dekorasyon (duvar resmi ve taban mozaikleri gibi) malzemeleri, suyun dalga hareketi ve gel git olayları sonunda geri döndürülemez büyük tahribata uğramışlardır (Nardi 2005: 340; Nardi ve Schneider, 2013: 67; Şener, 2007:193) (Şekil 14).

Şekil 14: Zeugma Antik Kentinin B Bölgesindeki Kalıntıların Suyun Dalgalanma ve Gel-Git Hareketlerinin Aşındırıcı Etkileri Sonucu Oluşan Tahribatlar.

Kaynak: Şener, 2007: 193.

Zeugma Antik kentinde bulunan kalıntıların, büyük tahribatlara uğraması baraj gölü sularında oluşan dalgalanma ve gel-git hareketinin arkeolojik kalıntılarda

oluşturabileceği tahribatların boyutunu anlamamız açısından önemli bir örnek olmuştur. Zeugma Antik kentinde bulunan kalıntılarında oluşan bu büyük tahribatın üzerine, Gaziantep Arkeoloji Müzesi tarafından oluşan tahribatın engellenmesi amacıyla baraj gölünün antik şehirle sınır oluşturan kıyısında 60 cm. yüksekliğinde basit moloz örgülü bir set duvarı yapılmış ve su hareketinin yarattığı tahribat büyük ölçüde durdurulmuştur (Şekil 15).

Şekil 15: Gaziantep Arkeoloji Müzesince Zeugma Antik Kentinde Bulunan Kalıntılarda Oluşan Tahribatın Engellenmesi Amacıyla Yapılmış ve Başarılı Olmuş Basit Moloz Örgülü Bir Set Duvar.

Kaynak: Prof. Dr. Yaşar Selçuk Şener Kişisel Arşivi.

Hasankeyf arkeolojik sit alanındaki Yamaç Külliyesi kalıntıları, Iısu Barajının su tutulmasıyla, Zeugma arkeolojik sit alanının B bölgesindeki kalıntılara benzer şekilde baraj gölünün normal işletme seviyesi veya maksimum su kotuna yakın kotlarda kalacak olması nedeniyle özellikle Yamaç Külliyesinin alt terasında yer alan medrese kalıntılarında, baraj gölü sularında oluşacak gel-git ve dalga hareketlerinin etkisiyle tahribatların oluşacağı ön görülmüştür. Bu noktada Zeugma arkeolojik sit alanındaki mimari kalıntıların yaşandığı benzer durumun

deneyimleride göz önünde bulundurularak, suyun gel-git ve dalga hareketine bağlı tahribatların önlenmesi için yapılan sağlamlaştırılma ve dolgu katmanlarının oluşturması uygulamalarına ilave olarak set duvarları ve taş destek dolgusu (Anroşman) uygulamaları yapılmıştır (şekil 16). Set duvarlarının, su hareketine dayanabilmesi için 50-60 cm kalınlığında ve derz aralığı az, iri blok taş bir moloz örgü biçiminde gerçekleştirilmiş ve Örgüdeki Taş ölçülerinin birbirine yakın tutulduğu, mevcut yapı kalıntılarında ayırt edilmesine (sonradan yapılan ve koruma amaçlı bir set duvarı görüntüsü kazanmasına) imkân verecek şekilde uygulandığı görülmektedir. Anroşman uygulamasında ise eğimi 1/2 den yüksek olmayacak şekilde büyük ve uygun oranlarda dağılmış taşlardan ortalama 60cm kalınlığında, büyük taşların en üst tabakada mümkün olduğunca düzgün yerleştirildiği ve büyük taşların aralarındaki boşlukların daha küçük taşlarla doldurulmuş şekilde yapıldığı gözlemlenmiştir (şekil 16).

Şekil 16: Hasankeyf Arkeolojik Sit Alanındaki Yamaç Külliyesi Kalıntılarının Sağlamlaştırılma, Dolgu Katmanlarının Oluşturma, Set Duvarları ve Anroşman Oluşturularak Su Altında Koruma Uygulaması Çalışmaları.

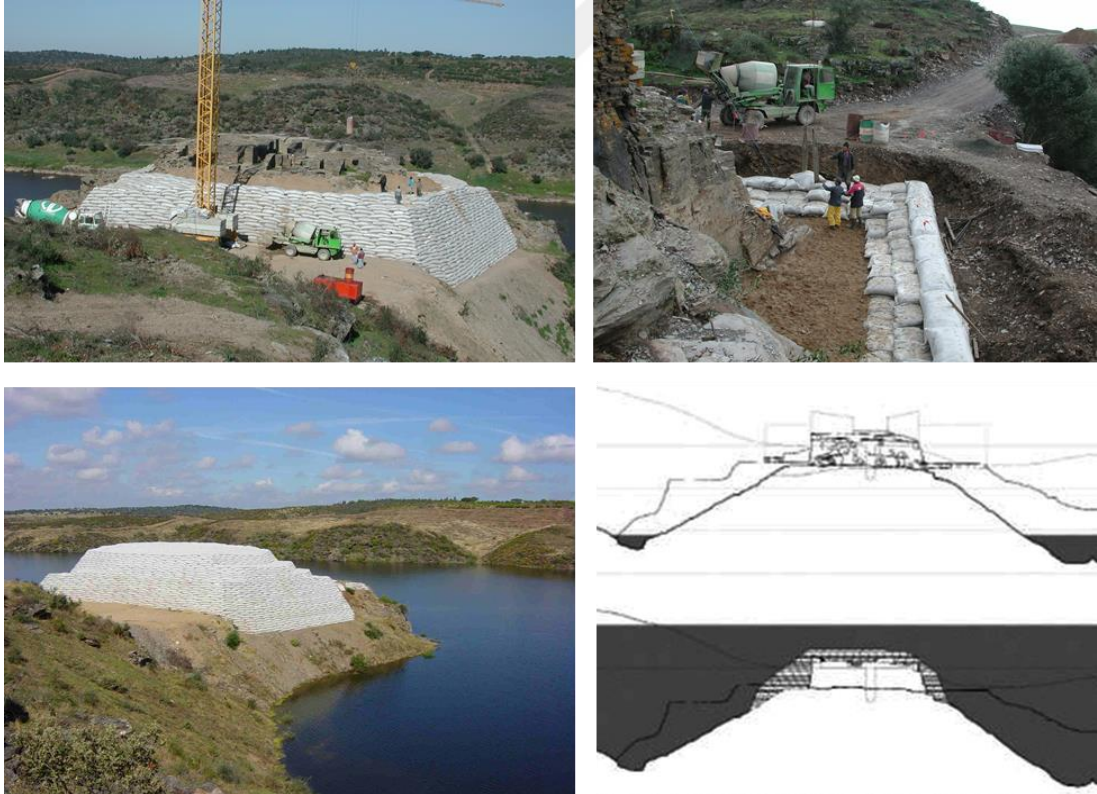

Kaynak: Hasankeyf Arkeolojik Kazı Başkanlığı Arşivi.

Portekiz'in Alentejo bölgesinde yüksek bir tepe üzerine yer alan Roma dönemine ait bir kale olan, Castelo da Lousa'nın, Alqueva Barajı göl alanında

kalması nedeniyle yapılan dolgu katmanları oluşturularak su altında koruma uygulamalarında kullanılan malzeme, yöntem ve teknik gibi açılardan farklı bir diğer örneği oluşturmaktadır. Castelo da Lousa roma dönemi kale kalıntılarının yüksek ve dik yamaçlı bir tepenin üzerinde bulunması nedeniyle dolgu katmanlarında kullanılacak dolgu malzemesinin (agreganın) su akışı/akıntı etkisiyle sürüklenme/taşınma/akma riskinin yüksek olduğu öngörülmüştür. Öngörülen bu riskin etkilerine karşı Castelo da Lousa Roma Dönemi kale kalıntılarının korunması için oluşturulan dolgu katmanları ile birlikte çimento karışımı ile oluşturulan kuru harç doldurulan çuvallar yan yana ve üst üste dizilerek piramidal şekilde oluşturulan destek dolgusu (Anroşman) uygulamasının yapıldığı görülmektedir (Marques ve Neto, 2018: 3).

Şekil 17: Portekiz'in Alentejo Bölgesindeki Castelo Da Lousa Roma Dönemi Kale Kalıntılarının Dolgu Malzemesi ve Kum Torbaları ile Katman Oluşturularak Su Altında Koruma Uygulaması Çalışmaları.

Kaynak: Marques ve Neto, 2018: 3.

4.2. BARAJ TEHDİDİNE KARŞI ALINAN ÖNLEMLERLE KORUMA

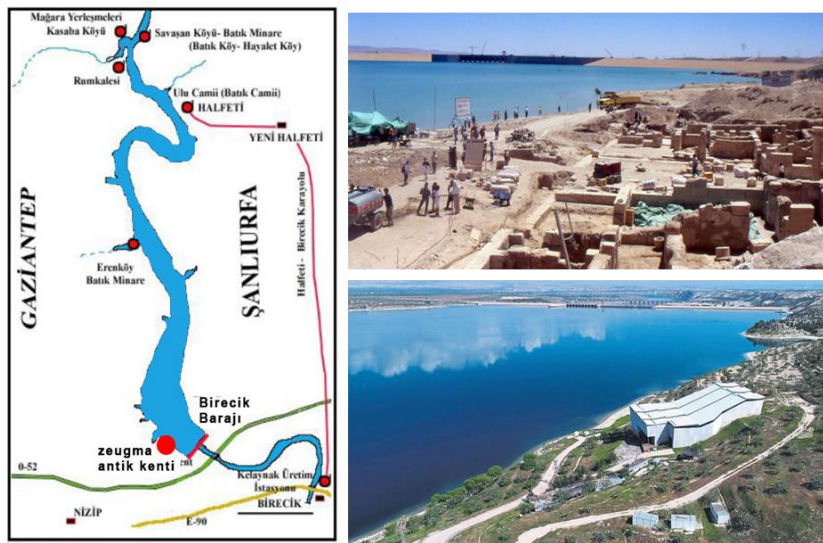
Baraj göl alanlarında kalan arkeolojik sit alanlarının yerinde koruma yöntemlerinin ikinci gurubunu oluşturan baraj tehdidine karşı alınan önlemler ile korumada amaç arkeolojik sit alanının ve kalıntıların baraj gölü suları altında kalmasını önlemek için geliştirilen alternatif projelerin uygulanmasını sağlayarak arkeolojik sit alanlarının kurtarılmasını ve varlıklarını devam ettirmelerini sağlamaktır. Bu amaç çerçevesinde mevcut baraj projesinin göl alanını ve maksimum su seviyesini düşürecek şekilde baraj gövde yüksekliği alçaltma veya mevcut büyük bir baraj projesinin yerine küçük birkaç baraj yapma yönünde proje revizyonu yaparak arkeolojik sit alanı baraj gölü etki alanı dışına çıkararak kurtarılmasını ve korunmasını sağlayacak alternatif projelerin uygulaması yapılabileceği gibi baraj gölü sularının arkeolojik sit alanına ulaşmasını önlemek için arkeolojik sit alanının bulunduğu yerin etrafına ya da bir bölümüne koruma seddesi alternatif projesi uygulanabilir.

Arkeolojik Sit Alanlarının, mevcut baraj projesinde yapılacak proje revizyonları veya koruma seddesi ile çevrilerek baraj gölü alanı dışında bırakılması alternatif projelerin uygulanması yönünde yapılacak bir koruma ve kurtarma çalışması, UNESCO tarafından 1968'de Paris'te düzenlenen toplantısında alınan kamu ve özel projelerin tehlikeye düşürdüğü kültür varlıklarının korunması konusundaki tavsiye kararlarında yer alan, baraj projeleri gibi büyük etkileri olan bayındırlık yatırımlarının yapımından önce, proje alanında bulunan önemli arkeolojik sit alanlarının envanterlerinin çıkarılmasını, projenin tespit edilen arkeolojik sit alanlarını yerinde koruyacak biçimde hazırlanması ve önemli arkeolojik miras kalıntılarının tehdit edildiği durumlarda alternatif projelerin geliştirilerek yerinde korunmasını esas alınması yönündeki tavsiyeleri ile en iyi örtüşen arkeolojik sit alanının yerinde koruma yöntemi olarak kabul edilebileceğimiz yöntem olarak ortaya çıkmaktadır.

4.2.1. Arkeolojik Sit Alanlarının Mevcut Baraj Projesinde Değişiklikler Yapılması ile Baraj Gölü Alanı Dışında Bırakılması

Baraj projelerinin etki alanlarındaki arkeolojik sit alanlarının korunması bakımından en önemli aşama barajın projelendirme aşamasıdır. Arkeolojik sit alanlarının korunması için yeterli hassasiyette hazırlanmış bir baraj projesi pek çok arkeolojik miras kalıntısının korunmasına olanak verecektir. Bu çerçevede baraj projelerinin etkilediği alanlarda, projesi öncesinde veya proje hazırlama aşamasında yapılacak arkeolojik yüzey araştırmaları ve envanter çalışmaları sonucunda tespit edilen arkeolojik sit alanlarını üzerine geliştirilmiş ne kadar ve ulaşılabilir bir kaynak varsa, baraj projeleri hazırlanma aşamasında olumsuz etkilerden kaçınmakta o kadar başarılı olunacaktır. Ne var ki özellikle büyük baraj projeleri arkeolojik sit alanlarını koruma yönünden ne kadar iyi hazırlanırlarsa hazırlanılsın, barajın uygulama aşamasında o zamana kadar bilinmeyen birçok arkeolojik sit alanı ile karşılaşılması çok yüksek bir ihtimaldir (Tekeli, 2000: 170). Bu karşılaşmada arkeolojik sit alanının baraj gölü etki alanı dışına çıkarmak için mevcut baraj projesinin göl alanını küçültecek, maksimum su seviyesini düşürecek olan baraj seddesinin yüksekliği düşürme veya mevcut büyük bir baraj projesinin yerine küçük birkaç baraj yapma gibi proje değişikliklerinin yapılması değerlendirilebilir.

Şekil 18: Birecik Barajı ve Zeugma Arkeolojik Sit Alanının Göl Alanındaki Konumu.

Kaynak: Boyraz ve Bostancı, 2015: 69; Başgelen, 2000: 42.

Baraj göl alanında kalan bir arkeolojik sit alanının mevcut baraj projesinin göl alanını küçültecek veya maksimum su seviyesini düşürmek için baraj seddesinin yüksekliği düşürme yönündeki bir alternatif proje değişikliği arkeolojik sit alanının baraj göl alanındaki konumuna ve seviye kotuna bağlı olarak değerlendirilmesi gereken bir proje değişikliği önerisidir. Bu konuyu örnekler üzerinden açıklamak yerinde olacaktır. Birecik baraj gölü suları altında % 30'luk bir bölümü kalmış olan Zeugma Arkeolojik sit alanı baraj seddesinin yapıldığı yere çok yakın bir konumda yer alması nedeniyle Zeugma arkeolojik sit alanını baraj göl alanı dışına çıkaracak şekilde baraj seddesinin yüksekliğini düşürecek yönde bir proje değişikliğine gidilmesi durumunda barajın yapılmaması anlamına geleceği için bu yönde alternatif proje değişikliği gündeme gelmemiştir (Şekil 18). Diğer bir örnek olan, İlısu Baraj gölü suları altında kalacak olan Hasankeyf arkeolojik sit alanı baraj seddesinin yapıldığı yere yaklaşık 90 km mesafedeki bir konumda ve göl suyunun maksimum seviyesinin düşmesi ile baraj göl alanından çıkarılabilecek bir kotta yer alması nedeniyle mevcut baraj projesinin sedde yüksekliğini düşürecek veya büyük bir baraj yerine küçük birkaç baraj yapma gibi alternatif proje değişikliklerinin uygulanabileceği gündeme gelmiş ve öneri olarak paylaşılmıştır (Başkaya ve Türk, 2015: 377) (Şekil 19).

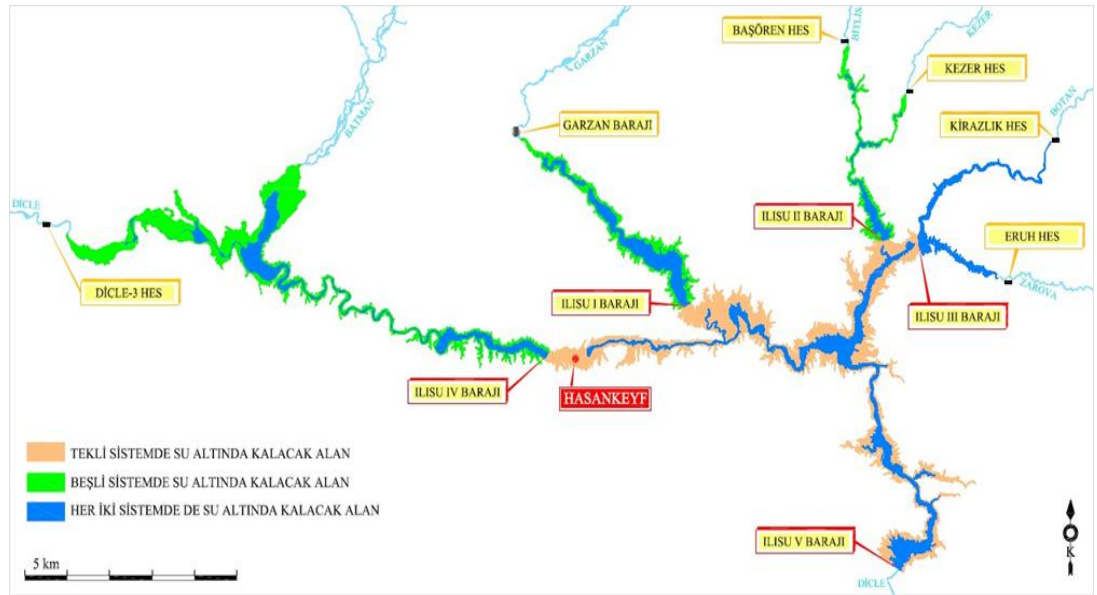
Şekil 19: İlısu Barajı ve Hasankeyf Arkeolojik Sit Alanının Göl Alanındaki Konumu.

Kaynak: Yalçın, 2010: 12.

Hasankeyf Arkeolojik sit alanının Ilısu barajı göl alanından çıkarılması için Prof. Dr. Şahnaz Tiğrek tarafından 2010 yılında öneri olarak paylaşılan “Ilısu Barajı ve HES Projesi için Farklı Çözüm Olanakları” adlı çalışmada Mevcut Ilısu Barajı’nın yerine Alternatif Beşli Sistem Ilısu Projesi olarak adlandırılan ve Dicle Nehri ve kolları üzerinde beş ayrı yerde daha küçük, Ilısu HES I-II-III-IV-V adlarıyla beş Ilısu Barajı kurulmasını planlayan bir öneri getirilmiştir (Tiğrek, 2010: 4). Bu öneri ile kurulması planlanan Ilısu V Barajı’nın mevcut Ilısu Barajının aynı yerine ve aynı aksta olacak şekilde Mevcut projenin baraj seddesi yüksekliği 130 metreden 59 metreye düşürülerek Hasankeyf arkeolojik sit alanı ve çevresindeki bazı arkeolojik sit alanlarının su altında kalması engellenebilmektedir (Şekil 20). Mevcut baraj seddesinin yüksekliğinin düşürülmesi ile enerji üretiminin 1200 MW’tan 398,4 MW’a incek olması sebebiyle, Dicle Nehri’nin üzerinde ve yan kollarında Ilısu HES I-II-III-IV adlarıyla yeni dört yeni baraj yapılması önerilerek enerji üretimindeki kayıp telefi edilebileceği alternatif proje önerisinde yer almaktadır. Ilısu HES I-II-III-IV-V adlarıyla beş Ilısu Barajı kurulmasını planlayan önerideki göl alanı ile mevcut Ilısu barajı göl alanı kıyaslandığında yaklaşık %27 daha az olduğu öneri çalışmasında yer almaktadır (Tiğrek, 2010: 5) (Şekil 20).

Şekil 20: Mevcut Ilısu Projesiyle Su Altında Kalacak Alan ve Beşli Sistem Önerilen Ilısu Projesiyle Su Altında Kalacak Alanın Karşılaştırılması.

Kaynak: Tiğrek, 2010: 3.

Mevcut uygulanan Ilısu baraj projesinin göl alanında kalan Hasankeyf arkeolojik sit alanın, Ilısu HES I-II-III-IV-V adlarıyla beş küçük baraj kurulmasını planlayan alternatif proje önerisi ile baraj gölü alanı dışarısına çıkarılması mümkün olabileceğini değerlendirilmekle birlikte mevcut Ilısu baraj projesinin yapımına 2005 yılında başladığını ve yapımında büyük ilerleme olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda 2010 yılında paylaşılan alternatif proje önerisinin uygulanması için geç kalındığı yönünde bir değerlendirme yapılabilmekle birlikte gelecekte yapılması planlanan baraj projelerinin göl alanlarında kalan arkeolojik sit alanlarının kurtarılması için bir alternatif proje değişikliği önerisi örneği olması açısından önemli bir çalışmadır.

Ilısu HES I-II-III-IV-V adlarıyla beş Ilısu Barajı kurulmasını planlayan alternatif proje önerisinin baraj gölalanın, mevcut baraj projesinin göl alanından sadece %27 küçük olacağını göz önünde bulundurduğumuzda, Hasankeyf arkeolojik sit alanı dışında baraj gölü alanında kalan ve 1989-91 yılı yüzey araştırmaları sonucunda tespit edilen ve devam eden yüzey araştırmaları ile sayısı artan 173 tane arkeolojik sit alanının (Velibeyoğlu, 2000: 139), küçük bir bölümün alternatif proje değişikliği önerisi ile baraj gölü dışarısına çıkarılması mümkün olduğunu görülmektedir.

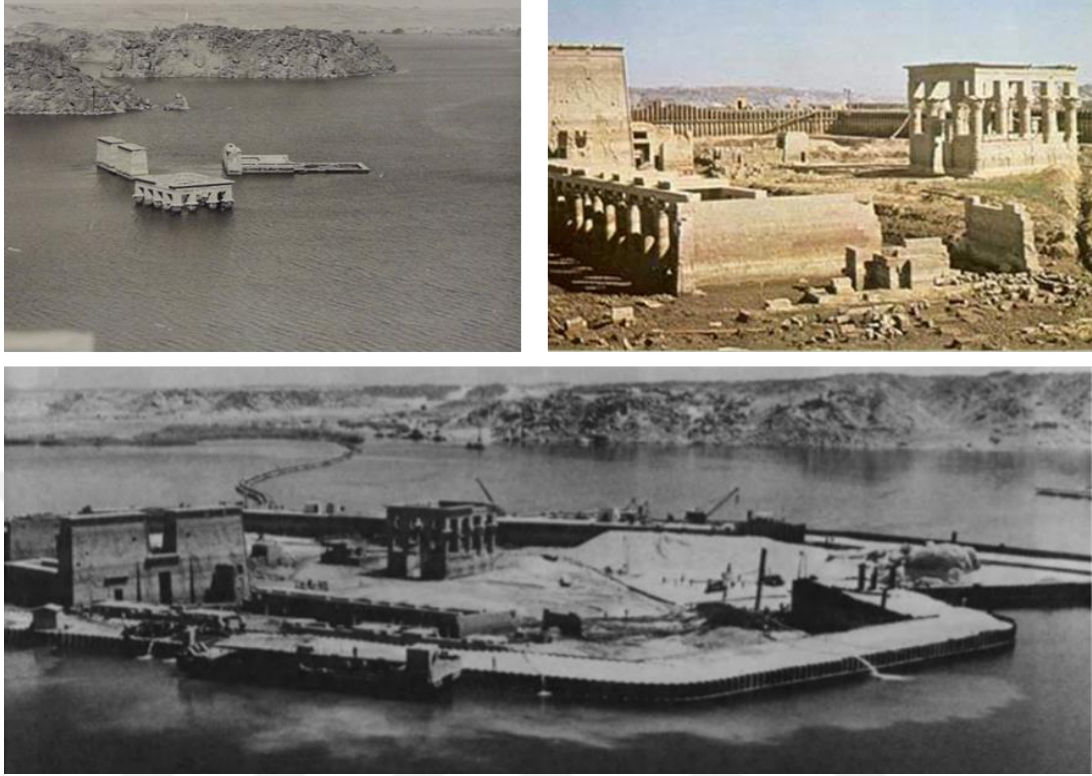
4.2.2. Arkeolojik Sit Alanlarının Koruma Seddesi ile Çevrilerek Baraj Gölü Alanı Dışında Bırakılması

Baraj göl alanlarında kalan arkeolojik sit alanlarının yerinde korumasına yönelik olarak uygulanan baraj tehdidine karşı alınan önlemler içinde değerlendirebileceğimiz, arkeolojik sit alanlarını koruma seddesi ile çevrilerek baraj gölü alanı dışında bırakılması diğer bir yöntemdir. Söz konusu bu yöntemde baraj gölü sularının arkeolojik sit alanına kadar ulaşmasını önleyerek, arkeolojik sit alanındaki kalıntıların özgün yerinde korunması ve sergilenmesi için arkeolojik sit alanının etrafına bir koruma seddesi yapılması amaçlanmaktadır. Baraj gölü suları altında kalacak olan arkeolojik mirasın kurtarılması için ilk akla gelen proje önerilerinden biri olan koruma seddesi yapılması önerisi kolay ve etkili bir çözüm gibi görünmesine karşın projelendirilmesi, uygulaması ve işletmesi deki birçok

problemin çözülmesi gereklidir. Koruma sedde uygulanmasının örneklerini inceleyerek bu problemleri ve konuyu daha iyi anlayabiliriz.

Arkeolojik sit alanlarının koruma seddesi ile çevrilerek baraj gölü alanı dışında bırakılması çözüm önerisinin belirli bir oranda uygulanmış bir örneği mısırdaki Aswan barajının tehdit ettiği Philae adasında geniş bir alana yayılmış olan çok sayıda arkeolojik mirasın kurtarılmasında kullanılmıştır (Burat, 1973, 296). UNESCO aracılığı ile Mısır Aswan barajının suları altında kalan arkeolojik mirasın kurtarılması için uluslararası bir yardım çağrısında bulundu. Bu çağrının sonucunda kurtarma çalışma için birçok proje teklifi verildi. Bunların içinde Philae adası arkeolojik sit alanında bulunan arkeolojik mirasın kurtarılması için önerilen proje önerileri yer almıştı. Philae adası arkeolojik sit alanının sular altında kalması tehdidine karşı önerilen projelerin içinde en uygulanabilir arkeolojik sit alanının çevresine koruyucu bir sedde inşa edilmesiydi. Bu arkeolojik sit alanını etkili bir şekilde baraj gölü sularından ayırarak korunmasını ve sergilenmesini sağlayacaktı. Fakat koruma seddesi yapma projesi belirli bir ölçüde kabul gördü. Çünkü sürekli olarak sedde içini göl seviyesini alçakta tutmak için suyun pompalanması gerekiyordu. 1977 yılında Philae adası arkeolojik sit alanının çevresine bir koruyucu sedde yapıldı ve su sürekli dışarı pompalanarak alan baraj sularından korunması sağlandı (Caman, 2010: 61) (Şekil 21).

Şekil 21: Mısır Aswan Barajının Suları Altında Kalan Philae Adası Arkeolojik Sit Alanında Bulunan Arkeolojik Mirasın Kurtarılması İçin Koruyucu Sedde Yapılması.

Kaynak: Mohamed, 1980: 13.

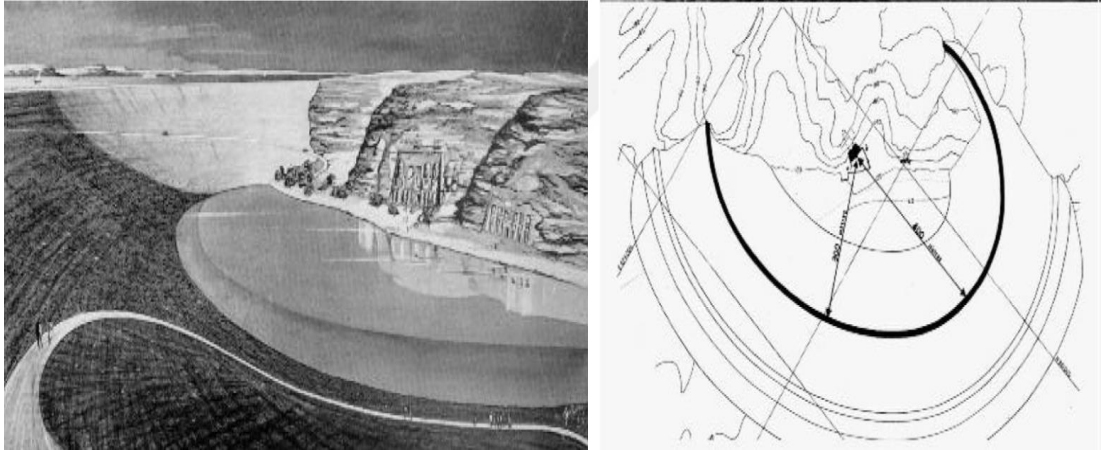
Ne var ki bir zaman sonra bunun sürdürülebilir koruma olmadığı değerlendirilerek arkeolojik sit alanındaki kalıntıların sökülerek daha yüksek olan Philae'nin kuzeybatısındaki Agilkai adasında yeniden ayağa kaldırılmasına karar verildi ve uygulaması yapıldı (Şekil 22). Yine Mısır Aswan barajının suları altında kalan Abu Simbel tapınaklarının kurtarılması için verilen proje teklifler arasında koruyucu sedde yapılmasında vardı, fakat bu proje kabul görmemiştir (Allais, 2013: 15) (Şekil 23).

Şekil 22: Mısır Aswan Barajının Suları Altında Kalan Philae Adasından Sökülerek Agilika Adasına Taşınan Arkeolojik Miras.

Kaynak: Macdonald, 2019: 2.

Şekil 23: Mısır Aswan Barajının Suları Altında Kalan Abu Simbel Tapınaklarının Kurtarılması İçin Önerilen Koruyucu Sedde Yapılası Projesi.

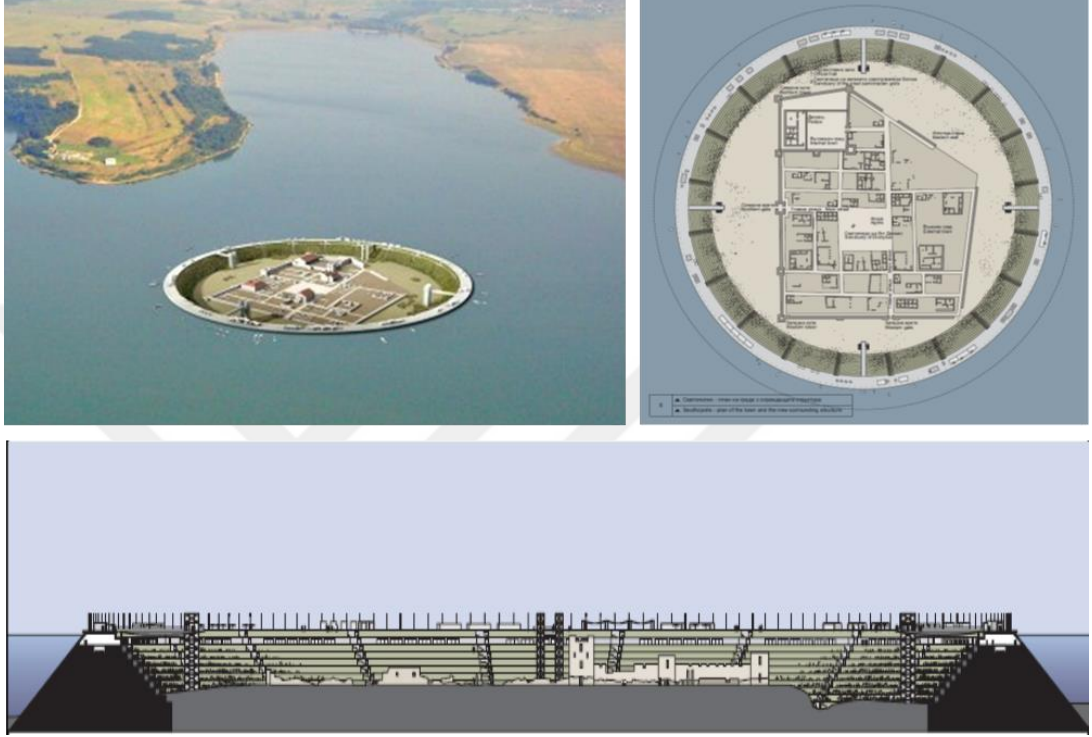

Kaynak: Allais, 2013: 15.

Arkeolojik sit alanlarının koruma seddesi ile baraj gölü alanını dışına çıkarılması önerilerine bir diğer örnek; Bulgaristan'da 1954 yılında Koprinka Barajının su tutmaya başlaması ile birlikte baraj gölü suları alanında kalmış olan Seuthopolis arkeolojik sit alanıdır. 2002 yılında Seuthopolis arkeolojik sit alanını koruma seddesi ile çevrilerek baraj gölü sularının sit alanına ulaşmasını önleyerek kurtarılması için bir proje hazırlanmış ve öneri olarak sunulmuştur (Gültekin, 2010: 1). Projesi hazırlanan koruma seddesi, 20 m yüksekliğinde ve 420 m çapında planlanmış, tabandan su sızmasına karşı göl tabanının geçirimli tabakasının kazılması öngörülmüş olduğu proje kesitin de çizimsel olarak belirtilmiştir. Söz konusu taban

kazısının arkeolojik sit alanında yapılacak olması muhtemel kalıntıların tahrip etme ihtimali bulunduğunu göz ardı etmemek gerekir (Şekil 24).

Şekil 24: Seuthopolis Arkeolojik Sit Alanının Koruma Seddesi İle Çevrilerek Baraj Gölü Alanı Dışına Çıkarılması Projesi.

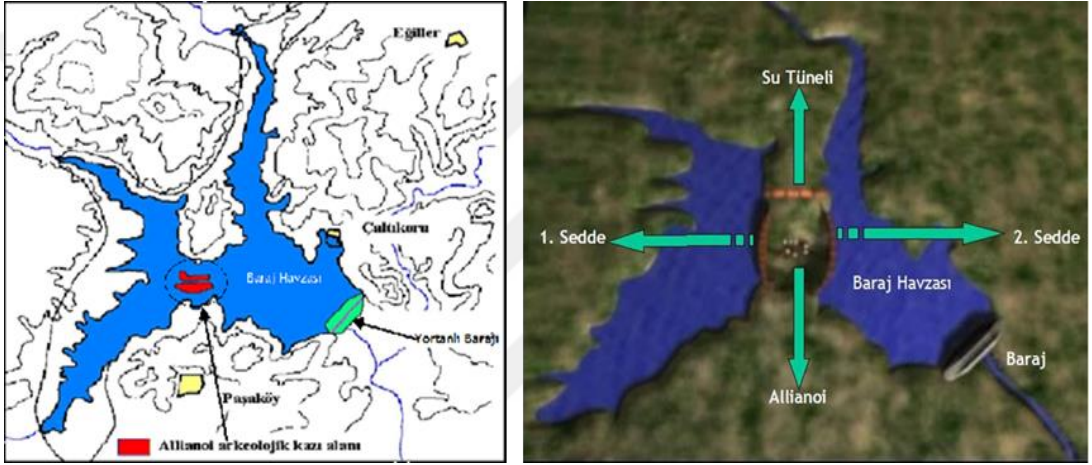
Kaynak: Seuthopolis, 2017: 2.

2006 yılında Sofya'da yapılan Dünya Mimarlık Triennialinde UNESCO'dan 'Büyük Ödül' kazanan koruma seddesi projesi Seuthopolis arkeolojik sit alanını su altından kurtarılması ve yeniden sergilenmesi için en uygun yöntem olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca projede ziyaretçiler tekneler ile ulaşımı sağlanarak antik kent gezilebilecek. Çemberin iç kısmı bahçeler, teraslarla kafe ve restoranlar ve kültür merkezleri gibi sosyal donatılar eklenerek koruma seddesinin işletme maliyetlerinin karşılanması planlanmış olduğu dikkat çekmektedir (Seuthopolis, 2017: 2). Ne var ki söz konusu projenin uygulanmasına şimdiye kadar başlanmış olduğu ile ilgili bir bilgi yoktur.

Türkiye'de arkeolojik sit alanlarının koruma seddesi ile çevrilerek baraj gölü alanı dışında bırakılması önerisinin getirildiği ve tartışıldığı bir örnek Yortanlı baraj gölü suları altında kalmış olan Alliano arkeolojik sit alanıdır. Söz konusu öneri

projede arkeolojik sit alanındaki ılıca kalıntılarının doğusunda ve batısında, Yortanlı deresinin üzerinde ve baraj göl alanında, aralarında yaklaşık 650 m olacak iki koruma seddesi sayesinde ılıca kalıntılarının baraj gölü suları altında kalmasının önleneceği planlanmıştır. Koruma seddelerinin uygulanmasıyla Yortanlı barajına suyun ulaşması engellenecek olması nedeniyle baraja suyu iletmek için arkeolojik sit alanın kuzeyinde yer alan tepenin altından geçecek 85 m'lik bir derivasyon tüneline projede önerilmiştir (Sarıyıldız, Tahmiscioğlu, Silay ve Tomar, 2008: 547) (Şekil 25).

Şekil 25: Allianoi Arkeolojik Sit Alanının Koruma Seddesi İle Çevriliyerek Baraj Gölü Alanı Dışına Çıkarılması Projesi.

Kaynak: Baran, Çiçek ve Büke, 2006: 8.

Allianoi arkeolojik sit alanının iki koruma seddesi yapılarak baraj gölü alanı dışında bırakacak proje önerisi doğru ve uygulanabilir olarak değerlendirilmiş olsa da arkeolojik sit alanını kuru tutmak amacıyla seddelerin altında enjeksiyon perdesi yapılması gerekmekte, yapılacak olan enjeksiyonlarının zeminden gelen ılıca sularının boşalmasını sağlayan su kanallarının kapatma olasılığı, iki seddenin içi kuru kalması gerek ılıca suları, gerekse yağış suları nedeniyle sürekli suyun pompalanması ile mümkün olması ve koruma seddelerinin yapımındaki gerekli zemin kazılarının arkeolojik sit alanında yapılacak olması muhtemel kalıntıların tahrip etme ihtimali gibi uygulama ve işletme zorlukları gerekçesiyle kabul görmemiştir (Sarıyıldız, Tahmiscioğlu, Silay ve Tomar, 2008: 547; Arisoy, Hamamcioglu-Turan, Nuhoglu ve Erturan, 2011, s.163).

SONUÇ

Türkiye'nin üzerinde yer aldığı Anadolu, binyıllar boyunca çok çeşitli uygarlıkların bir arada ve tarih boyunca yaşadığı özel bir alandır. Bu Anadolu'da yaşamış olan uygarlıkların günümüze miras olarak bırakmış olduğu tarihi ve kültürel miras çeşitliliği ve zenginliği nedeniyle Anadolu evrensellik kazanmıştır. Bu nedenle ülkemiz, arkeolojik mirasın korunması, değerlendirilmesi ve sürdürülebilirliğine yönelik çalışmaların yapılması konusunda evrensel sorumlulukları olan ülkelerin başında gelmektedir. Zira arkeolojik miras sahip olduğu kültürel katman sayesinde geçmiş ve bugün arasındaki güçlü mekânsal ve zamansal ilişkiler ile ait olduğu dönemin insan davranışlarını ve sosyal süreçleri tanımlamada yardımcı olabilecek bilgi kaynağıdır. Diğer yandan toplumların geleneksel kültürel değerlerinin korunması ve buna bağlı olarak öz benlik ve kimlik duygusunun geliştirilmesi gibi nedenler ile arkeolojik sitlerin korunması, son derece kritik öneme sahip olmasının yanı sıra esas olarak, geçmişi kurgulamak ve tarih yazımı için gereken bilgiyi barındırması açısından önemlidir (Tuna, 2019: 724).

Anadolu topraklarındaki kültür varlığı zenginliğinin büyük bir bölümünü Arkeolojik sit alanları barındırmaktadır. Anadolu'daki Bu Arkeolojik sit alanları insanlık tarihinin yirminci yüzyıla kadar ki bölümü içinde görülmeyen bir boyutta günümüzün büyük bayındırlık projeleri nedeniyle yok olma riskiyle karşı karşıya kalmıştır (Çakırca, 2015, s.17). Arkeolojik sit alanlarının barındırdığı kültür varlıkları günümüzden, geleceğe aktaracağımız en önemli mirasların başında gelmektedir.

Günümüzde Türkiye'de ve dünyada Arkeolojik sit alanlarının yok olma riskiyle karşı karşıya kalmasına neden olan büyük bayındırlık projelerinin başında baraj projeleri gelmektedir. Özellikle Türkiye'de Anadolu coğrafyasının bu akarsu havzalarının ve engebeli bir topografyası sayesinde baraj ve göletlerin yapımına uygun koşullar sunmaktadır.

Türkiye hızlı bir kalkınma süreci içinde bir ülke olarak; su kaynaklarının geliştirilmesi yönündeki politikaları ve çalışmaları kapsamında Anadolu coğrafyasının akarsu havzalarına 778 baraj inşa etmiş olmakla birlikte proje ve inşaat aşamasındaki 727 baraj ile de baraj yatırımlarına hızlı bir şekilde devam etmektedir.

Ne var ki bu baraj projeleri ister istemez Anadolu'daki arkeolojik sit alanlarını koruyarak gelecek nesillere aktarma gibi önemli bir görevle çatışmayı beraberinde getirmektedir. Bu durum, günümüzde ülkemizde de göz ardı edilemeyecek kadar arkeolojik sit alanlarındaki mirası tehdit etmektedir.

Günümüzde özellikle büyük ölçekli baraj projelerinden etkilenen birçok kültür varlığı özgün kimliğini koruyarak varlığını sürdürmesi imkânsız hale gelmiştir. Kültür mirasının temel bileşenlerinden olan “Arkeolojik mirası” yok olduğunda ya da tahribata uğradığı zaman, dünya kültür tarihinde geri dönüşü olmayan bir boşluk bırakmaktadır. Bu bağlamda arkeolojik sit alanlarındaki mirasın mevcut yerlerinde korunması için koruma yöntemlerinin geliştirilmesi ve uygulanması ile ancak gelecek kuşaklara aktarılmasını zorunlu kılabilir. Çünkü arkeolojik sit alanlarının herhangi bir koruma çalışmaları yapılmadan baraj sularının altında korunamayacağını, Dünya Baraj Komitesi (WCD)'nin baraj altında kalan arkeolojik sit alanlarında yaptığı çalışmalarda, sürekli yükselip alçalan baraj gölü su seviyesinin yarattığı hareketler ve dalga etkisinin çok kısa bir süre içerisinde arkeolojik sit alanlarını aşındırarak tahrip ettiği, dip akıntılarının ve özellikle diğer doğal dolgulara göre daha yumuşak olan arkeolojik sit alanlarındaki kültür katmanlarının dolgularında balıkların yuvalanması sonucu oluşan tahribatlar ortaya konmuştur (WCD, 2001: 3; Özdoğan, 2015: 47). Bu nedenle Türkiye'deki Baraj Tehdidi Altındaki Arkeolojik Sit Alanlarının Yerinde Korunma yöntemlerinin belirlenmesi bu çalışmanın konu kapsamını oluşturmuştur.

Konuyla ilgili değişik amaç ve farklı biçimlerde yapılmış mevcut araştırmalar incelendiğinde, Dünyada ve Türkiye'de baraj göl alanlarında kalan arkeolojik sit alanlarındaki mirasın korunmasına ve kurtarılmasına yönelik yerinde koruma çalışmaları Abu Simbel Tapınakları (Mısır), Seuthopolis (Bulgaristan), Castelo da Lousa Roma kalesi (Portekiz), Zeugma (Türkiye), Hasankeyf (Türkiye) ve Alliaonai (Türkiye) gibi çok az sayıdaki arkeolojik sit alanında gerçekleştirilmiş ya da proje aşamasında olduğu görülmüştür.

Dünyada ve Türkiye'de bu az sayıda uygulanmış baraj tehdidi altındaki arkeolojik sit alanlarındaki mirasın kurtarılması için yapılan yerinde koruma projeleri incelendiğinde baraj projesinin etki türüne ve arkeolojik sit alanlarındaki mirasın korunma durumuna, yapım tekniğine, mimari özelliklerine, önemine göre

değişiklikler göstermekte olduğu görülmektedir. Söz konusu farklı türdeki arkeolojik sit alanlarının kurtarılması için uygulanmış yerinde koruma proje örneklerinin uygulanmasındaki hedefi, tekniği, yöntemleri, malzeme seçimi ve uygulama başarılarının çalışma kapsamında incelenmesiyle ve çağdaş koruma ilkelerinin belirlendiği uluslararası tüzük ve yönetmeliklerde yer alan hükümler doğrultusunda değerlendirdiğimizde yerinde koruma yöntemlerini çalışma kapsamında iki grupta toplamak mümkün olmuştur.

İlk grupta Arkeolojik sit alanındaki miras kalıntılarının Baraj Gölü suları altında kaldıktan sonraki süreçte su altı koşullarının olumsuz etkilerinin neden olabileceği tahribatlara karşı korunmasına yönelik en etkin ve kabul görmüş yöntem olan, “Dolgu Katmanları Oluşturularak Su Altında Koruma” yöntemi bulunmaktadır. Bu uygulama iki aşamalı olarak yapılmakta oldu belirlenmiştir. Birinci aşamada arkeolojik sit alanındaki miras kalıntılarını stabil hale getirme, sağlamlaştırma, güçlendirme amaçlı restorasyon müdahaleleri uygulandığı, İkinci aşamada ise arkeolojik sit alanındaki miras kalıntılarının su altında koruyucu ortam koşullarının sağlanmasına yönelik dolgu katmanları oluşturulduğu mevcut uygulanmış örneklerde görülmüştür.

İkinci grupta ise Baraj göl alanlarında kalan arkeolojik sit alanlarının yerinde korunmasına yönelik olarak diğer bir yöntem olan “arkeolojik sit alanlarını koruma seddesi ile çevrilerek baraj gölü alanı dışında bırakılması” yer almaktadır. Söz konusu bu yöntemde baraj gölü sularının arkeolojik sit alanına kadar ulaşmasını önleyerek, arkeolojik sit alanındaki kalıntıların özgün yerinde korunması ve sergilenmesi için arkeolojik sit alanının etrafına bir koruma seddesi yapılması amaçlanmaktadır. Baraj gölü suları altında kalacak olan arkeolojik mirasın kurtarılması için en uygun proje önerilerinden biri olan koruma seddesi yapılması önerisi kolay ve etkili bir çözüm gibi görünmesine karşın mevcut uygulama önerileri incelendiğinde projelendirilmesi, uygulaması ve işletmesi deki birçok problemin çözülmesi gerekli olduğu değerlendirilmesini yapabiliriz.

Çalışma kapsamında her yönüyle detaylı olarak incelen, durum tespiti yapılan ve anlatılan baraj tehdidi altındaki arkeolojik sit alanlarının yerinde korunmasına yönelik bu uygulamalar, gelecekte baraj gölü suları altında kalma tehdidi ile karşılaşan Arkeolojik sit alanlarının korunması/kurtarılması amacıyla yapılacak

çalışmalara katkı sağlayacaktır. Çünkü Arkeolojik sit alanlarında bulunan mirası koruması adına bütün baraj projelerinden vazgeçilmesi ve alternatif çözümlerin geliştirildi gibi bir koruma politikası temennin günümüzde ve gelecekte uygulanma ihtimali çok zayıf olarak değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Ahunbay, Z. (1998). Hasankeyf'in Korunması/ Anıtların Taşınmasıyla İlgili Sorunlar. *Gap Bölgesi'nde Kültür Varlıklarının Korunması, Yaşatılması ve Tanıtılması Sempozyumu* (ss, 325- 335). Düzenleyen Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Dairesi Başkanlığı, Şanlıurfa, 01 – 05 Haziran 1998.

Ahunbay, Z. (2007). Bayındırlık Projeleri Ve Kültürel Miras, *Elektrik Elektronik Haberleşme Bilgisayar Mühendisliği Günleri Bildirileri* (ss.101- 103). Düzenleyen TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası Diyarbakır Şubesi, Diyarbakır, 08- 10 Haziran 2007.

Ahunbay, Z. (2011). *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*. (6.Baskı), İstanbul: Yem Yayınları.

Ahunbay, Z. (2010). Arkeolojik Alanlarda Koruma Sorunları Kuramsal Ve Yasal Açılardan Değerlendirme. *TÜBA-KED Dergi*, Sayı 8/2010: 103-118.

Akgönül, M. S. ve Eliüşük, M. (2016). Hasankeyf İmam Abdullah Zaviyesi Konservasyon ve Restorasyon Çalışmaları. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*. 6 (2/1): 193-227.

Akkaya, C. (2002). Su Kaynaklarının Geliştirilmesinde Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nün Çevresel Uygulamaları. *TMH - Türkiye Mühendislik Haberleri Dergi*. Sayı (420-421-422): 11-15.

Akkaya, U., Gültekin , A. B., Dikmen, Ç. B., ve Durmuş, G. (2009). Baraj ve Hidroelektrik Santrallerin (Hes) Çevresel Etkilerinin Analizi: Ilısu Barajı Örneği. 5. *Uluslararası İleri Teknolojiler Sempozyumu* (ss.1-7). Karabük, 13-15 Mayıs 2009.

Aladağ, H. (2010), *Kültür Varlıklarının Korunmasında Koruma Yönetimi Süreci*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Alanyurt, U. (2009). Türkiye'de Koruma ve Onarım Üzerine Analiz. *MASROP E-Dergi*. Sayı 4: 29-55.

Alioğlu, F. (2015). Koruma Kavramları ve Koruma Süreci. *Restorasyon ve Koruma İlkeleri* (ss.68-97), Eskişehir, Anadolu üniversitesi yayınları.

Allais, L. (2013). Integrities: The Salvage of Abu Simbel. *Grey Room*, (50): 6–45.

Altınyıldız, N. (1997). *Tarihsel Çevreyi Korumanın Türkiye'ye Özgü Koşulları*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Arisoy, Y., Hamamcioğlu Turant, M., Nuhoglu, A. ve Erturan, P. E. (2011). Protection Of Archaeological Remains In Yortanlı Dam Lake, 6TH *International Conference On Dam Engineering*, (pp. 153-166), 15-17 February 2011, Lisbon, 2011.

Arslantaş, Y. (2014). Paleolitik Ve Mezolitik (Epi-Paleolitik) Çağ'da Barınma. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24 (2): 319-343.

Asatekin, N.G. (2004). *Kültür Ve Doğa Varlıklarımız Neyi, Niçin, Nasıl Korumalıyız?*. Ankara Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.

Avcı, İ. (1999). Barajlar, Çevre ve Iısu Barajı. *Mimarlık Dergisi*, Sayı (290): 35-38.

Baran, H., Çiçek, Ü. ve Büke, A. (2006). *Allianoi Kazıları ve Gelişmeler*. İzmir: İzmir Ticaret Odası.

Başgelen, N. (2001). *Türkiye'de Barajlar ve Göl Alanlarındaki Kültürel ve Doğal Miras*. İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları.

Başgelen, N. (2008). Allianoi: Dünü, Bugünü, Yarını, *Rezan Has Müzesi Konferansları III* (ss.9-10). Düzenleyen Rezan Has Müzesi, İstanbul, 12 Mayıs 2008.

Başkaya, Z. ve Türk, E. (2015). Barajların Olası Çevresel Ve Sosyo-Ekonomik Etkilerinin Halkın Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi: Iısu Barajı Ve Hasankeyf Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 40: 347-383.

Burat, O. (1973). Pertek «Baysungur» Camiinin Taşınması. *Vakıflar Dergisi*, Sayı (10): 289-298.

Bayrakdar, C. (2004). Doğal Çevre Sorunları Yaratılan Hatalı Arazi Kullanımından Biri: Barajlar. *Mersin Üniversitesi Çevre Topluluğu 6. Ulusal Çevre Sorunları Öğrenci Yaklaşımları Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (ss.100-112). Düzenleyen Mersin Üniversitesi, Mersin, 01–03 Mayıs 2003.

Boyras, Z. ve Bostancı, M.S. (2015). Pertek «Baysungur» Camiinin Taşınması. *Zeitschrift für die Welt der Türken, Journal of World of Turks*,7 (3): 53-77.

Caman, A. F. (2010). *Uluslararası Kurtarma Kazıları Kapsamında Türkiye-Mısır Karşılaştırması: Ilisu Barajı Projesi ve Aswan Barajı Projesi Örnekleri*. (Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

Ceylan, B. (2004). Antik Dönem Anadolu Kentleri Ve Kent Mimarisi: Antik Kentlerde Kent Ve Yapı Etkileşimi. *XVI. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi*. Düzenleyen Mimarlar Odası Bursa Şubesi, Bursa, 27 - 29 Mayıs 2004.

Çakırca, D. (2010). *Su Politikaları Bağlamında Fırat-Dicle Havzası'nda Kültürel Mirası Korumanın Koşulları*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Edirne: Trakya Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü.

Çakırca, D. (2015a). Savaşın Savunmasız Düşmanı-Kültürel Miras. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (MÜSBİD)*, 4 (6): 16-35.

Çakırca, D. (2015b). Keban Barajı İle Neler Kaybettik ?, *4. Su Yapıları Sempozyumu* (ss.550-561). Düzenleyen TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası, Antalya, 19 – 21 Haziran 2015.

Çelik, D. ve Yazgan, M. E. (2007). Kentsel Peyzaj Tasarımı Kapsamında Tarihi Çevre Korumaya Yönelik Yasa ve Yönetmeliklerin İrdelenmesi. *ZKÜ Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, Cilt(9): 11: 1-10.

Çetin, C. (2017). Klazomenai Erken Tunç Çağı Sur Duvarı Koruma- Onarımı. *Samsat'tan Acemhöyük'e Eski Uygarlıkların İzinde Aliye Öztan'a Armağan*. (ss. 41-49), İzmir, Ege Üniversitesi Basımevi.

Dağıtın Özdemir, M. Z. (2005). Türkiye’de Kültürel Mirasın Korunmasına Kısa Bir Bakış. *PLANLAMA 2005/1 (TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını)*, Sayı (31): 26-29.

Dinçer, İ. (2012). Kültür Mirasın Korunmasında “Risklere Hazırlık” Kavramının Gelişimi. *Mimarlık Dergisi*, sayı 364: 59-60

DSİ, (2017). *1.1. Türkiye Havza Numaraları ve Havzaları, 2017*, <http://www.dsi.gov.tr/dsi-resmi-istatistikler/resmi-i-statistikler-2017/2017-y%C4%B1%C4%B1-verileri>, (11. 05. 2019).

DSİ, (2018). *DSİ 2018 Yılı Faaliyet Raporu*. <http://www.dsi.gov.tr/stratejik-planlama/faaliyet-raporlari>, (11. 05. 2019).

Er, Y. (2006). *Klasik Arkeoloji Sözlüğü*. (2.Baskı), Ankara: Phoenix Yayınevi.

Eres, Z. (2016). *Mimari ve Arkeolojik Koruma Kültürü Üzerine Yazılar*. (1.Baskı), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Erder, C. (1999). *Tarihi Çevre Kaygısı*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.

Ekiz, D. (2003). *Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metotlarına Giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Ekşi-Akbulut, D., Gökyigit-Arpacı, E. Y., Oktay, D. ve Yüzer, N. (2018). Tarihi Yapıların Onarımında Kullanılan Enjeksiyon Yönteminin ve Malzemesinin Zaman İçerisinde Gelişimi. *MEGARON Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi E-Dergisi*;13(1):156-168.

Eser Gültekin, R. (2013). Türkiye' de Tarihsel Kültürel Değerlerin Korunması. <http://akdenizuniversitesi-gsf-mimarlik.blogspot.com.tr/2013/07/turkiyede-tarihsel-kultureldegerlerin.html> (04.03.2019).

Eskici, B. (2004). Side Liman Hamamı Sıva ve Duvar Resimlerini Koruma Çalışmaları. *20. Arkeometri Sonuçları Toplantısı* (ss.27-37), Düzenleyen Kültür Ve

Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Konya, 24-28 Mayıs 2004, Ankara, 2005.

Eskici, B. (2008). *Batman Hasankeyf Cami-Ü Mardinike Malzeme Koruma Raporu*. (Yayınlanmamış Rapor), Ankara: KABA, Eski Eserler Koruma ve Değerlendirme Mimarlık Ltd.

Eskici, B., Akyol, A.A. ve Kadioğlu, Y. K. (2008). Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi Malzeme Analizleri ve Korunma Sorunları. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*. (8): 15-30.

Eskici, B. ve Kabaoğlu, C. (2011). Balat İlyas Bey Külliyesi Koruma ve Onarım Çalışmaları. *Balat İlyas Bey Külliyesi/İlyas Bey Complex*. (ss.235-246), İstanbul.

Eskici, B. (2018). Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Malzeme Sorunları ve Koruma Önerileri. *Aziz Nikolaos Kilisesi Kazıları 1989-2009*. (ss.465-488), İstanbul, Homer Kitabevi yayınları.

Gültekin, T. (2010). *Biz Gömüyoruz Onlar Diriltiyor!*. <http://v3.arkitera.com/arsgratiaartis.php?action=displayNewsItem&ID=56424> (06. 04. 2019).

Görgülü, Z. (2015).Kentsel Mekânda Koruma ve Planlama. *Restorasyon ve Koruma İlkeleri*. (ss.2-33), Eskişehir, Anadolu üniversitesi yayınları.

Güder, N. (2004). Dünya Barajlar Komisyonu (WCD). *Yeşil Atlas Dergisi*. Sayı 7: 30.

Güney, E. (2004). *Türkiye Hidrografyası*. İstanbul: Çantay Kitabevi.

Greenberg, R. ve Keinan, A. (2009), Israeli Archaeological Activity in the West Bank 1967-2007. *A Sourcebook. The West Bank and East Jerusalem Archaeological Database Project*. Ostraccon, Jerusalem.

Habu, J. ve Fawcett, C. (1999). Jomon Archaeology and the Representation of Japanese Origins, *Antiquity*, 73 (281): 587-593.

Hamamcioğlu-Turant, M., Arisoy, Y., Nuhoglu, A. ve Erturan, P. E. (2013).

Protection Of Archaeological Remains In The Yortanlı Dam Reservoir In Turkey, *International Journal of Architectural Heritage*, (7): 653-672.

İnal, N. (1998). GAP Bölgesi'ndeki Kültür Varlıklarına İlişkin Çalışmalar ve Bölge Kültür Mirasının Korunması, Gelecek Kuşaklara Aktarılmasına Yönelik Çalışmalar. *GAP Bölgesi'nde Kültür Varlıklarının Korunması, Yaşatılması ve Tanıtılması Sempozyumu* (ss.152-156). Düzenleyen Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Dairesi Başkanlığı, Şanlıurfa, 01 – 05 Haziran 1998.

ICOMOS, (1964). Venedik Tüzüğü. <http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTRtr0243603001536681730.pdf> (04. 03. 2019).

ICOMOS, (1987). Tarihi Kentlerin ve Kentsel Alanların Korunması Tüzüğü (Washington Tüzüğü). http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0627604001536681570.pdf (05. 03. 2019).

ICOMOS, (1990). *Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü*. http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0574229001536913919.pdf (04.02. 2019).

ICOMOS, (1994). *Nara Özgünlük Belgesi*. http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0756646001536913861.pdf (06. 03. 2019).

ICOMOS, (1999a). *Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü*. http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0464062001536913566.pdf (06. 04. 2019).

ICOMOS, (1999b). *The Australia ICOMOS Charter for the Conservation of Places of Cultural Significance*. <https://australia.icomos.org/wp-content/uploads/The-Burra-Charter-2013-Adopted-31.10.2013.pdf> (04. 03. 2019).

ICOMOS, (2003). *Mimari Mirasın Analizi, Korunması ve Strüktürel Restorasyonu için İlkeler tüzüğü*. http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0464062001536913566.pdf (06. 04. 2019).

Kaderli, L. (2014). Kültürel Miras Koruma Yaklaşımlarının Tarihsel Gelişimi. *TÜBA-KED Dergisi*. Sayı 12/2014: 29-41.

Kadioğlu, S. ve Telliogđlu, Z. (1996). Enerji Kaynaklarının Kullanımı ve evreye Etkileri. . K. evre Bakanlığı (Dü.). *TMMOB 1. Enerji Sempozyumu* (ss. 55-68), Düzenleyen Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği, Ankara, 12–14 Kasım 1996.

Kaptan, S. (1998). *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri*. Ankara: Tekişik web ofset yayıncılık.

Karabörk, H., Karasaka, L. ve Yıldız, E. (2015). Tarihi ve Kültürel Varlıkların Belgelenmesinde Disiplinlerarası alışmanın Önemi, 5. *Tarihi Eserlerin Güçlendirilmesi Ve Geleceğe Güvenle Devredilmesi Sempozyumu* (ss.377-390). Düzenleyen TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası, Erzurum, 1- 3 Ekim 2015.

Karabulut, Y. (1993). Türkiye Hidroelektrik Enerjisi Üretiminde Fırat Havzasının Önemi. *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. Sayı 2: 184-197.

Karasar, N. (2003). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. (12.Baskı), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Karaca, Ö. (2017). Anadolu Antik Kentler. *Uluslararası Amisos Dergisi*. 2(2): 88-108.

Kamacı, E. (2014). 2863 Sayılı KTVKK'nın Uluslararası Yasal Düzenlemeler Bağlamında Değerlendirilmesi. *METU JFA 2014/2(ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*. Sayı 31/2: 1-23.

Kayan, E. (1990). Tarih Öncesi Yerleşme Yerleri Olarak Antalya Mağaralarının Jeomorfolojik Özellikleri. *Ege Coğrafya Dergisi*. 5 (1): 10-31.

Kayın, E. (2008). Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı: Türkiye Koruma Tarihindeki Kırılmalar. *Mimarlık Dergisi*. Sayı (343): 98-105.

Karul, N. (2011). Tarih Öncesinden Demir ağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası, *Arkeo Atlas Dergisi Özel Sayı* (ss.5), İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık.

Kejanlı, T. Akın, C. T. ve Yılmaz, A. (2007). Türkiye’de Koruma Yasalarının Tarihsel Gelişimi Üzerine Bir İnceleme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 6(19): 179-196.

Köksal, G. (2007). Yıpranma Halinin Yasal Düzeni! Tarihi Dokuya Yaklaşımında Yeni Bir Tehdit: 5366 Sayılı Yasa. *Mimar.ist Dergisi*. Sayı 26: 58-61.

Kuban, D. (1962). Restorasyon Kriterleri ve Carta Del Restauro. *Vakıflar Dergisi*. (5): 149-152.

Kuban, D. (2000). *Tarihi Çevre Korumanın Mimarlık Boyutu*. İstanbul: Yem Yayınları.

Kültür ve Turizm Bakanlığı, (1984). *Kültür ve Tabiat Varlıklarıyla İlgili Olarak Yapılacak Araştırma, Sondaj ve Kazılar Hakkında Yönetmelik*. <http://teftis.kulturturizm.gov.tr/TR-14440/kultur-ve-tabiat-varliklariyla-iligili-olarak-yapilacak-.html> (30.04.2019).

Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2005). *Arkeolojik Kazılarda Ve Kazı Alanlarında Yapılacak Düzenleme, Restorasyon Ve Konservasyon Proje Ve Uygulamalarında Uyulacak Usul Ve Esaslara İlişkin Yönerge*. <http://teftis.kulturturizm.gov.tr/TR-14728/arkeolojik-kazilarda-ve-kazi-alanlarinda-yapilacak-duze-.html> (30.04.2019).

Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2012). *Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıklarının ve Sitlerin Tespit ve Tescili Hakkında Yönetmelik*. <http://teftis.kulturturizm.gov.tr/TR-14660/korunmasi-gerekli-tasinmaz-kultur-varliklarinin-ve-sitl-.html> (30.04.2019).

Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2018a). *2018 Yıl Sonu Türkiye Geneli Sit Alanları İstatistikleri*. <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR-44973/turkiye-geneli-sit-alanlari-istatistikleri.html> (14.05.2019).

Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2018b). *2018 Yılı Kazı ve Yüzey Araştırma Faaliyetleri*. <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR-227176/2018-yili-kazi-ve-yuzey-arastirma-faaliyetleri.html> (14.05.2019).

Kiper, H. P. (2004). *Küreselleşme Sürecinde Kentlerin Tarihsel- Kültürel Değerlerinin Korunması- Türkiye- Bodrum Örneği*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Macdonald, J. (2019). Philae Temple Complex, Egypt: The Complete Guide. <https://www.tripsavvy.com/philae-temple-complex-egypt-the-complete-guide-4588749> (24.06.2019).

Madran, E. (2002). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tutum ve Düzenlemeler*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını.

Mardan, E. (2014). Yürürlükteki Kültürel Mirası Koruma Mevzuatı., *Kültürel Miras Mevzuatı* (ss.79-127). Eskişehir, Anadolu üniversitesi yayınları.

Mardan, E. ve Özgönül, N. (2011). *Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması*. (2.baskı), Ankara: TMMOB Mimarlar Odası yayınları.

Mardan, E. ve Tağmat, T.S. (2007). *Kültürel ve Doğal Miras Uluslararası Kurumlar ve Belgeler*, Ankara: TMMOB Mimarlar Odası yayınları.

Marques, J. ve Neto, F. (2018). *Steps towards Public Engagement with Archaeological Heritage — Some Portuguese Examples*, *Internet Archaeology* 49. <http://intarch.ac.uk/journal/issue49/13/1.html>, (13.01.2019).

Mahrebel, H. A. (2006), *Tarihi Yapılarda Taşıyıcı Sistem Özellikleri, Hasarlar, Onarım Ve Güçlendirme Teknikleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Mimarlık, (2019). Tehdit Altındaki Kültür Mirası (Kültür Mirasımızı Korumak için Açık Çağrı). *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (SEFAD)*. Sayı 405: 19.

Mohamed, S. A. (1980). Unesco and The World Community İn The Greatest Archaeological Rescue Campaign Of All Time (1960-1980) Victory İn Nubia: Egypt. *The UNESCO Courier*. (2): 1-16.

Muşkara, Ü. (2017). Kırsal Ölçekte Geleneksel Konut Mimarisinin Korunması: Özgünlük. *Mimarlık Dergisi*. Sayı (37): 437-448.

Nardi, R. (2005). The Conservation of Zeugma, Excavations at Zeugma, *VIII. Conference of the International Committee for the Conservation of Mosaics (Iccm)* (pp. 331-346), 29 October - 3 November 2002, Thessaloniki, 2005.

Nardi, R. ve Schneider, K. (2017). Site Conservation during the Rescue Excavations, *Excavations at Zeugma, Conducted by Oxford Archaeology* (pp.55-70), Los Altos, California, The Packard Humanities Institute.

Özdemir, G. (2010). Türkiye'nin Arkeolojik Zenginlikleri ve Barajlar. <https://bianet.org/biamag/cevre/124872-turkiye-nin-arkeolojik-zenginlikleri-ve-barajlar> (16.05.2019).

Özdoğan, M. (1998). Türkiye’de Yok Olan Kültürler ve Baraj Gölleri: Sorunlar ve Öneriler. *GAP Bölgesi’nde Kültür Varlıklarının Korunması, Yaşatılması ve Tanıtılması Sempozyumu* (ss,71- 84). Düzenleyen Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Dairesi Başkanlığı, Şanlıurfa, 01 – 05 Haziran 1998

Özdoğan, M. (2000). Türkiye’de Baraj Projeleri ve Tarihsel Yerleşme Alanları. *Zeugma Yalnız Değil, Türkiye’de Barajlar ve Kültürel Miras* (ss. 86-97). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Özdoğan, M. (2006). Keban Projesi ve Türkiye’de Kurtarma Kazıları. *Sevim Buluç Anı Kitabı* (ss. 13-19). Çanakkale: Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Yayını.

Özdoğan, M. (2010). Barajların Yok Ederken Kazandırdıkları. *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, Sayı (17): 20-33.

Özdoğan, M. (2013). Keban Projesinden Arkeometri Ünitesi’ne Türk Arkeolojisinde Çağdaşlaşma Süreci. *Türkiye’de Arkeolojinin Ulu Çınarları Prof. Dr. Ay Melek Özer ve Prof. Dr. Şahinde Demirci’ye Armağan Kitabı* (ss.43-51). İstanbul: Homer Kitabevi Yayınları.

Özdoğan, M. (2015). Barajlar ve Arkeoloji. *İstanbul Teknik Üniversitesi Vakfı Dergisi*, Sayı (70): 43-48.

Özgen, Y. ve Büyüktolu, R. (2016). Cumhuriyetin İlk Barajı: Çubuk Barajı (1929-1936), *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (59): 87-110.

Özgönül, N. (2014). Uluslararası Koruma Mevzuatı. *Kültürel Miras Mevzuatı*. (ss.26-48), Eskişehir: Anadolu üniversitesi yayınları.

Özkut, D. (2017). Arkeolojik Alanda Mimari Koruma. *Arkeolojik Alan Yönetimi*. (ss.94-118), Eskişehir: Anadolu üniversitesi yayınları.

Uçar, A. ve Örmecioğlu, H.T. (2018). Yeniden İnşa Problematiği ve Arkeolojik Alanların Sunumu, *ATA Planlama ve Tasarım Dergisi*, 2 (1): 21-28.

Uğurlu, E. (2009). Koruma Çalışmalarında Tarihi Harç ve Sıva Analizlerinin Önemi, *Mimarlıkta Malzeme Dergisi*, 4 (11): 83-88.

Sarıyıldız, A., Tahmiscioğlu, S., Silay, A. ve Tomar, A. (2008). SU Kaynaklarının Geliştirilmesinde Kültür Varlıklarının Korunması Yaklaşımlarının Yortanlı Barajı Örneğinde İrdelenmesi, *TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi* (ss.541-554). Düzenleyen TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası, Ankara, 20-22 Mart 2008.

Seuthopolis, (2017). *Seuthopolis - international initiative*. http://sevtopolis.suhranibulgarskoto.org/en_proekt.php (06. 04. 2017).

Sevgi, S., Murat, Ç. ve Yılmaz, M. (2017). Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi'nin Koruma Ve Kurtarma (Taşıma) Projesi. *Kâgir Yapılarda Koruma Ve Onarım Semineri IX Bildirileri* (ss.10-37). Düzenleyen İstanbul Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Bürosu, İstanbul, 05-06 Aralık 2017.

Sever, R. ve Ulukalın, Ö. (2010). Artvin İlinde yapılan/yapılmakta olan barajlar hakkında Artvin halkının bazı görüşleri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 15(23): 65-79.

Sevin, V. (1999). *Arkeolojik Kazı Sistemi El Kitabı*. (2.Baskı), İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları.

Sönmez, M. E. (2012). Barajların Mekân Üzerindeki Olumsuz Etkileri Ve Türkiye'den Örnekler. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 11(1): 213 -231.

Stoop, P. vd., (1967). *Doomed By The Dam*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Şener, Y. S. (2007). Türkiye'de Arkeolojik Alanlarda Mozaiklerin Korunma(ma)sı: Karar, Yöntem ve Uygulama Açısından Bir İnceleme. *AIEMA TÜRKİYE, IV. Uluslararası Türkiye Mozaik Sempozyumu Bildirileri Geçmişten Günümüze Mozaik Köprüsü* (ss.191-195), Gaziantep, 6-10 Haziran 2007, Bursa, 2008.

Şener, Y. S. ve Kabaoğlu, C. (2011). Balat(Milet) İlyas Bey Medresesi Koruma Onarım Çalışmaları. *XII. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazı ve Sanat Tarihi Sempozyumu* (ss.196-205), Düzenleyen Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, 15-17 Ekim 2008, İzmir, 2010.

Şener, Y. S. (2013). Arkeolojik Alanda Yapı Malzemelerinin Korunması: Temel Yaklaşımlar, Yöntem ve Uygulama Biçimleri. *Orhan Bingöl'e 67. Yaş Armağanı* (ss.611-624). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayıncılık.

Şener, Y. S. ve Şahin, D. (2013). Bursa Orhan Gazi Türbesi: Opus Sectile Taban Döşemesi, Mevcut Korunma Durumu ve Restorasyona Yönelik Öneriler. *JMR (Journal Of Mosaic Research)*. 6: 45-57.

Şener, Y. S. (2014). Ani Şehir Surları, Korunma Sorunları Ve Çözümüne Yönelik Öneriler. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, (9/10): 977-990.

Şimşek, G. (2015). *Arkeolojik Varlıklarla İlgili Yasal Düzenlemeler*. Aydın: Emre Dijital Ofset Matbaacılık.

Tahmircioğlu, M.S., Ekmekçi, F. ve Durmuş, N. (2007). Baraj ve Hidroelektrik Santrallerinin Tarihi Kültürel ve Çevresel Etkileri, *Elektrik Elektronik Haberleşme Bilgisayar Mühendisliği Günleri Bildirileri* (ss.78- 87). Düzenleyen TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası Diyarbakır Şubesi, Diyarbakır, 08- 10 Haziran 2007.

Taşkıran, H. (2018). Prehistorik Arkeoloji ve Mağaralar. *Mavi Gezegen Dergisi*. Sayı (24): 62-68.

Tekeli, İ. (2000). Büyük Projelerin Geliştirilmesinde ve Uygulanmasında Tarih Boyutu. *Zeugma Yalnız Değil, Türkiye'de Barajlar ve Kültürel Miras* (ss. 170-172). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Tiğrek, Ş. (2010). *Ilısu Barajı ve HES Projesi için Farklı Çözüm Olanakları*, Ankara: ODTÜ, İnşaat Mühendisliği Bölümü- Hidromekanik Laboratuvarı.

Tuna, N. (2000). Güneydoğu Anadolu Projesi Kapsamında Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Etkilenme Alanlarında Kültürel Varlıkların Belgelenmesi ve Kurtarılması Projesi. *Zeugma Yalnız Değil, Türkiye'de Barajlar ve Kültürel Miras* (ss.173-175). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Tuna, N. (2008). Ilısu ve Karkamış Göllerinde Kurtarılmaya Çalışılan Geçmiş. *Toplumsal Tarih Dergisi*. (101): 35.

Tuna, A. (2019). Arkeolojik Sit Koruma Pratikleri: Türkiye ve ABD Karşılaştırması. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*. 18 (2): 724-735.

Turgut, S. (2015). Koruma Kavramının Yasal-Yönetmelik Boyutları. *Kentsel ve Çevresel Koruma* (ss.19-36). Eskişehir, Anadolu üniversitesi yayınları.

Tuncer, M. (2014). Koruma Kavramının Tarihsel Gelişmesi., M.S. Akpolat (Editör), *Kültürel Miras Mevzuatı*,3.baskı, Eskişehir, Anadolu üniversitesi yayınları, s.3-25.

Tuncer, F. (2015). Restorasyon Sürecinde Belgeleme. *Restorasyon ve Koruma İlkeleri* (ss.126-147), Eskişehir, Anadolu üniversitesi yayınları.

Tunçdilek, N. (1988). *Dünya Nüfus Dinamiği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Yayını.

Türer, A. (2016). *Zeynelbey Türbesi Temeli ve Külliye Kalıntılarının Yerinde Korunması Değerlendirme Raporu*. (Yayınlanmamış Rapor), Ankara: ER-BU İnşaat Ticaret A.Ş.

Velibeyoğlu, J. (2000). Karkamış ve Ilisu Baraj Havzası. *Zeugma Yalnız Değil, Türkiye'de Barajlar ve Kültürel Miras* (ss. 138-144). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Wattenmaker, P. (1998). Erken Kentlerin Oluşumun Anlaşılmasında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Arkeolojinin Önemi. *GAP Bölgesi'nde Kültür Varlıklarının Korunması, Yaşatılması ve Tanıtılması Sempozyumu* (ss.35-44). Düzenleyen Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Dairesi Başkanlığı, Şanlıurfa, 01 – 05 Haziran 1998.

WCD, (2001). Heritage at Risk 2001-2002: Dams and Cultural Heritage. <https://www.icomos.org/risk/2001/dams2001.htm#> (18.01.2019)

Yalçın, E. (2010), *Ilisu Dam and Hepp, Investigation of Alternative Solutions*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Yalçın, G. ve Eken, G. (2006). Türkiye'nin Baraj Politikası ve Önemli Doğa Alanları Doğa Derneği Kurumsal Görüşü, *TMMOB Su Politikaları Kongresi* (ss.250-264). Düzenleyen TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası, Ankara, 21- 23 Mart 2006.

Yılmaz, M ve Tek, S. (2018). Antalya Yivli Minare ve Camisinin Restorasyon, Güçlendirme ve Zemin Etüt Çalışmaları. *MASROP E-Dergi*, 12 (1): 49-72.

Yılmaz, M, Eskici, B, Eliüşük, M, Akgönül, M ve Şener, Y. S. (2019). Hasankeyf Mardinike Külliyesi Kalıntılarının Sağlamlaştırılması Ve Su Altında Korunmasına Yönelik Uygulama Çalışmaları. *MASROP E-Dergi*, 13 (1): 30-51.

Yiğitbaşıoğlu, H. (1996). Türkiye'deki Barajlar. *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (5): 171–181.

Yin, R.K. (1998), *The Abridged Version of Case Study Research: Design and Method, in Handbook of Applied Social Research Methods*, London: Sage Publication.

Yüksel, E. (2012). *17.Yüzyılın Sonu, 18. Yüzyılın Ortası ve 19. Yüzyılın Başında Yabancı Seyyahların Gözünden Batı Anadolu Antik Kentleri*. (Yayınlanmamış

Yüksek Lisans Tezi). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Zakar, L. ve Eyüpgiller, K.K. (2015), *Mimari Restorasyon Koruma Teknik Ve Yöntemleri*, İstanbul: Lory Zakar (Yazarın Kendi Yayımları).

